

20.
yıl

sayı
70
2021

TERAZI
YAYINCILIK

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Olaylar ve Yorumlar

Alev KILIÇ

Göreceli Mahrumiyetten Soykırım İddialarına:
Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı ve Türkiye

Halis AYHAN - Esmâ Fatma AYHAN

Sakarya Savaşı Sonrasında Anadolu'daki Hıristiyan
Nüfus Hakkında İngiltere Avam Kamarası'nda
Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme

Çağdaş YÜKSEL

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki
Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki
Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)

Güzin ÇAYKIRAN

Ermenistan'ın Karabağ İşgaline Karşı
Azerbaycan Propagandasında Müzik ve Milliyetçilik:
"Karabağ'ın Sesi" Şarkısı Üzerine İnceleme

Caner ÇAKI

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2021, Sayı 70

EDİTÖR

Alev KILIÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Tutku DİLAVER

YAYIN SAHİBİ

Terazi Yayıncılık Adına
Hazel ÇAĞAN ELBİR

DİL EDITÖRÜ

Hülya ÖNALP

YAYIN / DANIŞMA KURULU

Soyadı Sırası İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN
(ODTÜ, Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Gül AKYILMAZ
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Tolga BAŞAK
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadi ÇAYCI
(Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
(21. YY. Enstitüsü)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Edward J. ERICKSON
(Marine Corps University)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Michael M. GUNTER
(Tennessee Tech University)

Prof. Dr. Birsen KARACA
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY
(Louisville Üniversitesi)

Dr. Ayten MUSTAFAYEVA
(Azerbaycan İlimler Akademisi,
İnsan Hakları Enstitüsü)

Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
(Ankara Üniversitesi,
Emekli Öğretim Üyesi)

Jeremy SALT
(Bilkent Üniversitesi,
Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Beykent Üniversitesi)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi)

Dr. Pulat TACAR
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Barış ÖZDAL
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
(Emekli Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Hakan YAVUZ
(University of Utah)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yaygın Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 6 Aralık 2021

E-ISSN: 2687-3214

Sayfa Düzeni

Ruhi ALAGÖZ

Baskı:

Karmatsan Basım Yayın Matbaacılık
Kazım Karabekir Cad. Kültür Çarşısı 7/12 Altındağ / ANKARA

Abone Sorumlusu

Hülya ÖNALP

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Yurtiçi Yıllık Abone Ücreti: 135 TL

Yurtdışı Yıllık Abone Ücreti: 30 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007

Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

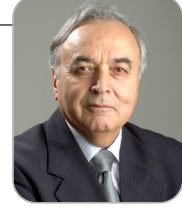
	Sayfa
Yazarlar	5
(Contributors)	
Editörün Notu	7
(Editorial Note)	
BAŞYAZI	9
(EDITORIAL)	
Olaylar ve Yorumlar.....	9
(Facts and Comments)	
Alev KILIÇ	
ARAŞTIRMA MAKALELERİ	49
(RESEARCH ARTICLES)	
Göreceli Mahrumiyetten Soykırım İddialarına: Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı ve Türkiye.....	49
(From Relative Deprivation to Genocide Assertions: European Parliament's Approach Against the 1915 Events and Turkey)	
Halis AYHAN - Esmâ Fatma AYHAN	
Sakarya Savaşı Sonrasında Anadolu'daki Hıristiyan Nüfus Hakkında İngiltere Avam Kamarası'nda Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme.....	87
(An Evaluation of a Session in the House of Commons of Great Britain on the Christian Population in Asia Minor After the Battle of Sakarya)	
Çağdaş YÜKSEL	
Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921).....	107
(Armenian Soldiers in the Ottoman Army and Armenian Volunteer Units in the Russian-French Army During the First World War (1914-1921))	
Güzin ÇAYKIRAN	
Ermenistan'ın Karabağ İşgaline Karşı Azerbaycan Propagandasında Müzik ve Milliyetçilik: "Karabağ'ın Sesi" Şarkısı Üzerine İnceleme.....	141
(The Music and Nationalism in Azerbaijan Propaganda Against Armenia's Invasion of Karabakh: An Evaluation of the "Voice of Karabakh" Song)	
Caner ÇAKI	
YAZIM KURALLARI	166
(STYLE SHEET)	

Yazarlar

Alev KILIÇ

E. Büyükelçi Alev Kılıç, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden 1968 yılında mezun olmuştur. 1969 yılında, Dışişleri Bakanlığı'na meslek memuru olarak girmiştir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi (1996-1998), Avrupa Konseyi Daimi Temsilciliği'nde Daimi Temsilci, (1998-2002), Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı, (2002-2004), İsviçre Türkiye Büyükelçisi (2004-2009), Meksika Türkiye Büyükelçisi (2009-2011) görevlerinde bulunmuştur. E. Büyükelçi Alev Kılıç, Dışişleri Bakanlığı'ndan 2011 yılında emekli olmuştur. 2013 yılından bu yana AVİM Başkanıdır.

Halis AYHAN

1973 Doğanhisar / Konya doğumludur. Lisansını Selçuk Üniversitesi (1999), yüksek lisansını (2005) ve doktorasını (2014) Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler alanlarında tamamladı. 2000'den beri Kırıkkale Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Devletler Hukuku Anabilim Dalı'nda çalışmaktadır. Çalışma alanları 'Avrupa Birliği, Hukuku ve Türkiye ile İlişkileri', 'Türk-Yunan İlişkileri', 'Balkanlar' ve 'Uluslararası Mahkemeler'dir. Türkiye'ye ilaveten çeşitli ülkelerde bildiriler sundu. Çok sayıda makalesinin yanında üç tane de kitabı mevcuttur. Evli ve bir kız babasıdır.

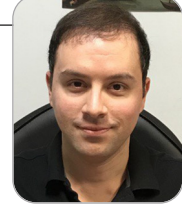

Esma Fatma AYHAN

31 Temmuz 1996 tarihinde Ankara'nın Yenimahalle ilçesinde dünyaya geldi. İlköğrenimini Bahçelievler Nebahat Keskin İlköğretim Okulunda tamamladı. Çankaya Anadolu Lisesinde üç yıl süren lise eğitimine, Açık Öğretim Lisesinde devam etti. 2014 yılında Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimine başladı. Ardından 2019 yılında okumuş olduğu üniversite ve bölümde yüksek lisans eğitimine başladı. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri üzerinden yürütmüş olduğu çalışmasına devam etmektedir.

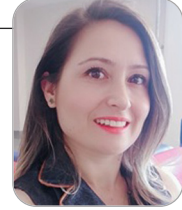

Çağdaş YÜKSEL

1988 yılında Tekirdağ'da doğmuştur. Lisans Eğitimini 2010 yılında Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde tamamlamıştır. 2013 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında “NATO ve Türkiye'nin Dış Politikasına Etkileri (1949-1974)” başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamlamıştır. 2019 yılında ise Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında doktorasını “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa” başlıklı tezi ile tamamlamıştır. Ulusal ve uluslararası çok sayıda hakemli dergide yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. “Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri” başlıklı kitabın yazarıdır. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. İngilizce ve Fransızca dillerini bilmektedir.

Güzin ÇAYKIRAN

2004 yılında Erciyes Üniversitesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2011'de Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yüksek lisansını tamamladı. 2014'de Ankara Üniversitesi Ermeni Dili Edebiyatı yüksek lisansa kaydoldu ve burada Ermenice eğitimi aldı. 2016'da Gazi Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi bölümünde doktora programına başladı. Ayrıca Anadolu Üniversitesinde Sosyoloji lisansına devam etmektedir. 2007 yılından beri kamuda çalışmakta ve Osmanlıca Uzmanı olarak görev yapmaktadır. Osmanlıca, İngilizce ve Ermenice bilmektedir. Ermeniler ve arşivcilik üzerine yayınları bulunmaktadır.

Caner ÇAKI

1989 yılında Samsun'un Bafra ilçesinde doğdu. 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. 2016 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini aldı. 2021 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamladı. 2015-2021 yılları arasında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Propaganda, reklam, halkla ilişkiler ve sosyal medya alanlarında çalışmalar yürütmektedir. Nazi Almanyası, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti başta olmak üzere farklı dönem ve ülkelerin propaganda faaliyetleri üzerine incelemelerini sürdürmektedir. Ulusal ve uluslararası alanda pek çok dergide propaganda alanında çalışmaları bulunmaktadır. “İletişim ve Propaganda”, “Türk Siyasal Hayatında Propaganda Çalışmaları” ve “Türk Siyasal Hayatında Propaganda Müzikleri” adlı üç kitabın editörlüğü görevini üstlenmiştir.

EDİTÖRÜN NOTU

(EDITORIAL NOTE)

Ermeni Araştırmalar dergisi, 2021 yılı Aralık ayı itibariyle yayın hayatında 20. Yılını doldurmuştur. 2001 yılından beri kesintisiz yayınlanmaya devam eden ve bu alanda uzmanlaşarak yayın yapan tek akademik dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi pek çok akademisyen ve araştırmacının makalelerine yer vermiştir. 70. Sayımızda 1 başyazı ve 4 araştırma makalesi yer almaktadır.

“**Olaylar ve Yorumlar**” başlıklı editoryal yazıda Alev Kılıç, Ağustos-Aralık 2021 arasında Ermenistan’da yaşanan gelişmeleri değerlendirmektedir. Karabağ’da 44 gün savaşının ve 9 Kasım Moskova Ateşkes mutabakatının ardından Ermenistan Başbakanı’nın popülist siyaseti bir kenara bırakıp devlet adamı olarak birtakım adımlar atması gerekliliği doğmuştur. İncelenen dönemdeki ilk göstergeler, Ermenilerin yüzyıllar boyunca uygulaya geldikleri yükselen güçlere biat etme geleneğini önemsenmek ve ödüllendirilmek üzere, Türklerle ihtilafta bulunan taraflara hizmet sunma çizgisini izlemekte olduğu izlenimini vermektedir.

70. sayıda yer alan ilk araştırma makalesi Halis Ayhan ve Esmâ Fatma Ayhan’ın “**Göreceli Mahrumiyetten Soykırım İddialarına: Avrupa Parlamentosu’nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı ve Türkiye**” başlıklı makalesidir. Esmâ Ayhan’ın yüksek lisans tezinden yola çıkılarak kaleme alınan makalede sözde soykırım anlatısının diaspora tarafından Avrupalı ülkeler nezdinde neden bu denli vurgulandığı göreceli mahrumiyet kuramı çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Ermeni tezlerini savunanların Avrupa Parlamentosundaki özellikle yazılı yanıt soruları yoluyla oluşturmaya çalıştıkları algı ve bu durumun Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerine etkisi ele alınmıştır.

İkinci araştırma makalesi “**Sakarya Savaşı Sonrasında Anadolu’daki Hıristiyan Nüfus Hakkında İngiltere Avam Kamarası’nda Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme**” başlığıyla Çağdaş Yüksel tarafından yazılan makaledir. Yüksel makalesinde Avam Kamarası’nda yapılan konuşmalar vasıtasıyla İngiliz politikacıların Anadolu’daki Hıristiyan azınlıklara ve Türklere bakışlarını analiz etmektedir.

70. sayımızdaki üçüncü makale Güzin Çaykırın’ın kaleme aldığı “**Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus-Fransız**

Ordularında Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)” başlıklı makaledir. Çaykırın, ATASE ve Cumhurbaşkanlığı arşivlerinde yaptığı araştırmalara dayanarak Osmanlı ordusundan firar eden Ermeni askerlerin önce Rus Kafkas ordusundaki Ermeni Gönüllü Birliklerine sonrasında ise Doğu Lejyonuna katılma süreçlerini ele almaktadır.

Son olarak bu sayımızdaki dördüncü araştırma makalesi Çaner Çakı'nın **“Ermenistan’ın Karabağ İşgaline Karşı Azerbaycan Propagandasında Müzik ve Milliyetçilik: “Karabağ’ın Sesi” Şarkısı Üzerine İnceleme”** başlıklı makalesidir. Çalışmada Azerbaycan’ın 2020 yılındaki Karabağ mücadelesini tanıtan “Karabağ’ın Sesi” adlı müzik klipi incelenerek, Azerbaycan’ın gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyunda Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ işgalini ne şekilde yansıttığı ve Azerbaycan kamuoyuna Dağlık Karabağ’la ilgili hangi mesajları verdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tüm okurlarımıza keyifli okumalar dileriz.

Yayın Geliş Tarihi: 02.12.2021

Yayına Kabul Tarihi: 04.12.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Kılıç, Alev. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 70 (2021): 9-48.

Başyazı

OLAYLAR VE YORUMLAR (FACTS AND COMMENTS)

Alev KILIÇ*

Öz: *Bu incelemede Ermenistan'daki iç gelişmeler ve dış dinamikleri ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Ağustos-Aralık 2021 ayları arasında gösterdiği gelişmeler ele alınmaktadır. Karabağ'da 44 gün savaşının ve 9 Kasım Moskova Ateşkes mutabakatı ile tescil edilen ağır yenilginin ardından çalkantılı bir dönem geçiren Ermenistan, 20 Haziran erken seçimleri ve bu seçimlerden, birçok çevrenin tahminlerini ve beklentilerini hüsrana uğratan bir sonuçla, Paşinyan'ın zaferle çıkması sonrası göreceli bir istikrara kavuşmuştur. Ancak, Parlamentoda temsil olanağı bulan, eski yönetimlerin ileri gelen ve radikal unsurlarından oluşan küçük fakat sesini duyuran muhalefet ve militan yandaşları Paşinyan'ın hareket serbestisini kısıtlayan bir güç olmuştur. Paşinyan'ın seçim başarısında, bir yandan Rusya, diğer yandan AB ve ABD ile kıvrak ve hassas bir denge kurabilmesi belirleyici etki yapmıştır. Yeni kabinesini kuran ve Parlamentoda iddialı hükümet programını açıklayan Paşinyan'ı bekleyen zor görev vadettiklerini yerine getirmesi ve vizyonunu uygulamaya geçirebilmesidir.*

Paşinyan usta ve popülist bir politikacı olduğunu kanıtlamıştır. Şimdi gereken devlet adamlığıdır. Bunun yolu da refah ve istikrarı gerçekleştirebilmek için, sinsice saati geriye döndürme çabasından vazgeçip, aldığı teşvik ve cesaretlendirmeleri bir kenara bırakıp, Karabağ gerçeğinin kabulünü halkına anlatabilmesinden geçmektedir. Ancak, değişen koşulları ve gerçekleri kabul etmek ve kalıcı bir barışı gerçekleştirmeye çalışmak yerine, Ermenistan'ın bir oyalama ve erteleme

* ORCID: 0000-0001-5180-2896
E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı, akilic@avim.org.tr

politikasına yöneldiği, halen Rus barış gücü askerlerinin koruması altında olan Karabağ'ın henüz Azerbaycan'a iade edilmemiş kesiminde işgalini sürdürebilme ham hayalinden vaz geçemediği görülmektedir. Ermenistan yönetiminin en üst mevkiinde bulunan Cumhurbaşkanı'nın, Rus askerlerinin kalışının devamlı olması beyanı resmi kayıtlara geçmiştir. Böyle bir talep ve politika Batı'yı olduğu kadar Rusya'yı da zora sokmaktadır. Ermenistan'ın kendisini "barbar komşuları" karşısında kurbanlık kuzu göstererek mazlumu oynama taktiği etkisini yitirmekte, gerçekte kuzu postunda tilki olduğu görülmeye başlanmaktadır.

Bölgenin değişen koşulları bölgesel işbirliği ve istikrarın gerçekleşmesi yolunda, uzak görüşlü devlet adamları için, bugüne kadar görülmemiş olanaklar yaratmıştır. Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi yönündeki yaklaşımları Ermenistan bakımından bu yöndeki en somut göstergesi olacaktır. Ne yazık ki, incelenen dönemdeki ilk göstergeler, Ermenilerin yüzyıllar boyunca uygulaya geldikleri yükselen güçlere biat etme geleneğini, önemsenmek ve ödüllendirilmek üzere, Türkler ile ihtilafta bulunan taraflara hizmet sunma çizgisini izlemekte olduğu izlenimini vermektedir.

Anahtar sözcükler: *Ermenistan, Üçlü Moskova Anlaşmaları, Zangezur Koridoru, 3+3 bölgesel işbirliği, Üçlü Soçi mutabakatları.*

Abstract: *This article covers internal developments and international affairs of Armenia and Turkey-Armenia relations in the period of August-December 2021. The tumultuous days in the aftermath of the 44-day war and the bitter defeat acknowledged with the signing of the Ceasefire declaration on 9 November in Moscow left its place initially to relative calm and stability following the snap elections held on 20 June resulting with the landslide victory of Prime Minister Pashinyan to the chagrin and against the forecast of a number of circles. On the other hand, a relatively small but vociferous opposition in the Parliament composed of prominent and radical elements of the past administrations together with their militant supporters has given Pashinyan reason to be more circumspect. A determining factor in Pashinyan's success has been his deft handling of relations with Russia, the EU, the USA and maintaining a fragile balance. Having named his new cabinet and proclaimed his government's ambitious program, the daunting fact before him is to put into practice his promises and vision.*

He has proven to be a seasoned and populist politician. What is now required is to be a statesman. That prompts to lead his people understand that the way to prosperity and stability does not entail trying furtively to turn the clock back but rather accepting the reality in Karabagh despite the incitement and

encouragement he receives otherwise. However, instead of accepting the realities and working for a lasting peace, it seems that Armenia has been opting for a policy of procrastination with the pipe dream of receiving assistance to continue occupying Azerbaijani territory that is temporarily guarded by the Russian peace keeping forces. In fact the President of Armenia is on record declaring for the permanent stay of Russian troops there. Such a policy puts both Russia and the West at odds. Armenia's posturing to be the victim and depicting itself as the sacrificial lamb in the hands of "barbaric neighbors" does not resonate as it is seen more of a fox in sheep's skin.

The changed conditions in the region bodes unprecedented opportunities for regional cooperation and stability for far sighted statesmen to grasp. Approaches to normalising relations with Turkey would be a concrete indicator on part of Armenia to that end. Unfortunately, the initial indications in the period under review of Armenia's policy towards Turkey appears to be following centuries long practiced traditional pattern of submitting allegiance to rising powers and expecting moral and material rewards for availing itself to the service of those in adversity with Turkey.

Keywords: Armenia, Trilateral Moscow Agreements, Zangezur Corridor, 3+3 cooperation, Trilateral Sochi statements.

1. Ermenistan'daki İç Gelişmeler

20 Haziran erken seçimleri ile yenilenen yeni Meclisin açılış oturumu 2 Ağustos'ta yapılmıştır. Paşinyan'ın "Sivil Sözleşme" partisinin 107 milletvekilli mecliste mutlak çoğunluğu oluşturacak sayıda, 71 milletvekili bulunmakla beraber, eski Cumhurbaşkanı Koçaryan'ın oluşturduğu, içinde radikal-militan Ermeni Devrimci Federasyonu- Daşnaksutyun'un da yer aldığı "Ermenistan İttifakı" 29 milletvekiliyle, gene eski Cumhurbaşkanı Sargisyan'ın oluşturduğu, içinde eski Ulusal Güvenlik Teşkilatı başkanının partisinin de yer aldığı "Onurum Var" ittifakı geri kalan 7 milletvekili ile incelenen dönem içinde yıkıcı bir muhalefet yapma olanağı bulmuştur.

Cumhurbaşkanı Sarkissian Meclisin açılışında Diasporanın önemini vurgulayan bir konuşma yapmış, şu ifadelerde bulunmuştur: Diaspora Ermenistan'a para akıtan bir cüzdan değil, ulusal devlet kimliğinin ana parçasıdır. Memleketimiz olarak ana vatanlarını kaderini etkileme hakkına sahip olmaları gerekir. Ermenistan ve Diaspora aynı madalyonun iki değişik yüzüdür. Bu gerçek göz ardı edilmemelidir. Siyasi irade göstermenin ve gerekli yasal mekanizmaların halledilmesinin zamanı gelmiştir.

Dönem içinde Diasporadan gelen sesler aşırı, radikal, militan kesimlerden olmuş, hükümeti eleştiren ve Paşinyan'ın istifasını isteyen görüşler basına yansımıştır.

Paşinyan 18 Ağustos'ta açıkladığı, 2021-2026 yıllarını kapsayan beş yıllık eylem planını Mecliste 24-25 Ağustos oturumlarında iki gün boyunca sunmuştur. Yeni hükümetin programını oluşturan eylem planını esas itibarıyla, Karabağ savaşından sonra bölgede ortaya çıkan yeni jeopolitik gerçeklerin ışığında, hükümetin Ermenistan'ın geleceğe bakışına odaklanmıştır. Bu çerçevede Paşinyan'ın öncelik verdiği hususlar aşağıdadır:

- Ermenistan Dağlık Karabağ konusunda yapıcı müzakerelere hazırdır ve müzakere sürecini AGİT Minsk grubu eş-başkanları çerçevesinde başlatmanın önemli olduğu düşüncesindedir.
- Ermenistan-Azerbaycan sınırının tespit edilmesi sürecinin bir an önce başlaması gereklidir. Bu işlemin bahar aylarında planlanan gerçekleşmesinin, Ermenistan'daki iç çalkantılar nedeniyle yerine getirilememesinden dolayı özür dileyen Paşinyan, Ermenistan'ın artık sınır tespiti sürecini başlatmaya hazır olduğunu söylemiştir. Bu ifade Paşinyan'ın Mayıs ayında öne sürdüğü, sürecin Azerbaycan'ın

Ermenistan hükümrânlığındaki topraklardan çekilmesi ve Azerbaycan'da tutuklu onlarca Ermeni'nin serbest bırakılması ön koşulundan dikkat çekici bir değişiklik göstermiştir.

- Rusya ve Azerbaycan devlet başkanları ile imzalanan üçlü bildiri uyarınca planlanan bölgede ulaşımın serbestleştirilmesi Ermenistan'ın 30 yıldır maruz kaldığı ambargoyu kırmak için ciddi bir olanaktır. Belgede Ermenistan toprakları içinde bir koridor yaratılması konusunda hiçbir ifade yer almamaktadır. Nasıl Ermenistan'ın Rusya ve İran ile ulaşım bağlantıları için Azerbaycan'dan yol bulması gerekiyorsa, Azerbaycan da batı bölgeleri için, Nahcivan'a ulaşım bağlantısı için Ermenistan'dan geçmelidir.
- Yeni bir Anayasa hazırlanması veya mevcut Anayasada değişiklikler yapılması ciddi olarak düşünülmelidir. Karabağ savaşından sonra birçok kişi parlamenter hükümet sisteminin ülke için en iyi çözüm olmadığı sonucuna varmıştır. Böyle bir güvenlik ortamında, belki Ermenistan başkanlık veya yarı-başkanlık sistemine geri dönmelidir.
- Ermenistan silahlı kuvvetlerinde reform yapılması, zorunlu askerlik hizmeti şartlarının gözden geçirilmesi ve profesyonel bir ordu oluşturma yönünde harekete geçilmesi planlanmaktadır. Nüfusun yarıdan çoğunu kadınlar oluşturduğu cihetle, kadınların da bu yapıda daha çok yer alması da planlanmaktadır. Önemli bir güvenlik faktörü olarak, Paşinyan, Ermenistan'ın Rusya ile stratejik ittifakına ve ülkenin Rusya'nın liderliğindeki Ortak Güvenlik Teşkilatına üyeliğine de vurgu yapmıştır.
- Beş yılın ortalama yıllık büyüme oranının %7 olması öngörülmektedir. Eğer dış koşullar uygun olursa bu oran %9'a ulaşabilir. 2026 yılına kadar fakirlik oranı %10'un altına inecek, aşırı fakirlik tamamen ortadan kalkacaktır. Asgari aylık ücret mevcut 68.000 Dram'dan (138 dolar), 85.000 Dram'a (172 dolar) çıkarılacaktır.
- Yol yapımı dâhil, alt yapının geliştirilmesi öncelik taşıyacaktır. AB'den sağlanan 2,6 milyar Avro bu amaç için kullanılacaktır. 300 okul ve 500 anaokulu yapılacak veya yenilenecektir. Ailelere üçüncü çocuk ve daha fazlası her çocuk için, altı yaşına kadar, ayda 50.000 dram (yaklaşık 100 dolar) verilecektir. (Azalan nüfus Ermenistan için ciddi bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Bağımsızlıktan bu yana, düşük doğum oranı ve artan göç nedeniyle, Ermenistan nüfusu yaklaşık %15 azalmıştır. Resmi verilere göre, 2021 yılının ilk üç çeyreğinde, ülkeye

gelenen 103.000 fazlası, nüfusun yaklaşık %3'ü, Ermenistan'dan çıkmıştır.)¹

Muhalefetteki iki ittifak Paşinyan'ı ve hükümet programı eylem planını ağır şekilde eleştirmiştir. Ağız dalaşı, hakaretler, kavgalar, yumruklaşmalar, su şişesi fırlatma, güvenlik güçlerinin müdahalesi, bir kadın milletvekilinin zorla çıkartılması, basın mensuplarının çıkartılması gibi hoş olmayan manzaralar programın görüşüldüğü oturumlara damgasını vurmuştur. Üç gün süren tartışmalar sonrası Başbakanın sunduğu hükümet programı lehte 70 oy ile kabul edilmiştir. Muhalefet bu oylamaya da katılmamıştır².

Ermenistan 21 Eylül'de bağımsızlık ilanının otuzuncu yıldönümünü resmî tören ve açık hava konseri ile kutlamıştır. Muhalefet ve Karabağ savaşında ölen bazı askerlerin yakınları etkinlikleri kınamış ve boykot etmiştir³. Resmî tören Karabağ savaşı anıtına Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ileri gelen devlet yetkilileri tarafından çelenk konulmasıyla başlamıştır. Geleneksel askeri tören yerini, ağır silahların yer almadığı, askerlerin sade bir geçit törenine bırakmıştır. Akşam düzenlenen açık hava konserinde, klasik, halk ve modern müzik yer almıştır. Sonuç olarak, renksiz, hüznü bir milli gün kutlanmıştır.

Bağımsızlık günü münasebetiyle, Lübnan'daki Antelias Ermeni Katolikosu Aram I siyasi tahrik, kin ve intikam duyguları içeren bir mesaj yayınlamıştır. "Aslında, dostumuz olan ülkeler, kendi bölgesel çıkarları doğrultusunda, bazen sessizce, bazen açıkça, Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin sözde 'barışçı' yaklaşımlarını paylaşıyorlar. Bu ters durumlarda, soykırım suçunu işleyenler davacı taraf oluyor ve Ermenistan yalnız bırakılıyor ve maalesef her zaman boyun eğmek durumunda kalıyor." diyen Katolikos ayrıca şöyle bir uyarıda da bulunuyor: "Kafkaslarda stratejik ve siyasi çıkarlara dayanan ve yayılcı bir vizyon izleyen yeni bir pan-Turancı ve pan-Türkist ittifakın şekillenmekte olduğunun farkında mıyız?⁴".

Meclisin muhalefet kanadından seçilen, Koçaryan'ın partisi ile ittifak içinde olan radikal, militan Ermeni Devrimci Federasyonu-Đaşnaksutyun temsilcisi

- 1 "Armenian Government Unveils Five-Year Action Plan," *Mirror Spectator*, 20 Ağustos 2021, <https://mirrorspectator.com/2021/08/20/armenian-government-unveils-five-year-action-plan/>.
- 2 "Pashinyan's five-year plan, now approved, outlines Karabakh priorities," *Civilnet*, 29 Ağustos 2021, <https://www.civilnet.am/news/630970/pashinyans-five-year-plan-now-approved-outlines-karabakh-priorities/?lang=en>
- 3 Ani Mejlumyan, "On Independence Day, Armenia not in a mood to celebrate," *Eurasianet*, 22 Eylül 2021, <https://eurasianet.org/on-independence-day-armenia-not-in-a-mood-to-celebrate>.
- 4 News from the Holy See of Cilicia, "Catholicos Aram I: Artsakh Must Be Recognized," *St. Stephen's Armenian Apostolic Church of Greater Boston*, 10 Eylül 2021, <https://soorpstepanos.org/2021/09/10/news-from-the-holy-see-of-cilicia/>.

Meclis başkan yardımcısı 24 Eylül’de yaptığı açıklamada, “sokak mücadelesini” yeniden başlatacaklarını duyurmuştur. Gazetecilere yaptığı beyanda, “Ülkemizin karşı karşıya olduğu tehlikeleri ve tehditleri sadece meclis faaliyeti ile ortadan kaldıramayız. 26 Eylül için bir yürüyüş çağırısı yaptık. Daha sonra da çok sayıda gösteri ve eylem göreceksiniz” demiştir.⁵

Paşinyan hükümetinin 2018-2020 yılları arasında görev yapan eski Savunma Bakanı Tonoyan, eski Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Galstian, Hava Kuvvetleri Komutanı, görevde veya emekli bazı askeri yetkililer 30 Eylül’de, “büyük çaplı soruşturma operasyonu tedbirleri” kapsamında, silahlı kuvvetlere hatalı cephane tedariki yoluyla sahtekârlık ve zimmete para geçirme ceza suçlarıyla tutuklanmışlardır.⁶

Ekim ayı sonlarında Cumhurbaşkanı Sarkissian’ın mali yolsuzluklarına dair haberler de basına sızdırılmıştır. Haberlere göre, Sarkissian dokuz yıl, Fransa’da tescilli “VH Gayrimenkul” şirketinin başkanı olarak görev yapmıştır. (VH harflerinin iki oğlunun isimlerinin baş harfleri olduğu kaydedilmiştir) Bu görev Cumhurbaşkanı seçildiğinde de devam etmiş ve yasalara aykırı biçimde, bunu beyan etmemiştir. Aile şirketinin Paris’in en pahalı bir semtinde 7.510.000 Avro’ya iki gayri menkul satın aldığı ve finansmanı konusunun karışık olduğu belirtilmiştir. Ermenistan Anayasası Cumhurbaşkanı’nın herhangi başka bir görev üstlenemeyeceği, ticari bir faaliyette bulunamayacağı, gelir getiren başka bir işle uğraşamayacağı hükümlerini içermektedir. Ceza kanunu ise, beyanda bulunma sorumluluğu olan bir kişinin yanlış beyanda bulunması veya beyan edilmesi gereken bir hususu gizlemesi halinde cezai hükümler içermektedir.⁷

Cumhurbaşkanı hakkındaki tek hukuki sorun bununla sınırlı değildir. Cumhurbaşkanı’nın çifte vatandaşlığı konusunda halen soruşturma safhasında olan bir cezai suçlama da bulunmaktadır. Mahkemeye intikal eden bu cezai suçlamaya göre, Cumhurbaşkanı seçilmeden önce İngiliz vatandaşlığına da sahip olduğunu gizlemiştir. Anayasaya göre çifte vatandaşlık Cumhurbaşkanı seçilme yeterliliğini engellemektedir.

Ekim ayı başlarında yapılan bir açıklamada, “GeoProMining” grubu adlı bir Rus şirketinin Ermenistan’ın en büyük maden şirketi olan “Zangezur Bakır-

5 Gohar Abrahamyan, “The Nikol Pashinyan Administration: 2018-Present,” *EVN Report*, 24 Eylül 2021, <https://www.evnreport.com/magazine-issues/the-nikol-pashinyan-administration-2018-present>.

6 “Armenian General Arrested In Corruption Probe,” *Azatoryun*, 4 Ekim 2021, <https://www.azatoryun.am/a/31492556.html>.

7 Vahe Sarukhanyan, “Armenian President Sarkissian Never Declared He Was Director of Company that Purchased,” *Hetq*, 8 Kasım 2021, <https://hetq.am/en/article/137496>.

Molybdenum Şirketi”nin çoğunluk hisselerini satın aldığı ve bu hisselerin dörtte birini de Ermenistan hükümetine “bağışladığı” bildirilmiştir. Söz konusu maden sahasının kanıtlanmış rezervinin 2milyar 210 milyon ton cevher olduğu belirtilmiştir. 2004 yılına kadar devlete ait olan maden işletmesi daha sonra özelleştirilmiş ve 162 milyon dolara “Cronimet” adlı bir Alman firmasına satılmıştır. Hisselerin %75’ine sahip olan Alman firması yaklaşık 4.000 kişiye de istihdam sağlamıştır. O tarihten bu yana Ermenistan yönetim elitinin kaydı tutulmayan ve hesap sorulmayan en büyük gelir kaynağı bu madenden sağlanmıştır. Paşinyan konuya ilişkin olarak Mecliste yaptığı konuşmada, 2000’li yıllardan bu yana ilk defa Ermenistan’ın ve Ermeni halkının Zangezur Bakır ve Molybdenum şirketinin ortak sahipleri olduğunu halka duyurmuştur. Paşinyan hükümetin hissesinin ileride artacağı ümidini dile getirmiş, ayrıca, Rus şirketi ile yapılan anlaşmanın iki çok önemli unsuru bulunduğunu, bunlardan birisinin bakır işleme tesisi kurulması olduğunu, bu şekilde bakırın artık Ermenistan’da üretileceğini, diğerinin ise, yeni bir nükleer santral inşasının bu anlaşmanın bir parçası olduğunu belirtmiştir.⁸

Dünya Bankasının Avrupa ve Orta Asya bölgesel kalkınma raporunda, Ermenistan’da 2021 yılının ilk yarısında beklenenden daha hızlı bir ekonomik gelişme kaydedildiğinden, 2021 yılı için daha önce öngörülen büyüme hızının %3,4’ten %6,1’e yükseltildiği bildirilmiştir. Dünya Bankası uzmanları bu düzelmenin yapısal değişimlerden değil, arızı (konjonktürel) nedenlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Ermenistan’daki işsizlik oranı da 2020’deki %20 düzeyinden %17-18’lere inmiştir. Uluslararası Para Fonu da (IMF) ekonomik beklenti tahminlerinde kayda değer bir iyileşmeye işaret etmiştir.⁹

2. Karabağ Savaşı Sonrası ve Barış Antlaşması Süreci

9 Kasım 2020 tarihli Moskova Ateşkes anlaşması Azerbaycan’ın işgal edilmiş topraklarını geri alacağı ve uluslararası tanınmış sınırları içinde toprak bütünlüğünün sağlanacağı anlayışını açıkça belirten bir belgedir. Belirsizlik taşıyan ve müzakere konusu olacak husus, yaklaşık 25.000 Ermeni nüfusun yaşadığı ve Rus barış gücü askerlerinin korumasına bırakılan, Karabağ’ın kuzeyindeki bir bölgedir. Bu toprakların da Azerbaycan’a geri verilmesinin temel koşulu burada yaşayan Ermeni nüfusun güvenliğinin ve haklarının garanti altına alınmasını belirleyecek statünün tespit edilmesidir. Barış

8 Naira Nalbandian, “Armenian Mining Giant Changes Hands,” *Azatutyun*, 1 Eylül 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31488318.html>.

9 World Bank, “Europe and Central Asia,” *Global Economic Prospect* (Temmuz 2021): 71. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/600223300a3685fe68016a484ee867fb-0350012021/related/Global-Economic-Prospects-June-2021-Analysis-ECA.pdf>.

Antlaşması pürüzlü ve tartışmalı bütün konulara çözüm getiren nihai bir belge olacaktır.

Tartışmalı konulardan birisi Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki devlet sınırlarının belirlenmesidir. Bu sınırlar taraflar Sovyet Cumhuriyeti iken çizilmiş, ancak bağımsızlıklarını aldıktan sonra karşı karşıya gelip usulüne ve kurallara uygun olarak tespit edilmemiş sınırlardır. Dolayısıyla kolaylıkla anlaşmazlıklara ve çatışmalara neden olabilmektedir.

Karabağ yenilgisinin şokunu atlattıktan sonra Ermenistan adeta saati geri çevirme ve savaş öncesi haksız kazanımlarının bir kısmını kurtarabilme arayışına başlamıştır. Bu arayış ve çabalarında, uzun süredir desteğini haiz oldukları ve yandaşlarını temsil eden Minsk grubu eş-başkanlarının müzakereler kaldığı yerden başlayabilir söyleminin verdiği cesaret, hatta tahrik ile özgüvenleri artmıştır. Bu amaçlarını gerçekleştirmede geçerli bir sav ateşkes anlaşmasının uygulanamadığını göstermek olmuştur. Sınır çatışmaları bu yönde inkâr edilemez ve meşru bir gösterge olarak ortaya çıkmıştır. Ermenistan bu çatışmaları iki yönde kendi çıkarına kullanma yoluna gitmiştir. Sınırlar kesin olmadığı için, karşı taraf kolaylıkla saldırgan olarak tanımlanabilmiş ve ateşkesi ihlal eden taraf olarak suçlanabilmiştir. Ayrıca, saldırının bu kez Ermenistan topraklarını hedef aldığı ileri sürülerek Rusya'dan ve Ortak Güvenlik Örgütünden resmen yardım talebinde bulunulabilmiştir.

Ermenistan'ın yeni Dışişleri Bakanı, ülke dışına yaptığı ilk ziyarette, 31 Ağustos'ta Moskova'da Rusya Dışişleri Bakanı ile görüşmesinde, Azerbaycan'ı ateşkes anlaşmasına tam olarak uymamakla suçlamış ve nedenleri olarak, tutuklu Ermeni askerlerin ve sivillerin iade edilmemesini, Ermenistan'ın egemenliğindeki topraklara saldırmasını ve Azerbaycan'ın kullandığı Ermeni düşmanlığı söylemini ileri sürmüştür. Karabağ'da kalan bölge hakkında da Ermeni hükümetinin görüşünün, bu tartışmalı bölgenin statüsünün ABD, Rusya ve Fransa'nın arabuluculuğunda yeniden başlayacak barış görüşmelerinde kararlaştırılması gerektiği yönünde olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Minsk grubu eş-başkanlarının rolüne Rusya'nın yaklaşımı Rusya Dışişleri Bakanlığının sözcüsü tarafından 2 Eylül'de şu şekilde ifade edilmiştir: "Bölgenin yeni gerçeklerinin uygun biçimde dikkate alınması kapsamında, troikanın (eş-başkanlar) Erivan ve Baku arasındaki güvenin kuvvetlendirilmesinde ve insani konuların çözümünde katkıda

10 "Armenian FM Slams Azerbaijan On Moscow Trip," *Azattyun*, 31 Ağustos 2021, <https://www.azattyun.am/a/31436929.html>.

bulunabileceklerine inanıyoruz”. Rusya Dışişleri Bakanı 31 Ağustos’ta TASS haber ajansına verdiği bir beyanda açıklıkla şunları esasen söylemişti: “Ben şu gerçekten hareket ediyorum, artık sürecin başlatılmasından bahsetmiyorum; imzalananların hayata geçirilmesinden bahsediyoruz”. Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 9 Eylülde yaptığı haftalık basını bilgilendirme toplantısında, Ermenistan ve Azerbaycan arasında Barış Antlaşması imzalanması ve Dağlık Karabağ’ın statüsünün açıklığa kavuşturulması konusunda sürdürülen görüşmeleri yakından izlediklerini, ancak maalesef siyasi konular üzerinde temel anlaşmazlıkların hala devam ettiğini söylemiş ve şunları eklemiştir¹¹:

“Bu nedenle, bu aşamada, Moskova 9 Kasım 2020 ve 11 Ocak 2021 üçlü anlaşmalarının hükümlerine titizlikle uyulmasını gerekli görmektedir. Rusya bu adımların Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin normalleşmesini sağlayacak koşulları yaratacağını ümit etmektedir”.

Fransa tutumunu Dışişleri Bakanının yaptığı bir beyanla açıklamıştır. Fransız bakan, Ermenistan’ın çok sayıda insan hayatına mal olan Dağlık Karabağ savaşının sonuçlarının üstesinden gelebilmesi için Fransa’nın Ermenistan’ı desteklemeye devam edeceğini ve AGİT Minsk Grubu eş-başkanı bir ülke olarak ısrarla çatışmaya kalıcı bir çözüm bulma yolları arayacaklarını söylemiştir. Fransa Cumhurbaşkanı da 21 Eylül’de Ermenistan’ın bağımsızlık günü münasebetiyle gönderdiği kutlama mesajında, “Ölümcül Dağlık Karabağ çatışmasından bir yıl sonra karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelebilmesine yardımcı olmak üzere Fransa Ermenistan’ın yanındadır. Fransa Karabağ çatışmasının çözümü için, AGİT Minsk grubu ABD, Rusya ve Fransa eş-başkanlarının öncülük ettiği uluslararası çabalara da aktif olarak dâhil olmaya devam edecektir¹²” demiştir.

ABD Dışişleri Bakanı da bu çerçevede, AGİT Minsk grubu eş-başkanı olarak, Dağlık Karabağ çatışmasının kapsamlı ve sürdürülebilir çözümünü desteklemek üzere sizinle çalışma taahhüdümüz devam etmektedir beyanında bulunmuştur. Ayrıca, Minsk grubu eş-başkanları gözetimi altında en kısa zamanda, esasa ilişkin müzakerelere tekrar girilmesini teşvik ediyoruz demiştir. ABD’nin Ermenistan Büyükelçisi 11 Eylül’de, basında geniş yer bulan beyanında, Karabağ’ın statüsü henüz çözüme kavuşmamıştır demiş ve Azerbaycan’ın sert tepkisine muhatap olmuştur. ABD Başkanı da bağımsızlık günü münasebetiyle gönderdiği kutlama mesajında, ABD Dağlık Karabağ çatışmasının barışçı çözümü için gayretlerini sürdürecektir demiştir.

11 “At this stage, Moscow considers it necessary to strictly adhere to all provisions of trilateral agreements: Zakharova,” *1 News*, 9 Eylül 2021, <https://www.1lurer.am/en/2021/09/09/At-this-stage-Moscow-considers-it-necessary-to-strictly-adhere-to-all-provisions-of-trilateral-agre/553216>.

12 “Macron Wants To Deepen France’s ‘Special’ Ties With Armenia,” *Azatutyun*, 21 Eylül 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31471209.html>.

Karabağ konusundaki dışarıdan destekli bu aykırı beklentilerine rağmen, Ermenistan hükümetinin ilk defa, Azerbaycan topraklarında yer alan, hiçbir ülke tarafından tanınmayan “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”nin 2 Eylül’de kutladığı kuruluşunun otuzuncu yıl törenlerine katılmaması, resmi temsilci göndermemesi, önemli ve dikkat çekici olmuş, ateşkes anlaşmasının hükümlerini doğru anladığının işaretini oluşturmuştur. Paşinyan yine de Karabağ Ermenilerinin “cumhuriyetlerinin” ilanının yıl dönümünü kutlayan bir mesaj yayınlamış, Karabağ çatışmasının henüz çözülmediğini ve Erivan’ın Karabağ Ermenilerinin kendi kaderlerini kendilerinin tayin hakkına dayalı bir çözümü savunmaya devam edeceğini tekrarlamıştır. Diğer taraftan, yönetimdeki parti 10 Eylül’de muhalefetin teklif ettiği, Dağlık Karabağ çatışmasını ele almak üzere daimî komitelerden birisini hukuken yetkili kılma önerisine itirazda bulunmuş ve reddetmiştir.

Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanları 23 Eylül’de New York’ta ABD, Rusya ve Fransa diplomatlarının ev sahipliğinde bir araya gelmiştir. Savaşın sona ermesinden bu yana bu iki bakanın ilk görüşmesi olmuştur. Görüşmeden somut bir sonuç çıkmamış, sembolik bir nitelik taşımıştır. 6 Ekim’de Meclise bu konuda bilgi veren Ermenistan Dışişleri Bakanı şunları söylemiştir:

“Elbette bu bileşimde görüşmelerin tekrar başlaması, müzakere süreci memnuniyet vericidir ve kesinlikle Ermenistan’ın ve Dağlık Karabağ’ın çıkarlarına uygundur. Bir kez daha beyan ediyoruz ki konu çözümlenmemiştir. Azerbaycan artık böyle bir konu kalmamıştır demeyi seviyor ancak ben bunu uluslararası toplumun sorun vardır ve çözümlenmesi gerekir, çözüm arayışı da uluslararası yetkisi tanınan kuruluş olan AGİT Minsk grubu eş-başkanlığında olmalıdır anlayışının teyidi olarak görüyorum. Gerginlik olmasına ve çözümlenmemiş birçok konu bulunmasına rağmen, öncelikle insani konuları görüşmek üzere, tekrar buluşmaya karar verdik, bunu olumlu değerlendiriyorum.¹³”

New York görüşmeleri konusunda eş-başkanların yayınladığı ortak bildirimde, “durumun gerginliğini azaltmak ve muhtemel gelecek adımlar için belirli odaklı tedbirler önerdik” denmiş ancak öneriler hakkında bilgi verilmemiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı 24 Eylül’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı konuşmada, “Dağlık Karabağ çatışması geçmişte kalmıştır. Azerbaycan’ın artık ‘Dağlık Karabağ’ adlı bir idari birimi yoktur¹⁴” demiştir.

13 “Armenian, Azerbaijani FMs agree to meet under auspices of OSCE MG Co-Chairs to discuss humanitarian issues,” *ArmenPress*, 6 Ekim 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1064922/eng/>.

14 “İlham Aliyev’den BM Genel Kurulu’nda tarihi konuşma!,” *Haber Global*, 24 Eylül 2021, <https://haberglobal.com.tr/dunya/ilham-aliyevden-bm-genel-kurulunda-tarihi-konusma-134682>.

Basında yer alan haberlere göre, Rusya ve Ermenistan dışişleri bakanlarının 1 Ekim’de yaptıkları telefon görüşmesinde, 9 Kasım ve 11 Ocak üçlü anlaşmalarının uygulanmasına özel dikkat çekilmiş, tutukluların serbest bırakılması, mayın tarlalarının haritalarının paylaşılması ve kültürel miras alanlarının korunması gibi acil insani sorunlara çözüm bulunmasının önemi de vurgulanmıştır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı 2 Ekim’de Ermenistan Başbakanı hazır olduğunda görüşmeye amade olduğunu söylemiştir. Ermenistan mayın tarlalarının haritalarını verirse karşılığını vermeye de hazır olduğunu eklemiştir. Ermenistan Başbakanı 3 Ekim’de, Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile görüşmeye hazırlıklı olduğu, mayın tarlalarına ait bütün haritaları da yanında getireceği yanıtını vermiş, muhatabının da bütün Ermeni savaş tutuklularını yanında getirmesini istemiştir. AGİT Minsk grubu eş-başkanları 9 Ekim’de bu görüşmenin düzenlenmesine yardımcı olmaya hazır olduklarını bildirmiştir. Bildiride “Eş-başkanlar Cumhurbaşkanı Aliyev ve Başbakan Paşinyan’ın eş-başkanların gözetimi altında prensip olarak birbirleriyle görüşmeye hazır olduklarını ifade eden beyanlarını olumlu olarak not almıştır. Eş başkanlar tarafları böyle bir görüşmenin yöntemleri ve ayrıntıları konusunda anlaşmazlığı arzulamakta ve süreçteki ileri adımları görüşmek üzere yakın gelecekte bölgeyi ziyaret etme arzularını tekrarlamaktadır” denmiştir. Garip olan, eş-başkanların dâhil olmaları talebi bulunmadan kendilerine resen vazife çıkarmaları ve kendilerini talep olmadan bölgeyi ziyarete davet ettirme çabaları olmuştur. Tahmin edileceği gibi, bu girişim ters tepmiş, bir sonuç vermemiştir.

Ermenistan Başbakanının 12 Ekim’de Moskova’da Rusya Devlet Başkanıyla görüşmesinde, Ermenistan hükümetinin açıklamasına göre, taraflar çatışma bölgesinde ve çevresinde cereyan eden gelişmeleri, bölgede istikrarın sağlanmasını, Ermenistan ve Azerbaycan arasında ulaşım bağlantıları kurulmasını öngören üçlü anlaşmaları ele almıştır. Paşinyan yaptığı açıklamada; maalesef hala bölgemizde durumun bütünüyle istikrara kavuştuğunu söyleyemeyiz demiş ve Karabağ çatışmasının çözümüne yönelik uluslararası çabalarda Rusya’nın anahtar rol oynamaya devam ettiğini vurgulamıştır.

Moskova ve bütün Rusya Patriği Kirill’in daveti üzerine, Ermenistan kilisesinin başı Katolikos Karekin II ve Azerbaycan’da bulunan Kafkas Müslümanları Merkezi Başkanı Allahşükür Paşazade 13 Ekim’de Moskova’da Rus Ortodoks Kilisesinin merkezi Danilov Manastırında üçlü bir görüşme yapmıştır. Patrik Kirill “Ümit ederim siz ve ben halklarımızın büyük ihtiyaç duyduğu doğru sözleri buluruz. İnanıyorum ki, bugün burada buluşuyor olmamız ve sizin diyalogunuz herkes için örnek oluşturacaktır” demiştir. Patrik iki muhatabının

mevki ve şöhretlerinin insanların düşüncelerinde olumlu etki yaratması ümidini de dile getirmiştir.¹⁵

Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanları Rusya dışişleri bakanının aracılığıyla, bir ay içinde ikinci kez, 14 Ekim’de, Bağımsız Devletler Topluluğu Bakanlar toplantısı münasebetiyle buldukları Minsk’te bir araya gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığının verdiği bilgiye göre, bakanlar Karabağ savaşından sonra varılan anlaşmaların uygulanmasını gözden geçirmiştir. Taraflar anlaşmaların hükümlerinin çoğunun başarıyla uygulanmakta olduğunu kaydetmiş ve geri kalan konularda da neler olduğu belirtilmeden, daha yoğun çalışma konusunda mutabık kalmıştır.¹⁶ Başbakan Paşinyan da toplantıya video ile katılmış ve Ermenistan’ın Azerbaycan ile ulaşım ve ekonomik iletişimi açma niyetinde olduğunu belirtmiş, bunun amaca götürecekt tek yol olduğuna inandığını söylemiştir.

9 Kasım anlaşmasının yıl dönümünde Ermenistan ve Azerbaycan liderlerinin Moskova’da bir araya gelebilecekleri basında yaygın bir spekülasyon konusu olmuştur. Ermenistan Dışişleri Bakanı böyle bir zirve olasılığını açıkça yalanlamamıştır. Meclisteki bir oturumda “Değişik katılımlarla değişik toplantı önerileri görüşülmektedir. Muhtemel bir toplantı sonucu mutabık kalınan bir metin de yayınlanabilir” demiştir. Ancak herhangi bir toplantı gerçekleşmemiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığına göre, Rusya Dışişleri Bakanı 2 Kasım’da Ermeni ve Azerbaycanlı mevkidaşlarını, savaşa son veren ve Ermenistan-Azerbaycan ulaşım yollarını açan anlaşmaların uygulanmasını görüşmek üzere aramış ve Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki gerginliğin hafifletilmesi ve Güney Kafkaslardaki bütün ulaşım ve ekonomik bağlantıların açılması konularında görüş alışverişinde bulunmuştur.¹⁷ Görüşmeye ilişkin Ermeni tarafının resmî açıklamasına göre ise, bakanlar 44 gün savaşından kaynaklanan insani sorunların bir an önce ele alınması hususunda mutabık kalmıştır. Ermeni bakan Ermeni savaş tutuklularının ve diğer tutukluların koşulsuz olarak iade edilmesini ve “Azerbaycan kontrolüne geçen Dağlık Karabağ Cumhuriyeti topraklarındaki dini ve tarihi kültür mirasının korunması” ihtiyacını vurgulamıştır. Görüldüğü gibi, Ermeni bakan gerçekleri sindirememiş, hayal dünyasından sıyrılamamıştır.

15 “Catholicos Karekin II, Russia’s Patriarch Kirill, Azerbaijan-based Chairman of CMO Allahshukur Pashazadeh meet in Moscow,” *ArmenPress*, 13 Ekim 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1065481.html>.

16 “Azerbaijan says ready to normalize relations with Armenia,” *Anadolu Ajanstı*, 14 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijan-says-ready-to-normalize-relations-with-armenia/2392232>.

17 Naira Nalbandian and Marine Khachatryan, “Yerevan Still Vague On ‘Upcoming’ Armenian-Azeri Summit,” *Azatutyun*, 27 Ekim 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31532538.html>.

Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan hükümetleri tarafından Ocak 2021’de oluşturulan üçlü çalışma grubunun Rus eş-başkanı, Başbakan yardımcısı Overchuk 5 Kasım’da Erivan’da Paşinyan ile görüşerek, “yolların açılması nasıl ve nereden başlayacak” sorusuna yanıt aramıştır. Görüşmeden sonra Overchuk “Somut kararlara yaklaşıyoruz. Her şeyden önce, temel anlayış, ülkeler topraklarından geçen yollar üzerinde egemenliklerini muhafaza edecektir” demiştir.¹⁸

Azerbaycan Dışişleri Bakanı 5 Kasım’da yaptığı bir açıklamada, uzun zamandır tekrarlama geldikleri hususun, Ermenistan’ın Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü ve Karabağ üzerindeki egemenliğini Barış Antlaşması ile tanımasını olduğunu ifade etmiştir. Bakan “Önerimiz gayet açıktır: Ermenistan komşusunun egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermelidir. Bu Ermenistan’ın ekonomi ve ulaşım çıkmazından kurtulmasına, bölgenin gelişen bir ülkesi olmasına yardım edecektir” demiştir.

Rusya Dışişleri Bakanlığı 9 Kasım 2020 Ateşkes Anlaşmasının ilk yıldönümünü anmak üzere 6 Kasım’da bir açıklama yapmıştır. Açıklamada Rusya Dışişleri Bakanlığı Batılı Güçlere de bir uyarıda bulunmuş, Ermenistan ve Azerbaycan ile temaslarında dikkatli davranmalarını, kendi politikalarını sürdürürken “bölgede değişen gerçekleri” dikkate almalarını hatırlatmıştır. Nakliye yolları yaratmak üzere bölgedeki bağlantıları açma gayretlerinin, yolların geçtiği ülkelerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı esasına dayalı olmasına dikkat çekilen açıklamada, Rusya’nın AGİT Minsk grubu eş-başkanları ile 3+2 bileşiminde aktif olarak çalışmaya devam etme kararlılığı da ifade edilmiştir.

Ermenistan basınında yer alan haberlerde, Ermenistan Savunma Bakanının 9 Kasım’da, Azerbaycan toprağı olup Rus barış gücü askerlerinin koruması altında bulunan Karabağ’da Hankendi’ye gittiği yer almıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı bunun üzerine şu açıklamayı yapmıştır:

“Ermenistan Savunma Bakanının izinsiz olarak Azerbaycan topraklarına girmesi, orada yasa dışı Ermeni kuruluşlarla görüşmesi ve onların savaşa hazırlık durumu hakkında görüş beyan etmesi askeri bir tahrik oluşturmaktadır. Ermenistan’ın siyasi-askeri liderliği üçlü anlaşmanın hükümlerini ağır biçimde ihlal ederek bölgedeki durumu kasıtlı olarak istikrarsızlaştırmakta ve Rus barış gücü askerlerinin de faaliyetini tehlikeye sokmaktadır¹⁹”.

18 “Russian Official Reports Progress Towards Armenian-Azeri Transport Links,” *Azatutyun*, 5 Kasım 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31548083.html>.

19 “Illegal visit of Armenian Defense Minister to Azerbaijani territories is military-political provocation – MoD,” *AzerNews*, 9 Kasım 2021, <https://www.azernews.az/nation/185432.html>.

Açıklamada ayrıca Ermenistan Savunma Bakanının bu tahrik amaçlı eyleminin kasıtlı biçimde, Azerbaycan ve Rusya Devlet Başkanlarının ve Ermenistan Başbakanının imzaladığı üçlü anlaşmanın yıl dönümünde yapıldığına işaret edilmiş, Ermenistan askeri liderliğinin 44 günlük savaşta uğradıkları kesin yenilgiden gerekli sonuçları çıkartmak, kendilerini bölgedeki yeni jeopolitik duruma uyarlamak, barışı ve güvenliği kuvvetlendirmek yerine ucuz askeri maceralara giriştiklerine dikkat çekilmiştir.

Başbakan Paşinyan, gerekçe göstermeden, Savunma bakanını 15 Kasım'da azletmiştir. Yerine de vakit geçirmeksizin, aynı gün, Başbakan yardımcısı Suren Papikyan'ı atamıştır. Böylece yeni kabinede ilk değişiklik yapılmıştır. 35 Yaşındaki, askeri geçmişi olmayan yeni bakan siyaseten Paşinyan'a çok yakın olup, partinin 2015 yılında ortak kurucularındandır.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Karabağ'da savaşa son veren üçlü anlaşmanın yıl dönümünde kapsamlı bir açıklama yapmıştır. Bir kere daha, Ermenistan'ın resmi bir belge ile bölgedeki değişen durumu ve yeni gerçekleri kabulde zorlandığı görülmüştür. Açıklamadaki yaklaşım ve ifadeler üçlü anlaşmaların uygulanmasına yönelik gayretler için ümit verici olmamıştır.

ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü de Karabağ'da savaşın sona ermesinin yıldönümü münasebetiyle 9 Kasım'da bir açıklama yaparak, "Ermenistan'a ve Azerbaycan'a, Dağlık Karabağ çatışması ile ilgili veya ondan kaynaklanan bütün kayda değer sorunlara kapsamlı çözüm bulmak üzere kendi aralarında ve Minsk grubu eş-başkanları gözetiminde görüşmelerini sürdürme ve yoğunlaştırma çağrısında bulunuyoruz" demiştir.²⁰

Rusya Devlet Başkanı sözcüsü 9 Kasım'da basın mensuplarına, "Bir yıl önce imzalanan üçlü anlaşma çok önemlidir. Değeri paha biçilmezdir" demiştir. Sözcü ayrıca üçlü anlaşmanın imzalanmasının yıldönümünde imzacı üç liderin bir araya gelmesinin, görüşmelerinin planlanmadığını söylemiştir.

Paşinyan 23 Kasım'da düzenlediği ekran üzerinden basın konferansında konuya açıklık getirmiştir. 9 Kasım'da bir toplantı belirli bir soruna çözüm getirecekse, örneğin savaş tutuklularının iadesini sağlayacaksa, Ermeni tarafının Azerbaycan tarafı ile görüşmeye hazır olduğunu, böyle olmayacaksa görüşme tarihinin değiştirilmesini teklif ettiklerini, zira o tarihin Ermeni tarafındaki acı algılamasını dikkate aldıklarını söylemiştir. Paşinyan ayrıca,

20 Ned Price, "Recognizing the One-Year Anniversary of the Ceasefire Declaration Between Armenia and Azerbaijan," *U.S Department of State*, 8 Kasım 2021, <https://www.state.gov/recognizing-the-one-year-anniversary-of-the-ceasefire-declaration-between-armenia-and-azerbaijan/>.

Azerbaycan'ı sembolik veya diğer yollardan Ermenistan'a şantaj yapma ve saldırgan bir baskı politikası izlemekle suçlamıştır.

Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanları iki ay içinde üçüncü kez, UNESCO Genel Kurul toplantıları için buldukları Paris'te, 11 Kasım'da, Fransa Dışişleri Bakanının ev sahipliğinde bir araya gelmiştir. Fransız bakan daha sonra, sosyal medyada yayınlanan mesajında, ateşkes anlaşmasından bir yıl sonra, gerginlikleri azaltmaya yardımcı olmak üzere, tarafları bir araya getirdiğini duyurmuştur. Fransa Dışişleri Bakanlığı da Bakanın Ermenistan-Azerbaycan müzakerelerinde “ivmeyi sağlamaya” çalıştığını belirtmiştir.

17 Kasım'da Mecliste konuşan Paşinyan, AGİT Minsk grubu eş-başkanları çerçevesinde müzakere sürecinin bütün amacının Azerbaycan ile bir Barış Antlaşması yapmak olduğunu söylemiştir. Azerbaycan'ın Ermenistan'a bir barış antlaşması imzalanması teklifinde bulduklarını ancak Ermenistan'dan hiçbir yanıt alamadıklarını ileri sürmesini garipsediğini kaydeden Paşinyan, Ermenistan'ın sadece yanıt vermekle kalmadığını, defalarca bunun bir Azerbaycan girişimi olmadığını vurguladığını ileri sürmüştür. Ayrıca, sınırların çizilmesinin ve belirlenmesinin Ermenistan'ın gündeminde olduğunu altını çizmiştir.

Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri, Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin 16 Kasım sabahı saat 1'de Ermenistan sınırında askeri bir harekâta başladığını duyurmuştur²¹. İlk yaptığı iş, 1997 askeri yardım anlaşması uyarınca Rusya'ya yardıma çağırarak olmuştur. Eş zamanlı olarak Ortak Güvenlik Örgütüne de başvurmuştur. Azerbaycan Savunma Bakanlığı ise, Ermeni askerlerin Kelbecer-Laçın bölgesinde büyük çaplı bir askeri tahrik harekâtı başlattıklarını ve bunun sonucu olarak Ermeni askerlerin silahlarından arındırıldığını ve esir alındığını duyurmuştur. Rusya Savunma Bakanlığında yapılan bir duyuruda, Rusya'nın aracılığıyla sağlanan bir ateş-kes ile Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki çatışmaların sona erdiği bildirilmiştir. Ermenistan Savunma Bakanlığı, Rusya'nın aracılığıyla sağlanan anlaşma sonucu, Azerbaycan ile doğu sınırında gerçekleşen ateş-kes uygulamasının 16 Kasım saat 18.30 itibarıyla yürürlüğe girdiğini teyit etmiştir.

16 Kasım'da Paşinyan da Rusya Devlet Başkanını arayarak yardım istemiştir. 21 Kasım'da yapılan ikinci bir telefon görüşmesinde, iki lider tekrar Güney Kafkaslardaki durumu ele almıştır. Kremlin'den yapılan kısa bir açıklamada, 9 Kasım 2020 ve 11 Ocak 2021 anlaşmaları kapsamında bölgedeki durum ve

21 “Armenian PM accuses Azeri forces of breaching border, sacks defence minister,” *Reuters*, 15 Kasım 2021, <https://www.reuters.com/world/middle-east/armenian-pm-accuses-azeri-troops-violating-border-sacks-defence-minister-2021-11-15/>.

durumu istikrara kavuşturmak için alınacak tedbirler konusunda görüşmelerin devam ettiği duyurulmuştur.

16 Kasım sınır çatışmaları, 12 Mayıs ve 27 Temmuz çatışmalarından sonra, Rusya'nın rolünü zora sokmaya, ateş-kes anlaşmasının uygulanmadığını ileri sürmeye ve üçüncü tarafların müdahalesine davetiye çıkartmaya matuf, ateş-kes anlaşması uygulamasının ihlali yönündeki üçüncü girişim olmuştur.

Avrupa Birliği Konseyi Başkanı, Ermenistan ve Azerbaycan liderlerini geliştirmeleri görüşmeye davet etmiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı iki tarafı ateş-kes anlaşmasına saygı göstermeye çağırmıştır. AGİT dönemsel başkanı sıfatıyla İsveç Dışişleri Bakanı Minsk grubu eş-başkanlarına tam desteğini ifade etmiş ve eş-başkanların 15 Kasım tarihli bildirimlerine dikkat çekmiştir. ABD Dışişleri Bakanı da benzer şekilde, "Ermenistan ile Azerbaycan arasında son dönemde artan gerginlik, Karabağ savaşından kaynaklanan veya onunla ilgili geriye kalan tüm sorunların müzakereler ile kapsamlı ve sürdürülebilir çözüme kavuşturulması ihtiyacını ortaya koymuştur"²² demiştir.

Avrupa Birliği yayınladığı bir bildirimde, iki tarafı, sınırların tespiti de dâhil, önde gelen sorunlarını kapsamlı olarak çözmeye çalışmak üzere müzakerelere yeniden başlamaya çağırmıştır. Minsk grubu eş-başkanlarının 15 Kasım bildirisini destekledikleri vurgulanan AB bildirisinde "AB, gerginlikleri gidermede yardımcı olmak ve güvenli, istikrarlı, müreffeh ve barış içinde, bölgede yaşayan bütün halkların yararına, bir Güney Kafkasların inşasına katkıda bulunmak için, Ermenistan ve Azerbaycan ile çalışma taahhüdünü tekrarlar" denmiştir.

19 Kasım'da yayınlanan aşağıdaki AB bildirisini daha kapsamlı ve somut bir içerik taşımış, adeta Batı'nın bölge ile ilişkilerinde AB'nin direksiyona geçme görüntüsünü vermiştir²³:

"Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel 19 Kasım'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile hafta başında bölgedeki durum hakkında yaptıkları görüşmelerin devamı olarak ve 15 Aralık'ta Brüksel'de düzenlenecek Doğu Ortaklığı Zirvesi hazırlıkları kapsamında telefonla görüşmüştür."

22 Antony J.Blinken, "Fighting Between Armenia and Azerbaijan," *U.S. Department of State*, 16 Kasım 2021, <https://www.state.gov/fighting-between-armenia-and-azerbaijan/>.

23 "Press release following the phone calls of President Charles Michel with leaders of Armenia and Azerbaijan on 19 November 2021," *European Council*, 19 Kasım 2021, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/19/press-release-following-the-phone-calls-of-president-charles-michel-with-leaders-of-armenia-and-azerbaijan-on-19-november-2021/>.

“Başkan Charles Michel Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’e ve Başbakan Nikol Paşinyan’a, Doğu Ortaklığı Zirvesi marjında kendi ev sahipliğinde görüşme yapma önerisinde bulunmuştur.”

“Liderler bölgesel durumu ve AB’nin desteklediği, müreffeh ve istikrarlı Güney Kafkaslar için gerginliği giderme yollarını konuşmak üzere Brüksel’de buluşmayı kabul etmiştir.”

“Telefon görüşmelerinde, Ermenistan ve Azerbaycan liderleri olayları önleme mekanizması olarak, karşılıklı Savunma Bakanları arasında doğrudan bir haberleşme hattı kurulmasında da mutabık kalmışlardır.”

Her iki taraf da Brüksel’de buluşma haberini teyit etmiştir.

Minsk grubunun yanlı tutumu nedeniyle artık taraflardan en az birinin güveninin kalmadığı anlaşılınca Batı adına direksiyona AB’nin geçme gayreti içinde olduğunu gören Rusya, karşı girişimde bulunmakta gecikmemiştir.

Brüksel buluşması ilanından kısa bir süre sonra, 21 Kasım’da Rusya Devlet Başkanı Paşinyan ile telefonla görüşmüş, taraflar bölgedeki durumu 9 Kasım2020 ve 11 Ocak 2021 anlaşmaları kapsamında gözden geçirmiştir. Bunu takiben, 23 Kasım’da Kremlin’den yapılan açıklamada, Rusya ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Ermenistan Başbakanının katılacağı üçlü bir toplantının 26 Kasım’da Soçi’de düzenleneceği duyurulmuştur.

Açıklamada, toplantının Rusya Devlet Başkanının girişimi üzerine yapılacağı, toplantıda 9 Kasım 2020 ve 11 Ocak 2021 anlaşmalarının uygulamasının, bölgede istikrarın güçlendirilmesi ve barışçı bir yaşamın yerleşmesi için atılabilecek diğer adımların görüşülmesinin planlandığı belirtilmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Ermenistan Başbakanı 26 Kasım’da Soçi’de Rusya Devlet Başkanı ile önce ikili görüşmüş, daha sonra yaklaşık üç saat süren bir üçlü görüşme yapılmıştır. Görüşmeden sonra yayınlanan üçlü bildiride, üç liderin “Ermenistan-Azerbaycan sınırında istikrar ve güvenlik düzeyini artırmak üzere adımlar atması ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki sınırın belirlenmesi için ikili bir komisyon oluşturulması yönünde çalışılması, Rusya Federasyonunun da tarafların talebi halinde nihai sınır tespitinde danışmanlık yardımında bulunabileceği” hususunda anlaşmaları belirtilmiştir.

Bildiride tarafların “9 Kasım 2020 ve 11 Ocak 2021 yılındaki bildirimlerde yer alıp tamamlanmayan bütün görevleri, ki buna Güney Kafkaslardaki bütün

ekonomik ve ulaştırma yollarının işlemesi de dâhildir, en erken zamanda yerine getirmek üzere ortak gayretlerini artırmaları” hususunda anlaştıkları da kaydedilmiştir.

Üçlü Bildiride ayrıca “Bölgenin ekonomik potansiyelini harekete geçirebilmek için belirli projelerin biran önce başlatılmasını vurguladık. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi, Azerbaycan ve Ermenistan halkları arasında güven havasının yaratılması ve bölgede iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması uğruna Rusya Federasyonu gerekli bütün yardımı yapmaya devam edecektir” ifadeleri yer almıştır.

Üç lider görüşmeden sonra basına da açıklamalarda bulunmuş, hepsi görüşmeyi olumlu olarak nitelendirmiştir.

Rusya Devlet Başkanı, “Bugün çok yapıcı olarak çalıştık. Mevcut durumun derin bir analizini yaptık. Birçok önemli konuda mutabık kaldık. Bunlardan ilki iki ülke sınırlarının belirlenmesi ve çizilmesi için bir mekanizma kurulmasıydı, bunu bu yılsonuna kadar tamamlamayı kararlaştırdık. Ümit ediyorum bu en kısa zamanda yapılacaktır. Bu mekanizmaların kurulmasına bir engel bulunmamaktadır. Ekonomik bağları ve özellikle ulaşım koridorlarının açılmasını ayrıntılı olarak görüştük. Bu hem demir hem karayollarını kapsamaktadır. Burada bu konu üzerinde uzun zamandır çalışan Başbakanlarımızda da teşekkür etmeliyiz” demiş, insani konularda da önemli gelişme kaydedildiğini belirtmiş ancak ayrıntıya girmemiş, görüşmede vardıkları mutabakat uyarınca üç ülkenin Başbakan yardımcılarının gelecek hafta Moskova’da buluşarak bazı sonuçları özetleyeceklerini ve 26 Kasım görüşmelerinde alınan kararları açıklayacaklarını söylemiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Soçi görüşmelerinin Güney Kafkaslardaki durumu n daha güvenli ve öngörülebilir hale getirmesini ümit ettiğini ifadeyle, “Bugün sınır tespiti ve çizilmesi ve ulaşım kanallarının açılması konularında çok ayrıntılı ve diyebilirim ki, açık yürekli görüşmeler yaptık. Planlarımızı iki tarafta endişe yaratan konuları açıkça konuştuk. En önemli olan, uzlaşmazlıkları, anlaşmazlıkları çözümllemek için aldığımız kararlar Güney Kafkasları daha güvenli ve öngörülebilir hale getirmeye katkıda bulunacaktır. Defalarca söylediğim gibi, biz Azerbaycan’da Ermenistan ile yıllardır süren karşıtlıkta sayfayı çevirip normal bir iletişimi başlatmak istiyoruz. Toplantımızın bizi daha çok bekletmeden iyi sonuçlara götüreceğini düşünüyorum” demiştir.

Ermenistan Başbakanı toplantıyı çok olumlu olarak nitelendirmiş, gündemdeki her konuyu görüştüklerini belirtmiş, “Bu sorunları gizlemek için yapılan bir

toplantı değildi. Bu toplantıda her şeyi açık açık görüştük. Belirtmek isterim ki, birçok hususta tutumumuzu açıkladık ve olumlu olan şudur ki, bazı konularda, toplantıdan önce algılanan, yanlış düşünmediğimiz ortaya çıkmıştır. Söylemek istediğim, bölgede ekonomik ve ulaşım yolları hakkında söylediğimiz, bu bağlantıların nasıl kurulacağı hakkında ortak bir düşünceye sahibiz. Bütünüyle ben de bugünkü görüşmeleri çok olumlu değerlendiriyorum. Ermenistan'ın ve halkından yetki almış olan hükümetinin ülkemiz ve bölgemiz için yeni bir dönem açmaya hazır olduğunu teyit ediyorum. Gayretlerimiz bu yöndedir ve bugünkü toplantı nu gündemin gerçekleştirilmesi için yararlıdır” demiş, sınır belirleme ve çizmeye başlama sürecinden önce bir mekanizma kurulmasını gerekli bulduklarını belirtmiş, görüşmelerde insani konuların da ele alındığını eklemiştir.

Rusya Devlet Başkanı 18 Kasım'da Moskova'da üst düzey diplomatlara yaptığı bir konuşmada, Ermenistan-Azerbaycan sorunu konusunda iyimser ve ümitli bir izlenim vermiştir. Ermenistan-Azerbaycan arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, Güney Kafkaslarda ekonomik ilişkilerin kurulması ve ulaşım yollarının açılması konusunda Rus diplomasisinin devam eden gayretlerinden övgü ile bahsetmiştir.

Belirlenmemiş sınırdaki çıkan çatışmalardan iki gün sonra, 18 Kasım'da, Paşinyan bir beyanat vererek, Rusya Savunma Bakanlığının Ermenistan-Azerbaycan sınırının çizilmesi ve belirlenmesi için hazırlık aşaması sürecine ilişkin tekliflerinin kabule şayan olduğunu bildirmiştir. Tekliflerin içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü basını bilgilendirme toplantısında, son gelişmelerin bu sürecin önemini gösterdiğini söylemiş ve Rus tarafının yaptığı öneriler temelinde, bir komisyon çalışması ihtiyacına işaret etmiştir.

Başbakan Paşinyan'ın 16 Kasım sınır çatışmalarında bir düzineden fazla askerin hangi koşullarda esir düştüğünün araştırılmasını istemesi, sorumluluğun kendi taraflarında olduğu iması nedeniyle, kamuoyunda infial yaratmıştır. Mecliste bir soruyu yanıtlayan Paşinyan, “Her esir düşme olayını düzgün bulunan her askerin sorumlulukları vardır. Belki duygusal nedenlerle yanlışlar olmuştur, ancak her bir olay açıkça incelenmelidir” demiştir.

3. Ermenistan'ın Dış İlişkileri

İncelenen dönem içinde Ermenistan'ın dış politikası 44 gün savaşında uğradığı ağır yenilgiden sonra biraz kendine gelebilmek, bazı kayıplarını giderebilmek, mümkünse savaş öncesine en yakın koşullara dönebilmek üzere Batılı

destekçilerinden yönlendirme ve yardım sağlamak üzere 9 Kasım 2020 ve 11 Ocak 2021 üçlü anlaşmalarının uygulanmasını geciktirmek veya oyalamak üzerine odaklanmıştır. Tabiiyle bu arada Rusya'ya derin bağlılığını ve saygısını her vesileyle göstermeyi ihmal etmemek temel kuralı da unutulmamaktadır. İki komşusu, İran ve Gürcistan ile ilişkiler yoğunluk kazanmıştır. Hristiyan kimliğinin her zamanki gibi ön planda tutulması ve hatırlatılması özenle sürdürülmüştür. Türkiye ile ilişkileri gerginleşen ülkelere yanaşma ve ortak bir zemin oluşturma arayışına da hız verilmiştir.

Ermenistan Savunma Bakanı 25 Ağustos'ta Moskova'da Ordu-2021 askeri sanayi fuarına katılmış ve Rus şirketleriyle ordu ikmal mukaveleleri imzalamıştır. Bakan, Ermenistan'ın eski tip silah alımını durduracağını ve yeni, yüksek kalite silah alımına başlayacağını beyan etmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı bir mülakatında, Rusya'nın Ermenistan'ı silahlandırmaya son vermesini beklediğini söyleyince, Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü bir basın bilgilendirme toplantısında, "Bu Rusya'nın egemen hakkıdır. Rusya her zaman bölgede askeri güç dengesinin sağlanması ihtiyacını dikkate almaktadır. Rusya Güney Kafkaslarda sadece temel askeri ve siyasi müttefiki Ermenistan'a değil, Azerbaycan'a da silah tedarik etmektedir²⁴" demiştir.

Ermenistan'ın yeni Dışişleri Bakanı ilk dış ziyaretini Rusya'ya yapmış ve 31 Ağustos'ta Rus mevkidaşı ile görüşmüştür. Bu vesileyle, "Rusya askeri ve siyasi bir müttefik ve Ermenistan'ın başlıca ekonomik ortağıdır. Ermenistan'ın Rusya ile ilişkilerini 1997 tarihli Dostluk, İş birliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması temelinde ilerletilmesi ne devam edilmesi hususunda Ermenistan'ın hazır olduğunu teyit etmek isterim²⁵" demiştir. Ayrıca, Rusya ile daha yakın ilişkilerin Azerbaycan ile altı haftalık savaştan sonra Ermenistan için çok daha önem kazandığını eklemiştir.

Avrupa Komisyonu Başkan yardımcısı ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Ermenistan'ın yeni Dışişleri Bakanına, atanması münasebetiyle şu mesajı göndermiştir:

"Ermenistan Avrupa Birliğinin önemli bir ortağıdır. İlişkilerimiz 2018 yılından bu yana hayli yoğunlaşmıştır. Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşmamızın 1 Mart'ta yürürlüğe girmesi diğer önemli, olumlu bir köşe taşıdır. Bu anlaşmanın uygulanması ikili ilişkilerimizin merkezinde yer almaktadır. Biz demokrasinin güçlendirilmesi, hukukun

24 Sargis Harutyunyan, "Russian Official Says Armenia Signs Arms Supply Contracts In Moscow," *Azattyun*, 25 Ağustos 2021, <https://www.azattyun.am/a/31428119.html>.

25 "Armenian FM Slams Azerbaijan On Moscow Trip," *Azattyun*, 31 Ağustos 2021, <https://www.azattyun.am/a/31436929.html>.

üstünlüğü ve insan hakları, iş ve ticaret imkânları, çevre, daha iyi eğitim ve araştırma imkânları dâhil olmak üzere, ortak çıkarlarımızın bulunduğu alanlarda iş birliğine devam etmeye hazırız.”

“Sizin atanmanız Ermenistan için kritik bir döneme rastlamaktadır. Geçen yılki çatışmalardan sonra, AB Güney Kafkaslar Daimi Temsilcisi aracılığı da dâhil olmak üzere, kalıcı ve kapsamlı bir çözümün şekillenmesinde, örneğin mümkün olan yerde çatışma sonrası yaraları sarma ve güvenlik inşa tedbirlerini destekleme yoluyla AB’nin katkıda bulunmaya hazır olduğunu tekrar bildirmek isterim. Bu yönde AGİT Minsk grubu eş-başkanlarının gayretlerini desteklemeye devam ediyoruz. Ayrıca, sınırların belirlenmesi konusunda yardım sağlamaya da amadeyiz. Ülkelerimizin tümü hala COVID-19 pandemisiyle mücadele ederken, AB’nin Ermenistan’a bu kamu sağlığı krizi ve sonuçları ile başa çıkmasında destek taahhüdünün devam edeceğini vurgulamak isterim.²⁶”

Ermenistan’ın ve İran’ın yeni Dışişleri Bakanları 3 Eylül’de telefonla görüşmüştür. Ermenistan Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamaya göre, iki bakan ülkeleri arasında verimli iş birliği konusunu ayrıntılı biçimde ele almıştır. Ekonomik alanda iş birliğinin geliştirilmesi imkânları özellikle vurgulanmıştır. Bölge güvenliği ve cereyan eden Ermenistan-Azerbaycan sınır anlaşmazlıkları gündemde yer almıştır. İran Dışişleri Bakanlığı İran’ın ilişkileri derinleştirmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Görüşmede yeni İran Cumhurbaşkanı’nın, göreve başlama törenine katılmak üzere 5 Ağustos’ta Tahran’a giden Başbakan Paşinyan ile görüşmesinde daha yakın İran-Ermenistan bağları için gayret sözü vermesi de not edilmiştir.

İran ile Azerbaycan arasında gerginliğin arttığı ve İran’ın Azerbaycan sınırında ilk kez askeri tatbikat yaptığı dönemde, 4 Ekim’de Paşinyan Dışişleri Bakanını Tahran’a göndermiştir. Daha iki hafta önce BM Genel Kurulu toplantıları marjında New York’ta görüşen iki bakan, son görüşmelerinden de memnun ayrılmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı İranlı meslektaşını 25 Kasım’da yeniden aramış ve Ermenistan Dışişleri Bakanlığına göre, “Azerbaycan’ın Ermenistan’a son saldırısı bölgede güvenlik ve istikrar sağlama gayretlerine ciddi bir tehdittir” demiştir. Ermeni bakan, İran’ın Ermenistan’ın toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı konusundaki tutumundan övgüyle bahsetmiştir. İki bakan, ticaret, ekonomi, altyapı ve enerji alanlarında bağlarını

26 “High Representative of the EU Josep Borrell sent a congratulatory message to Ararat Mirzoyan,” *Republic of Armenia Ministry of Foreign Affairs*, 28 Ağustos 2021, https://www.mfa.am/en/press-releases/2021/08/28/congratulatory_letter_Borrell/11044+&cd=4&hl=tr&ct=clnk&gl=tr.

genişletmek konusunda görüş alışverişinde bulunmuş, Basra körfezi-Karadeniz uluslararası ulaşım koridoru yaratılması konusundaki çok taraflı anlaşmanın uygulanması çalışmalarının önemine değinmiştir. Ermeni bakan burada rahatça “koridor”dan bahsederken Azerbaycan tarafının bu söylemi kullanmasının olay yaratması elbet dikkatlerden kaçmamaktadır.

Ermenistan Zapad-21 Rus-Belarus askeri tatbikatına katılmıştır. Ermenistan Savunma Bakanlığı bir hafta-sonu açıklamasında, Ermeni askerlerin tatbikata yer alacağını duyurmuştur. Açıklamada, Ermeni askerlerin Moskova'nın 360 km doğusunda Mulino eğitim alanına gidecekleri belirtilmiş, sayıları hakkında bilgi verilmemiştir.²⁷

Paşinyan 8 Eylül'de Gürcistan'ı ziyaret etmiştir. Gürcistan Başbakanı Ermenistan'da siyasi istikrarın önemini vurgulamıştır. Paşinyan Karabağ savaşından sonra ortaya çıkan yeni bölgesel imkânlarla dikkat çekmiştir. Ermenistan hükümet açıklaması ekonomik konuların gündemin ön sıralarında yer aldığını, İran limanlarını Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Karadeniz'e bağlayacak ulaşım koridoru hakkındaki çok taraflı anlaşmanın da bu kapsamda ele alındığını belirtmiştir.

Gürcistan Başbakanı 9 Ekim'de karşı ziyarette bulunmuştur. İki Başbakan Ermenistan-Gürcistan iş birliği olanaklarını bu kez Erivan'da ele almıştır. Taraflar dostluk bağlarını daha da kuvvetlendirmeye hazır olduklarını teyit etmişler ve aktif diyalogu sürdürme hususunda mutabık kalmışlardır. Gürcistan Başbakanı Tiflis'e döndükten sonra, sosyal medya mesajında, Güney Kafkaslarda yeni bir barış girişimini görüştiklerini söylemiş, Gürcistan'ın bölgede sürdürülebilir barış ve kalkınma için daha çok imkân yaratmak üzere aktif aracılık üstlenmeye hazır olduğu kaydedilmiştir.²⁸

Slovakya Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı 14 Eylül'de Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Slovak bakan Metsamor nükleer santralının modernleştirilmesi ne katılmak üzere halen görüşmekte olduklarını söylemiştir.²⁹

Çek Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı da 30 Eylül'de Ermenistan'ı ziyaret etmiş, Başbakan ve Cumhurbaşkanı ile de görüşmüştür. Ciddi bir içeriği bulunmayan

27 Elena Teslova, “Russia, China launch active part of Zapad/Interaction-2021 military exercises,” *Anadolu Ajansı*, 11 Ağustos 2021, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/russia-china-launch-active-part-of-zapad-interaction-2021-military-exercises/2331358>.

28 “Armenian PM Nikol Pashinyan Visits Georgia,” *Georgian Journal*, 9 Eylül 2021, <https://georgianjournal.ge/politics/37343-armenian-pm-nikol-pashinyan-visits-georgia.html>.

29 “Foreign Minister of Slovakia to pay official visit to Armenia,” *ArmenPress*, 13 Eylül 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1062951.html>.

bu ziyaretler, AB'nin ilgisinin devam ettiğini kanıtlamak amacıyla, AB eşgüdümünde düzenlendiği izlenimini vermektedir.

Başbakan Paşinyan, 16-17 Eylül'de Duşanbe'de yapılacak Ortak Güvenlik Örgütü zirvesine ve Şanghay İş birliği Örgütü ile düzenlenecek ortak toplantıya katılmak üzere 15 Eylül'de Tacikistan'a gitmiştir. Ortak Güvenlik Örgütünün dönemsel yıllık başkanlığı 16 Eylül'de Ermenistan'a geçmiştir. Örgütün gelecek zirvesinin 2022 yılı sonlarında Erivan'da düzenlenmesi planlanmaktadır. Bu vesileyle, aynı zamanda, anlaşmanın otuzuncu, örgütün de yirminci yıldönümü kutlanacaktır.

Ermenistan 17 Eylül'de Uluslararası Adalet Divanına başvurarak Azerbaycan aleyhinde dava açmıştır. Suçlama konusu, Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı ırkçı ayrımcılığı, Karabağ savaşında kitlesel öldürmeler ve diğer ağır insan hakları ihlalleri iddialarıdır. Azerbaycan da hemen akabinde benzer karşı bir dava açmıştır. Yargı süreci devam etmektedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı BM Genel Kuruluna katılmak üzere New York'a gitmiştir. Başbakan Paşinyan Genel Kurula video mesaj ile hitap etmiştir.

Paşinyan davet üzerine Litvanya'ya 3 Ekim'de resmi bir ziyarette bulunmuştur. Parlamento Başkanı ile görüşmüş, Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı basın bildirisinde, Cumhurbaşkanı'nın "Bölge ile AB arasında iş birliği yollarını tespit edecek olan önümüzdeki Doğu Ortaklığı Zirvesi Litvanya için önemlidir. Biz deneyimlerimizi paylaşmaya ve demokrasi yolunda sağlam adımlar atması için Ermenistan'a yardımcı olmak üzere uzmanlar göndermeye hazırız³⁰" dediği kaydedilmiştir. Ayrıca Litvanya'nın 30 yıl önce Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olduğu ve bu yılın da diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 30. Yıldönümü olması itibarıyla her iki ülke için özel olduğu ifade edilmiştir.

Katolikos Karekin II Hristiyan dini liderlerin uluslararası bir toplantısı için Roma'ya gitmiş ve 11 Ekim'de Vatikan'da Papa ile görüşmüştür. Papaya Ermenistan halkına ve Ermenistan'a savaş sırasındaki desteği için teşekkür etmiştir. İstanbul Ermeni Patriği Sahak Maşalyan da Katolikos'a refakat etmiş ve Papa ile görüşmüştür. Katolikos ve beraberindeki heyet Vatikan'ın Devlet Sekreteriyle de bir toplantı yapmıştır.

30 "The President to the Prime Minister of Armenia: we look forward to more active steps in the implementation of democratic reforms," *President Of The Republic Of Lithuania*, 4 Ekim 2021, <https://www.lrp.lt/en/the-president-to-the-prime-minister-of-armenia-we-look-forward-to-more-active-steps-in-the-implementation-of-democratic-reforms/36738>.

Ermenistan Cumhurbaşkanı 5 Ekim tarihinde İtalya’da resmi ziyaretine başlamıştır.³¹ Bu Ermenistan Cumhuriyeti tarihinde bir ilk olmuştur. İtalya Cumhurbaşkanı, Başbakanı, Senato Başkanı ve Meclis Başkanı ile görüşmüştür. Roma’da Levonian Kolejinde Ermeni toplumu temsilcileri ile bir araya gelmiştir. Uzayan ikametinde, Spienza Üniversitesinde Ermenice kürsüsünün açılışına katılmış, Bologna Üniversitesinde bir konferans vermiştir.

Ermenistan Cumhurbaşkanı 11 Ekim’de Papa ile görüşmüştür. Vatikan’ın basın sitesinde ziyarete ilişkin aşağıdaki bilgi verilmiştir:

“Bu sabah, Vatikan’da Apostolik Sarayda, Papa Hazretleri Francis, Ermenistan Cumhurbaşkanı Ekselans Bay Armen Sarkissian’ı kabul ederek görüşmüştür. Daha sonra, Devletlerle İlişkiler Sekreteri Başpiskopos Paul Richard Gallagher’in refakatinde Eminansları Kardinal Devlet Sekreteri Pietro Prolin ile görüşme takip etmiştir. Samimi görüşmelerde, Kutsal Papalık ile kadim Hristiyan geleneklerin ülkesi Ermenistan arasında ikili ilişkilerin gelişmesi ve güçlenmesinden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.”

15 Ekim’de Rusya Ortodoks Kilisesinin Kutsal Meclisi Ermenistan Cumhuriyeti topraklarında, ikamet yeri Erivan olacak, Rus Ortodoks Kilisesinin bir din merkezi açma kararını ilan etmiştir. Rusya Ortodoks Kilisesinin, Ermenistan’da daha önce emsali bulunmayan bir din birimi açma kararı Katolikos Karekin II tarafından onaylanmıştır.

27 Ekim’de Vatikan Erivan’da ilk kez diplomatik temsilcilik açmıştır. Dışişleri Bakanı, Papalık Temsilciliğini diplomatların ve yüksek dereceli din adamlarının katıldığı bir törenle açmıştır. Bilindiği gibi, Katolik kilisesi ile Ermeni Grigoryen Apostolik kilisesi aralarındaki bin yılı aşkın teolojik görüş ayrılıklarında, 1996 yılında yayınladıkları ortak bildiriyle bir uzlaşmaya varmış ve Papa John Paul II 2001 yılında Ermenistan’ı ziyaret eden ilk Papa olmuştur. Papa Francis 2016 yılında Ermenistan’ı ziyaret eden ikinci Papa olmuş ve Ermenistan’ı, Hristiyanlığı kimliklerinin temel unsuru yaptıkları için kutsamıştır.

28 Ekim’de Başbakan Paşinyan Vatikan Devlet Sekreteri Genel İşler Vekilini kabul etmiş ve taraflar Erivan’da Vatikan’ın bir temsilciliğinin açılmasından duydukları memnuniyeti ifade etmişlerdir. Vatikan Devlet Sekreteri Genel İşler

31 “Holy See Press Office Communiqué: Audience with the President of the Republic of Armenia, 11.10.2021,” *Summary of Bulletin*, 11 Ekim 2021, <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2021/10/11/211011d.html>.

Vekili Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edilmiş, bu münasebetle, Papa'nın talimatları uyarınca, Genel İşler Vekili Cumhurbaşkanı'na, Vatikan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkısı ve Ermenistan'ın ilk Vatikan Büyükelçiliğini yapmış olması nedeniyle, Vatikan'ın en yüksek nişanı olan Pius IX Papa Büyük Kolye nişanını takdim etmiştir. Cumhurbaşkanı'nın gerek Ermenistan'da gerek bölgede bu yüksek nişanı alan ilk kişi olduğu ifade edilmiştir.

29 Ekim'de Paşinyan Katolik Ermenilerin yeni seçilen Lübnan'daki Patriğini kabul etmiştir. Bu Katolik kilisesi ile uzlaşmanın yeni bir adımını oluşturmuştur. Paşinyan bu vesileyle şunları söylemiştir³²:

“Ermeni Katolik Kilisesinin halkımızın kimliğini korunmasına ve gelişmesindeki faaliyetini takdirle karşılıyoruz. Ermeni Katolik Kilisesi temsilcilerinin Mihitarist cemaatine ve Zmmar cemaatine yaptıkları yadsınamaz katkılar geniş çevrelerce bilinmektedir.”

Hindistan Dışişleri Bakanı 12-13 Ekim'de Ermenistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu bir Hindistan Dışişleri Bakanının Ermenistan'ı ilk ziyareti olmuştur.³³ Ermenistan Dışişleri Bakanı Hindistan'ın Pakistan ile uzun zamandır süregelen ihtilafında Ermenistan'ın desteğini teyit etmiştir. Kısa bir süre önce Tacikistan'da Ortak Savunma Örgütü ile Şanghay İş birliği Örgütü'nün ortak toplantısı marjında da görüşen iki bakan, Ermenistan-Hindistan arasında, İran'ın Çabahar limanından geçen bir ulaşım bağlantısı kurulmasının önemini vurgulamıştır.

Dış ziyaretlere ve temaslara meraklı ve ön plana çıkma gayreti içinde olan Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkissian 26 Ekim'de, Riyad'da düzenlenen 5. Gelecek Yatırım Girişim Forumuna katılmak üzere Suudi Arabistan'a gitmiş, resmi hüsnükabul görmüş, fuarda veliaht Prens'le ikili bir fotoğraf imkânı bulmuştur.³⁴ Ermenistan basını ziyareti tarihi olarak nitelendirmiştir. Aralarında diplomatik ilişki bulunmayan bir ülkeye Ermenistan'dan ilk defa bir Devlet Başkanı ziyareti vaki olmuştur. Sarkissian dönüş yolunda Birleşik Arap Emirlikleri'ne de 27 Ekim'de kısa bir ziyarette bulunmuştur. Basında ayrıca Bahreyn'e de uğradığı bildirilmiştir. 2 Kasım'da da İklim Değişikliği

32 “PM Pashinyan meets with the newly elected leader of the Armenian Catholic Church,” *President of the Republic of Armenia*, 29 Ekim 2021, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2021/10/29/Nikol-Pashinyan-meeting/+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

33 Lilith Hayrapetyan, “India's Turn Toward Armenia,” *The Diplomat*, 20 Ekim 2021, <https://thediplomat.com/2021/10/indias-turn-toward-armenia/>.

34 “President Armen Sarkissian participates in Riyadh investment forum with Crown Prince Mohammed bin Salman,” *ArmenPress*, 27 Ekim 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1066567.html>.

Konferansına katılmak üzere İskoçya'ya gitmiş Dünya Liderleri Toplantısında bir konuşma yapmıştır. Bu vesileyle birçok liderle fotoğraf çekirme fırsatını bulmuştur.

Başbakan Paşinyan Rusya Devlet Başkanı ile görüşmek üzere 13 Ekim'de Moskova'ya gitmiştir. Bu iki liderin yıl içindeki dördüncü buluşması olmuştur. Ermenistan hükümetinin açıklamasında, iki liderin cereyan eden olayları görüştikleri bildirilmiştir.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi eş-raportörleri, Ermenistan'ın sorumluluklarını ve taahhütlerini denetlemek üzere 3-5 Kasım'da Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

NATO Genel Sekreterinin Kafkaslar ve Orta Asya Özel Temsilcisi 17 Ekim'de Ermenistan'ı ziyaret etmiş, Savunma Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı ile görüşmüştür. Özel Temsilci çeşitli alanlardaki NATO-Ermenistan diyalogunu nasıl sürdürebilecekleri ve siyasi diyalogu nasıl geliştirebilecekleri konusunda muhataplarıyla görüş alışverişinde bulunmuştur.³⁵

ABD Dışişleri Bakanlığı Güney Avrupa ve Kafkaslardan sorumlu Bakan Yardımcısı Vekili üç Güney Kafkas ülkesine yaptığı ziyaret çerçevesinde 3 Kasım'da Ermenistan'ı ziyaret etmiştir. Kendisine Minsk grubunun ABD eş-başkanı ile ABD Uluslararası Kalkınma Ajansından bir yetkili refakat etmiştir. Bakan yardımcısı vekili, üç bölge ülkesindeki ABD Büyükelçilerinin o tarihte Erivan'da düzenlenen yıllık toplantısına da katılmıştır. Başbakan Paşinyan ile görüşmelerine ilişkin olarak yayınlanan bir hükümet açıklamasında, Paşinyan'ın ABD yetkilileriyle Güney Kafkaslarda cereyan eden gelişmeler, Karabağ'da çözüm ve Minsk grubunun barış gayretleri konularını ele aldığı belirtilmiştir.³⁶

Dışişleri Bakanı Mirzoyan UNESCO Genel Kurulu toplantıları münasebetiyle Fransa'ya 10-12 Kasım'da bir çalışma ziyareti yapmıştır.³⁷

Başbakan Paşinyan 18 Kasım'da Avrasya Ekonomik Birliği Hükümetler arası Konseyi toplantısı için Erivan'a gelen Rusya, Belarus, Kazakistan ve Kırgızistan Başbakanlarına ev sahipliği yapmıştır. Açılış konuşmasında

35 "New NATO Secretary General's Special Representative for the Caucasus and Central Asia pays his first visit to the South Caucasus," *NATO*, 21 Ekim 2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_188208.htm.

36 "Senior U.S. Official Visits Armenia," *Azattyun*, 3 Kasım 2021, <https://www.azattyun.am/a/31544499.html>.

37 "Armenian FM to visit Paris, France," *ArmenPress*, 9 Kasım 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1067712.html>.

Paşinyan, Avrasya Ekonomik İş birliği çerçevesinde iş birliğinin hükümetinin önceliklerinden birisi olduğunu vurgulamıştır.³⁸

Fransa Senatosu Başkanı 23 Kasım'da Ermenistan Meclisi başkanını ve beraberindeki heyeti ağırlamıştır. Taraflar toplantılarının, Fransa Parlamentosunun her iki kanadında da neredeyse oy birliğiyle kabul edilen, "Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin" tanınmasına ilişkin kararın bir yıl sonrasına ve Fransa'nın "Ermeni soykırımını" tanıyan kanunu çıkartmasının 20 yıl sonrasına denk geldiğini kaydetmiştir. Toplantı sonunda taraflar bir iş birliği anlaşması imzalamıştır.

4. Türkiye ile İlişkiler

Ermenistan incelediğimiz dönem içinde de, Türkiye ile ilişkilerindeki ezeli ikilemi, bir yandan üçlü anlaşmalarla taahhüt ettiği iletişim ve ulaşım yollarının açılması ve komşularıyla, herkesin yararına olacak şekilde işbirliğinin başlatılması, diğer taraftan, derinlere işlemiş Türk ve Türkiye fobisinin üstesinden gelmeyi bağdaştırabilme arayışı devam etmiştir. Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı tutumunda tavize yanaşmaz katı tutumundaki ısrarının bir nedeni de kuşkusuz, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden üçüncü taraflardan gördüğü teşvik ve destek olmaktadır. Dolayısıyla Ermenistan ile ilişkileri konusunda Türkiye üçüncü taraflarla da muhatap olmak durumunda kalmaktadır.

Küresel bir güç olan, Minsk grubunun da eş-başkanlığını yapan ABD, kendine göre sebepleri ne olursa olsun, taraflı bir tutum takınarak Ermenistan'ın yanında yer almış ve Minsk grubu eş başkanlarının yapamadığı veya gönülsüz hareket ettikleri, Azerbaycan'ın uluslararası tanınmış topraklarını nihayet işgalden kurtarabilmesi için Azerbaycan'a meşru desteği nedeniyle Türkiye'yi ağır şekilde suçlamıştır. ABD Dışişleri Bakanı Siyasi İşler Müsteşarı, Senato Dış İlişkiler Komitesinin Türkiye toplantısında 23 Temmuz'daki ifadesinde, Dağlık Karabağ çatışmalarında Türkiye dâhil üçüncü tarafların rolünün bölgesel gerginliği yükselttiğini söylemiş, Washington'un Ankara'ya istikrarı tehdit eden bölgesel çatışmalara katılmaması hususunda baskı yaptığını açıklamıştır. Müsteşar yardımcısı iki devletin, özellikle Dağlık Karabağ konusunda farklı düşündüklerini de belirtmiştir.

38 "Nikol Pashinyan holds meeting with Prime Minister of Kyrgyzstan," *Official Website of the Prime Minister of Armenia*, 18 Kasım 2021, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2021/11/18/Nikol-Pashinyan-Prime-Minister-of-Kyrgyzstan/+&cd=9&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

ABD merkezli radikal, militan bir örgüt olan Ermeni Devrimci Federasyonu-Daşnaksutyun (ARF) Batı ABD Merkez Komitesi 2 Ağustos'ta yayınladığı bildiriye, müştereken milli emelleri geliştirmek, Ermenistan'ın ve "Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin" güçlendirilmesine yardımcı olmak ve bütün Ermenilerin Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı ortak mücadelesinde birleşmek çağrısında bulunmuştur.

1982 yılında Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosunu katleden ve ömür boyu hapse mahkûm olan Ermeni terörist, Ermeni asıllı Amerikalıların yıllar süren girişim ve çabaları sonucu 28 Ekim'de affedilmiş ve Ermenistan'a gitmesi sağlanmıştır. 29 Ekim'de Ermenistan'a giden terörist bir kahraman olarak karşılanmıştır. Teröristin Ermeni basınında yayınlanan ve Ermeni halkına hitap eden mesajında, aldığı destek ve cesaret için şükranlarını ifade etmiştir. Ermeni basınında yer alan haberlerde, teröristin okullara davet edilerek konuşma yaptığı, görüş ve inançlarını paylaştığı kaydedilmiştir. Konuya ilişkin olarak Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklama aşağıdadır:

"Evvvelce hakkında şartlı tahliye kararı alınmış bulunan Los Angeles Başkonsolosumuz şehit Kemal Arıkan'ın katili Ermeni terörist Hampig Sasunyan'ın üçüncü bir ülkeye sınır dışı edildiği öğrenilmiştir.

Adıgeçen teröriste ilişkin kararı terörizme taviz veren vahim bir hata olarak gördüğümüzü ve kınadığımızı bir kez daha vurguluyoruz.

Bu tür kararların terörizmle mücadeleye değil, terörizmin siyasi hedefler için başvurulabilecek kullanışlı bir araç olarak yüceltilmesine çalışan çevrelerin gündemine hizmet edeceği aşikârdır.

Bu vesileyle, bir kez daha şehit diplomatımız Kemal Arıkan'ı ve Ermeni terör örgütlerinin saldırılarında hayatlarını kaybeden tüm şehitlerimizi saygı ve rahmetle anıyoruz.³⁹"

Türkiye Cumhurbaşkanı 29 Ağustos'ta basın mensuplarına yeni ufuklar açan aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur:

"Bölgemizde yeni ve yapıcı bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Görüşler ve beklentiler farklı olsa bile, bir diğerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı dâhil olmak üzere, güvene dayalı iyi komşuluk

39 "SC-44, 30 Ekim 2021, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Los Angeles Başkonsolosumuz Şehit Kemal Arıkan'ın Katili Terörist Hampig Sasunyan'ın Serbest Bırakılması Hakkındaki Soruya Cevabı," *Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 30 Ekim 2021, https://www.mfa.gov.tr/sc_44_-los-angeles-baskonsolosumuz-sehit-kemal-arikan-in-katili-terorist-hampig-sasunyan-in-serbest-birakilmasi-hk-sc-tr.mfa.

ilişkileri için samimi gayret gösterilmesi sorumlu bir davranış olacaktır (...) Ermenistan hükümeti böyle bir gelişmeye hazırız derse, ilişkilerimizi kademeli olarak normalleştirmeye çalışabiliriz.⁴⁰

Cumhurbaşkanı ayrıca altı ülkeden oluşan bölgesel iş birliği platformu çağrısını da yinelemiştir. Zaman içinde 3+3 olarak tanımlanan bu oluşumda yer alması öngörülen ülkeler Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, İran, Rusya ve Türkiye'dir.⁴¹

Altı ülkeli Bölgesel İş birliği platformu önerisi Rusya ve İran tarafından da uygun bulunmuştur. Gürcistan Dışişleri Bakanı 8 Ekim'de bir TV kanalında ki mülakatında, "Rusya ile iş birliği yapmak çok zor olacak ise de, Gürcistan bölgedeki yerini kaybetmemek için en azından bir şekilde 3+3 platformunda yer almalıdır. Tabiatıyla egemenlik ve toprak bütünlüğü ülkemiz için kırmızıçizgidir" demiştir. Gürcistan Dışişleri Bakanlığı ertesi gün bir açıklama yaparak, Bakanın yanlış anlaşıldığını, aslında Gürcistan'ın böyle bir yapıda yer almayacağını belirtmiştir. Ermenistan Başbakanı 7 Kasım'da bir TV mülakatında, "Ermenistan, diğer herhangi bölgesel bir projeye olduğu gibi, 3+3 oluşumuna da ilgi duymaktadır yeter ki, başka mevcut oluşumların ele aldığı konularla bir tekrar olmasın. Yoksa, örneğin, Minsk grubunda veya ulaşımın açılması için kurulan çalışma grubunda ele alınan konular bu platformun da gündeminde yer alırsa bunları görüşmek anlamsız olur"⁴² demiştir. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı 26 Kasım'da TASS basın ajansına verdiği bir demeçte, Rusya'nın 3+3 kapsamında bir toplantının çok geç olmayacak bir gelecekte toplanmasını ümit ettiğini söylemiştir. Konu ele alınırken bütün tarafların rızasının alınmasının gerekli olduğunu ifade eden Bakan yardımcısı, bir anlaşmaya varıldığında toplantının nerede yapılacağını açıklayacaklarını belirtmiştir. Ayrıca, Gürcistan'ın katılmaması halinde yerinin boş tutulacağını ve hazır olduğunda tam katılımcı olacağını eklemiştir.

Ermenistan Başbakanı Türkiye'den gelen "olumlu sinyalleri" kısa zamanda değerlendirmiştir. 27 Ağustos'ta Kabine toplantısında, "Bölgesel barış kapsamında Ankara'dan bazı olumlu sinyaller gelmektedir. Bu yaklaşımları değerlendireceğiz ve olumlu sinyallere olumlu sinyallerle cevap vereceğiz" demiştir.

40 "Erdoğan'dan seçim barajı açıklaması: Şu anda belirgin hale gelen yüzde 7," *Independent Turkey*, 29 Ağustos 2021, <https://www.indyrturk.com/node/404956/erdo%C4%9Fan%E2%80%99dan-se%C3%A7im-baraj%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1-%C5%9Fu-anda-belirgin-hale-gelen-y%C3%BCzde-7>.

41 "Not with Russia" - Georgian Foreign Ministry against Turkey's idea of creating 3+3 regional format," *Jam News*, 9 Ekim 2021, <https://jam-news.net/not-with-russia-georgian-foreign-ministry-against-turkeys-idea-of-%E2%80%8B%E2%80%8Bcreating-a-3-3-regional-format/>.

42 "Armenian PM highly assesses activities of Russian peacekeepers in Karabakh," *TASS*, 7 Kasım 2021, <https://tass.com/world/1358437>.

Paşinyan'ın bu yaklaşımı ve açılımı dönem içinde Ermenistan'da derin ayrılıklara neden olmuştur. Bu ortamda en rağbet gören ve sık kullanılan söylem, klişe haline gelmiş olan, "Ermenistan Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek istemektedir ancak Ankara'nın hiçbir önkoşulunu kabul etmeyecektir" söylemi olmuştur. Ermenistan Meclisi Dış İlişkiler Komitesi Başkanı 31 Ağustos'ta, Türk-Ermeni ilişkileri Dağlık Karabağ çatışmasına veya 1915 "Ermeni soykırımı" konularına koşullanmamalıdır beyanatında bulunmuştur. İlâveten, Türkiye Cumhurbaşkanı'nun ifadelerinin önkoşul anımsatan noktalar içerdiğini, bunun da normalleşme sürecinin başlatılmasına yardımcı olmadığını ileri sürmüştür.

Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 2 Eylül'de, Moskova'nın Erivan ile Ankara arasında yakın zamanda teati edilen olumlu sinyalleri not ettiğini söylemiştir. Sözcü bu çerçevede Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesine yönelik 2009 yılı protokollerine Rusya'nın desteğini hatırlatmış ve "Şimdi de karşılıklı saygı ve birbirlerinin çıkarlarını gözetme temelinde iki komşu ülkenin yaklaşmasına yardımcı olmaya hazırız" demiştir. Rusya Dışişleri Bakanı da 3 Eylül'de konuya ilişkin beyanlarda bulunmuş, 2009 Zürih protokolleri hakkında bazı ayrıntıları ve anılarını anlatmış, kişisel katkı ve gayretlerinden bahsetmiş, Karabağ savaşı sonrası durumun tamamen değiştiğini, tarafların artık uzlaşma sürecine başlayabileceğini, Ermenistan'ın ve Türkiye'nin ilişkileri normalleştirme gayretlerine yeniden başlamalarının mantığı olduğunu ifade etmiştir. Rus Bakan Moskova'nın bu gayretlere en aktif biçimde yardımcı olmaya hazır bulunduğunu vurgulamıştır.

Ermenistan 7 Eylül'de Türkiye'yi ve Azerbaycan'ı Ermenistan'a yakın bir bölgede ortak askeri manevralar yapmaları nedeniyle eleştirmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü "Ermenistan sınırları yakınında, Karabağ cumhuriyetinde ve Laçın koridorunda Türk-Azerbaycan askeri manevraları yapılmasını gerilimi azaltma adımlarına zarar veren ve bölgede kalıcı barış, güvenlik ve istikrar sağlama çabalarını baltalayan bir hareket olarak görüyoruz" demiştir.⁴³

Başbakan Paşinyan Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesine ilişkin son yaptığı beyanları cesaret verici olarak nitelendirmiş ve 8 Eylül'de kabine toplantısında şunları söylemiştir: "Türkiye Cumhurbaşkanı'nın kamu önünde Ermenistan-Türkiye ilişkilerine değinmiş olmasını dikkate almalıyım. Biz bu beyanlarda Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi için konuşma ve Türk-Ermeni demiryollarının ve yolların

43 Marianna Mkrtychyan, "Armenian Foreign Ministry on holding Azerbaijani-Turkish military exercises in Kashatagh region," *Arminfo*, 7 Eylül 2021, https://arminfo.info/full_news.php?id=64907&lang=3.

açılması için bir fırsat görüyoruz ve bizde böyle bir konuşmaya hazırlıklıyız. Memnuniyetle işaret etmek isterim ki, Rusya Federasyonu da bu sürece aktif yardımda bulunmak yönünde hazır olduğunu açık şekilde ifade etmiştir. Avrupa Birliği, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri de bu sürece ilgi duymaktadır⁴⁴”.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı 13 Eylül’de yaptığı bir yazılı bildiriye, “Hâlihazırda ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla ülkelerimiz arasında müzakere yapılmamaktadır. Ermeni ve Türk diplomatlar arasındaki temaslar şu anda uluslararası gündemdeki çeşitli konular hakkında çok taraflı görüşmelere katılma ile sınırlıdır⁴⁵” ifadelerine yer verilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Türkiye Cumhurbaşkanı 19 Eylül’de basın mensuplarıyla yaptığı bir söyleşide, kısa bir süre önce Ermenistan’a giden Gürcistan Başbakanının kendisine, Ermenistan Başbakanının bir görüşme önerisini ilettiğini söylemiştir. Cumhurbaşkanı, Türkiye’nin Ermenistan ile görüşmeye hazır olduğu ancak bunun için Ermenistan’ın samimi olması ve bazı olumlu adımlar atması gerektiği, bu kapsamda, Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerindeki sıkıntıların Zangezur koridorunun açılması ile giderileceğini ümit ettiği Ermeni basın haberlerine yansımıştır.

Paşinyan’ın bu beyana cevabı 20 Eylül’de Başbakanlık sözcüsünün Ermenistan televizyonunda yaptığı konuşmada yer almıştır. Sözcünün ifadeleri aşağıdadır: “Başbakan Paşinyan bütün uluslararası görüşmelerinde muhataplarına, hükümet programında yer alan, Ermenistan ve bölge için barışçı bir kalkınma döneminin açılması vizyonundan bahseder ve Ermenistan hükümetinin bu yönde gayret göstermeye hazır olduğunu belirtir. Başbakan Türkiye ile görüşmelerin başlamasına ilişkin görüşünü kısa bir süre önce Mecliste soru cevap oturumunda yanıtlamıştır. Orada belirttiği gibi, Başbakan üst düzey temaslardan önce çalışma görüşmeleri yapılmalıdır. Başbakan bu görüşünü uluslararası muhataplarıyla da böyle paylaşmaktadır. Ermeni ve Türk yetkililer arasında şu ana kadar bir temas olmamıştır, ancak Ermenistan hükümeti bu temaslara hazırdır. Etkili bir çalışma yapılabildiği takdirde, Ermenistan üst düzey görüşme için de hazır olacaktır⁴⁶”.

44 “Pashinian Encouraged By Erdogan’s Statements,” *Azattyun*, 8 Eylül 2021, <https://www.azattyun.am/a/31450016.html>.

45 Jeyhun Aliyev, “Azerbaijan warns Russia over illegal entry of foreign vehicles into its territories,” *Anadolu Ajansı*, 13 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijan-warns-russia-over-illegal-entry-of-foreign-vehicles-into-its-territories/2362966>.

46 “Erdogan: Georgian Prime Minister told me Pashinyan asked for dialogue,” *OC Media*, 20 Eylül 2021, <https://oc-media.org/erdogan-georgian-prime-minister-told-me-pashinyan-asked-for-dialogue/>.

Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri 24 Eylül'de Ermenistan'ın ön koşulsuz olarak bir Türk-Ermeni diyalogu başlatmaya ve kademeli bir normalleşme sürecinde bütün dikenli konuları görüşmeye hazır olduğunu duyurmuştur. Paşinyan'ın Türkiye Cumhurbaşkanı ile görüşme önerisini açıkça reddetmemiş, yüksek ve en yüksek düzeyde diyalogun ilişkilerin normalleştirilmesi yollarından biri olduğunu ifade etmiştir.

Ermenistan basını 26 Ekim'de Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Fuzuli uluslararası hava alanının açılış töreninden sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile yaptığı ortak basın konferansında söylediği, Erivan Azerbaycan ile ilişkilerinde samimi olursa, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önünde engel kalmaz ifadesini manşete taşımıştır.

Türkiye karşıtı söylemleri bilinen Ermenistan Cumhurbaşkanı, 28 Ekim'de bir Rus basın ajansına aşağıdaki mülakatı vermiştir:

“Güney Kafkaslardaki savaş Türkiye ile ilgili tek sorun değildir. Bu bölgesel ve küresel siyasetin bir bölümüdür. Türkiye'nin neden Libya'ya girdiğini, Irak'ta neden bu kadar faal olduğunu, neden Lübnan ve Suriye'de bulunduğunu, neden Kıbrıs ve Yunanistan'la Doğu Akdeniz'de çatıştığını, neden AB sınırında yüzbinlerce mülteci tuttuğunu hatırlayalım. Bir bakıma Avrupa Türkiye'nin elinde rehinedir zira eğer bu yüzbinlerce mülteci Avrupa'ya girerse istikrardan bahsetmek zorlaşacaktır. Geçen yılki Artsakh [Karabağ] savaşı Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırma politikasının devamıdır. İstesek de istemesek de Türkiye Güney Kafkasya'da daha nüfuzlu hale gelmiştir. Ekonomik anlamda Gürcistan'da oldukça nüfuzdur. Bugün, Türkiye Azerbaycan'da büyük ölçüde mevcuttur. Türk silahlı kuvvetlerinin savaş sonrası Azerbaycan silahlı kuvvetleri üzerindeki etkisi açıktır. Azerbaycan'ın egemenliği, ekonomisi ve Bakü'den Tiflis'e ve Ceyhan'a uzanan petrol boru hatları dâhil olmak üzere lojistik, ulaşım yolları üzerinde müthiş bir nüfuzu vardır. Türkiye siyaseten ve askeri olarak daha etkili hale gelmiştir. Öte yandan, Türk ekonomisi dünyadaki en iyi ekonomilerden biri değildir. Bildiğiniz gibi, pek çok yatırım şirketi Türkiye'den ayrılmıştır. Ekonomik darboğaz yüksek faaliyeti telafi etmektedir.⁴⁷”

Savlar ve Gerçekler adlı bir Rus dergisine verdiği bir başka mülakatta Ermenistan Cumhurbaşkanı şunları söylemiştir:

47 Siranush Ghazanchyan, “Artsakh War was the continuation of Turkey's policy, Armenian President says,” Public Radio of Armenia, 28 Ekim 2021, <https://en.armradio.am/2021/10/28/artsakh-was-was-the-continuation-of-turkeys-policy-armenian-president-says/>.

“Zor olmakla birlikte arzulanan, sorunları Azerbaycan’la çözmektir. Türkiye’yle iyi ilişkilere sahip olmak kötü olmaz ama daha zordur. Birkaç yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda ve ardından Rus İmparatorluğunda yaşadık. Sonuçta, Rus İmparatorluğunda varlığını sürdüren Ermenistan Cumhuriyeti bugün bağımsız Ermenistan olmuştur. Peki, Osmanlı İmparatorluğundaki Batı Ermenistan nerededir? Orada yaşayan Ermeniler nerededir? Bugün Rusya’da Ermenistan’daki kadar Ermeni vardır. Türkiye’de bu nüfus daha fazlaydı.”

Fransız gazetesi *Le Figaro*’da 20 Kasım’da mülakatı yayınlanan Ermenistan Dışişleri Bakanının Ermenistan’ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeye hazır olup olmadığı sorusuna verdiği yanıt şöyledir;

“Türkiye’nin ‘Artsakh’a (Dağlık Karabağ Cumhuriyeti) karşı savaşta hem Azerbaycan’a sağladığı siyasi destek, hem silah tedariki ve binlerce yabancı paralı asker göndermek suretiyle verdiği büyük desteğe rağmen, ilişkilerimizi ön koşullar olmadan normalleştirmeye hazır olduğumuzu her zaman ifade ettik. Ankara’dan diyaloga yeniden başlamak yönünde olumlu işaretler aldık, ancak durum hala karışık. Ankara yeni koşullar ileri sürdü. Bunların arasında Azerbaycan ile Nahcivan’ı bağlayan ‘koridor’ bulunuyor. Bu hiçbir şekilde görüşme konusu olamaz. Ülkeler transite izin verirken topraklarında egemenliklerini korumalıdır. Bölgedeki bütün iletişim kanalları açılmalıdır.”⁴⁸

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 22 Kasım’da uluslararası bir basın ajansına şu ifadelerde bulunmuştur:

“Rusya dâhil, birkaç uluslararası ortak Türk-Ermeni uzlaşma sürecini başlatmaya hazır olduklarını belirtmiştir. Biz de Rusya’yı, Ermeni-Türk uzlaşma sürecine önkoşulsuz olarak başlamaya hazır olduğumuz konusunda bilgilendirdik. Eğer ve ne zaman böyle bir süreç başlarsa, doğal olarak nu konuda bilgi vereceğiz. Aynı zamanda şunu belirtmek isteriz ki, hali hazırda Türkiye ile bir müzakere süreci bulunmamaktadır.”⁴⁹

Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 25 Kasım’da, Rusya’nın Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkileri onarma gayretlerini ilerletmeye hazır olduğunu söylemiş ve Türkiye ile ilişkilerin düzeltilmesi için Ermenistan’ın Rusya’dan

48 “Turkey’s condition for normalizing relations with Armenia cannot be even discussed – FM Mirzoyan,” *ArmenPress*, 20 Kasım 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1068744.html>.

49 “Armenia Asks Russia To Mediate In Normalization With Turkey,” *Azattyun*, 22 Kasım 2021, <https://www.azattyun.am/a/31573666.html>.

aracılık etmesini istediğini teyit etmiştir. Sözcü açıkça, “Ermenistan’ın Erivan ile Ankara arasındaki ilişkileri desteklemek üzere arabuluculuk yapmamız için bize başvurduğunu teyit edebilirim” demiştir. Ermenistan’ın Rusya’ya normalleşmeye ön koşul olmadan hazır olduğunu bildirdiği hatırlatılarak, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsüne, Rusya’nın Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleştirilmesi konusunu Türkiye ile de görüşüp görüşülmediği sorulmuştur. Sözcünün yanıtı aşağıdadır:

“Bildiğiniz gibi Rusya bu konuyla ilgilidir ve Ermeni-Türk ilişkilerinin normalleşmesi için çaba göstermektedir. Ülkemiz bu süreci gelecekte de mümkün olan her şekilde teşvik etmeye hazırdır. Bu sürecin başlamasının, bölge toplumlarının yakınlaşmasına ve özellikle şu anda ihtiyaç duyulan iyi komşuluk ve güven ortamının gelişmesine kesinlikle katkı sağlayacağına inanıyoruz. Yeni ayrıntılar ortaya çıktığında sizi mutlaka bilgilendireceğiz, tabi eğer gayet hassas olan müzakere sürecinin kendisine zarar vermeyecek olursa⁵⁰”

Sözcü son olarak şunları eklemiştir;

“Bölgede istikrarı güçlendirmek ve barışçı bir yaşam sağlamak için bütün adımları atıyoruz. Ticari ve ekonomik bağların ve ulaşım bağlantılarının onarılması ve geliştirilmesine şimdi elbette özel dikkat gösterilmektedir.”

23 Kasım’da çevrimiçi bir basın toplantısında Paşinyan, Erivan’ın Ankara ile ilişkilerini normalleştirmeye hazır olduğunu yinelemiş, ancak böyle bir sürecin Türkiye’nin Azerbaycan’ın Nahcivan’a egemen bir koridor sağlaması gibi koşulla ısrar etmesi halinde başlamayacağını ifade etmiştir. “Türkiye ile ilişkilerimizi normalleştirmek istiyoruz. Herhangi bir koridor meselesini tartışamayız. Ancak bölgesel ulaşım bağlantılarının açılmasını tartışmak istiyoruz” demiştir.

25 Kasım’da Ermeni basını, Türkiye Milli Güvenlik Konseyinde “Ermenistan uzatılan eli barış için bir şans olarak değerlendirmeli, ateşkesi özenle uygulamalı ve işbirliğine sadık olmalı” şeklinde bir açıklama yapıldığı haberi “Türk saldırgan Ermenistan uzatılan eli barış için bir şans olarak değerlendirmelidir diyor” başlığıyla verilmiştir.

50 “Armenia has asked Russia to mediate normalization with Turkey – Moscow confirms,” *ArmenPress*, 25 Kasım 2021, <https://armenpress.am/eng/news/1069125.html>.

KAYNAKÇA

- “‘Not with Russia’ - Georgian Foreign Ministry against Turkey’s idea of creating 3+3 regional format.” *Jam News*, 9 Ekim 2021. <https://jam-news.net/not-with-russia-georgian-foreign-ministry-against-turkeys-idea-of-%E2%80%8B%E2%80%8Bcreating-a-33-regional-format/>.
- “Armenia Asks Russia To Mediate In Normalization With Turkey.” *Azatutyun*, 22 Kasım 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31573666.html>.
- “Armenia has asked Russia to mediate normalization with Turkey – Moscow confirms.” *ArmenPress*, 25 Kasım 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1069125.html>.
- “Armenian FM Slams Azerbaijan On Moscow Trip.” *Azatutyun*, 31 Ağustos 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31436929.html>.
- “Armenian FM to visit Paris, France.” *ArmenPress*, 9 Kasım 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1067712.html>.
- “Armenian General Arrested In Corruption Probe.” *Azatutyun*, 4 Ekim 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31492556.html>.
- “Armenian Government Unveils Five-Year Action Plan.” *Mirror Spectator*, 20 Ağustos 2021. <https://mirrorspectator.com/2021/08/20/armenian-government-unveils-five-year-action-plan/>.
- “Armenian PM accuses Azeri forces of breaching border, sacks defence minister.” *Reuters*, 15 Kasım 2021. <https://www.reuters.com/world/middle-east/armenian-pm-accuses-azeri-troops-violating-border-sacks-defence-minister-2021-11-15/>.
- “Armenian PM highly assesses activities of Russian peacekeepers in Karabakh.” *TASS*, 7 Kasım 2021. <https://tass.com/world/1358437>.
- “Armenian PM Nikol Pashinyan Visits Georgia.” *Georgian Journal*, 9 Eylül 2021. <https://georgianjournal.ge/politics/37343-armenian-pm-nikol-pashinyan-visits-georgia.html>.
- “Armenian, Azerbaijani FMs agree to meet under auspices of OSCE MG Co-Chairs to discuss humanitarian issues.” *ArmenPress*, 6 Ekim 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1064922/eng/>.

- “At this stage, Moscow considers it necessary to strictly adhere to all provisions of trilateral agreements: Zakharova.” *I News*, 9 Eylül 2021. <https://www.1lurer.am/en/2021/09/09/At-this-stage-Moscow-considers-it-necessary-to-strictly-adhere-to-all-provisions-of-trilateral-agre/553216>.
- “Azerbaijan says ready to normalize relations with Armenia.” *Anadolu Ajansı*, 14 Ekim 2021. <https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijan-says-ready-to-normalize-relations-with-armenia/2392232>.
- “Catholicos Karekin II, Russia’s Patriarch Kirill, Azerbaijan-based Chairman of CMO Allahshukur Pashazadeh meet in Moscow.” *ArmenPress*, 13 Ekim 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1065481.html>.
- “Erdoğan: Georgian Prime Minister told me Pashinyan asked for dialogue.” *OC Media*, 20 Eylül 2021. <https://oc-media.org/erdogan-georgian-prime-minister-told-me-pashinyan-asked-for-dialogue/>.
- “Erdoğan’dan seçim barajı açıklaması: Şu anda belirgin hale gelen yüzde 7.” *Independent Turkey*, 29 Ağustos 2021. <https://www.indyturk.com/node/404956/erdo%C4%9Fan%E2%80%99dan-se%C3%A7im-baraj%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1-%C5%9Fu-anda-belirgin-hale-gelen-y%C3%BCzde-7>.
- “Foreign Minister of Slovakia to pay official visit to Armenia.” *ArmenPress*, 13 Eylül 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1062951.html>.
- “High Representative of the EU Josep Borrell sent a congratulatory message to Ararat Mirzoyan.” *Republic of Armenia Ministry of Foreign Affairs*, 28 Ağustos 2021. https://www.mfa.am/en/press-releases/2021/08/28/congratulatory_letter_Borrell/11044+&cd=4&hl=tr&ct=clnk&gl=tr.
- “Holy See Press Office Communiqué: Audience with the President of the Republic of Armenia, 11.10.2021.” *Summary of Bulletin*, 11 Ekim 2021. <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2021/10/11/211011d.html>.
- “Illegal visit of Armenian Defense Minister to Azerbaijani territories is military-political provocation – Mo.” *AzerNews*, 9 Kasım 2021. <https://www.azernews.az/nation/185432.html>.
- “İlham Aliyev’den BM Genel Kurulu’nda tarihi konuşma!” *Haber Global*, 24 Eylül 2021. <https://haberglobal.com.tr/dunya/ilham-aliyevden-bm-genel-kurulunda-tarihi-konusma-134682>.

“Macron Wants To Deepen France’s ‘Special’ Ties With Armenia.” *Azattyun*, 21 Eylül 2021. <https://www.azattyun.am/a/31471209.html>.

“New NATO Secretary General’s Special Representative for the Caucasus and Central Asia pays his first visit to the South Caucasus.” *NATO Resmi İnternet Sitesi*, 21 Ekim 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_188208.htm.

“Nikol Pashinyan holds meeting with Prime Minister of Kyrgyzstan.” *Official Website of the Prime Minister of Armenia*, 18 Kasım 2021. <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2021/11/18/Nikol-Pashinyan-Prime-Minister-of-Kyrgyzstan/+&cd=9&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>.

“Pashinian Encouraged By Erdogan’s Statements.” *Azattyun*, 8 Eylül 2021. <https://www.azattyun.am/a/31450016.html>.

“Pashinyan’s five-year plan, now approved, outlines Karabakh priorities.” *Civilnet*, 29 Ağustos 2021. <https://www.civilnet.am/news/630970/pashinyans-five-year-plan-now-approved-outlines-karabakh-priorities/?lang=en>.

“PM Pashinyan meets with the newly elected leader of the Armenian Catholic Church,” *President of the Republic of Armenia*, 29 Ekim 2021, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2021/10/29/Nikol-Pashinyan-meeting/+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

“President Armen Sarkissian participates in Riyadh investment forum with Crown Prince Mohammed bin Salman.” *ArmenPress*, 27 Ekim 2021. <https://armenpress.am/eng/news/1066567.html>.

“Press release following the phone calls of President Charles Michel with leaders of Armenia and Azerbaijan on 19 November 2021.” *European Council*, 19 Kasım 2021. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/19/press-release-following-the-phone-calls-of-president-charles-michel-with-leaders-of-armenia-and-azerbaijan-on-19-november-2021/>.

“Russian Official Reports Progress Towards Armenian-Azeri Transport Links.” *Azattyun*, 5 Kasım 2021. <https://www.azattyun.am/a/31548083.html>.

“SC-44, 30 Ekim 2021, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç’in Los Angeles Başkonsolosumuz Şehit Kemal Arıkan’ın Katili Terörist

Hampig Sasunyan'ın Serbest Bırakılması Hakkındaki Soruya Cevabı.” *Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi*, 30 Ekim 2021.

https://www.mfa.gov.tr/sc_-44_-los-angeles-baskonsolosumuz-sehit-kemal-arikan-in-katili-terorist-hampig-sasunyan-in-serbest-birakilmasi-hk-sc.tr.mfa.

“Senior U.S. Official Visits Armenia.” *Azatutyun*, 3 Kasım 2021.

<https://www.azatutyun.am/a/31544499.html>.

“The President to the Prime Minister of Armenia: we look forward to more active steps in the implementation of democratic reforms.” *President Of The Republic Of Lithuania*, 4 Ekim 2021. <https://www.lrp.lt/en/the-president-to-the-prime-minister-of-armenia-we-look-forward-to-more-active-steps-in-the-implementation-of-democratic-reforms/36738>.

“Turkey’s condition for normalizing relations with Armenia cannot be even discussed – FM Mirzoyan.” *ArmenPress*, 20 Kasım 2021.

<https://armenpress.am/eng/news/1068744.html>.

Abrahamyan, Gohar. “The Nikol Pashinyan Administration: 2018-Present.” *EVN Report*, 24 Eylül 2021. <https://www.evnreport.com/magazine-issues/the-nikol-pashinyan-administration-2018-present>.

Aliyev, Jeyhun. “Azerbaijan warns Russia over illegal entry of foreign vehicles into its territories.” *Anadolu Ajansı*, 13 Eylül 2021.

<https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijan-warns-russia-over-illegal-entry-of-foreign-vehicles-into-its-territories/2362966>.

Blinken, Antony J.. “Fighting Between Armenia and Azerbaijan.” *U.S. Department of State*, 16 Kasım 2021.

<https://www.state.gov/fighting-between-armenia-and-azerbaijan/>.

Ghazanchyan, Siranush. “Artsakh War was the continuation of Turkey’s policy, Armenian President says.” *Public Radio of Armenia*, 28 Ekim 2021.

<https://en.armradio.am/2021/10/28/artsakh-was-was-the-continuation-of-turkeys-policy-armenian-president-says/>.

Harutyunyan, Sargis. “Russian Official Says Armenia Signs Arms Supply Contracts In Moscow.” *Azatutyun*, 25 Ağustos 2021.

<https://www.azatutyun.am/a/31428119.html>.

Hayrapetyan, Lilith. “India’s Turn Toward Armenia.” *The Diplomat*, 20 Ekim 2021. <https://thediplomat.com/2021/10/indias-turn-toward-armenia/>.

Mejlumyan, Ani. "On Independence Day, Armenia not in a mood to celebrate." *Eurasianet*, 22 Eylül 2021. <https://eurasianet.org/on-independence-day-armenia-not-in-a-mood-to-celebrate>.

Mkrtchyan, Marianna. "Armenian Foreign Ministry on holding Azerbaijani-Turkish military exercises in Kashatagh region." *Arminfo*, 7 Eylül 2021. https://arminfo.info/full_news.php?id=64907&lang=3.

Nalbandian, Naira and Marine Khachatryan. "Yerevan Still Vague On 'Upcoming' Armenian-Azeri Summit." *Azatutyun*, 27 Ekim 2021. <https://www.azatutyun.am/a/31532538.html>.

Nalbandian, Naira. "Armenian Mining Giant Changes Hands." *Azatutyun*, 1 Eylül 2021, <https://www.azatutyun.am/a/31488318.html>.

News from the Holy See of Cilicia. "Catholicos Aram I: Artsakh Must Be Recognized." *St. Stephen's Armenian Apostolic Church of Greater Boston*, 10 Eylül 2021. <https://soorpstepanos.org/2021/09/10/news-from-the-holy-see-of-cilicia/>.

Price, Ned. "Recognizing the One-Year Anniversary of the Ceasefire Declaration Between Armenia and Azerbaijan." *U.S Department of State*, 8 Kasım 2021. <https://www.state.gov/recognizing-the-one-year-anniversary-of-the-ceasefire-declaration-between-armenia-and-azerbaijan/>.

Sarukhanyan, Vahe. "Armenian President Sarkissian Never Declared He Was Director of Company that Purchased." *Hetq*, 8 Kasım 2021. <https://hetq.am/en/article/137496>.

Teslova, Elena. "Russia, China launch active part of Zapad/Interaction-2021 military exercises." *Anadolu Ajansı*, 11 Ağustos 2021. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/russia-china-launch-active-part-of-zapad-interaction-2021-military-exercises/2331358>.

Turkish aggressor declares that Armenia 'needs to assess extended hand for peace as a chance'." *News.am*, 25 Kasım 2021. <https://news.am/eng/news/674338.html>.

World Bank. "Europe and Central Asia." *Global Economic Prospect* (Temmuz 2021). <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/600223300a3685fe68016a484ee867fb-0350012021/related/Global-Economic-Prospects-June-2021-Analysis-ECA.pdf>.

Yayın Geliş Tarihi: 19.02.2021

Yayına Kabul Tarihi: 02.12.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Ayhan, Halis ve Esma F. Ayhan. "Göreceli Mahrumiyetten Soykırım İddialarına: Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı ve Türkiye." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 70 (2021): 49-86.

Araştırma Makalesi

GÖRECELİ MAHRUMİYETTEN SOYKIRIM İDDİALARINA: AVRUPA PARLAMENTOSU'NUN 1915 OLAYLARINA YAKLAŞIMI VE TÜRKİYE*

(FROM RELATIVE DEPRIVATION TO GENOCIDE ASSERTIONS:
EUROPEAN PARLIAMENT'S APPROACH AGAINST
THE 1915 EVENTS AND TURKEY)

Halis AYHAN**
Esma Fatma AYHAN***

Öz: 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının soykırım olarak kabul edilmesi, genelde yabancılar, özelde ise Batılılar tarafından çokça belirtilmekte ve Türkiye'nin bunu kabul etmesi istenmektedir. Avrupa Birliği ile olan ilişkilerde de belirleyici olan bu konu hem ilişkileri olumsuz yönde etkilemekte hem de üyelik karşısında örtük bir koşul olarak sunulmaktadır. Nitekim Ermeni tezlerini savunanların, Sevr Antlaşması'nda kendilerine vaat edilen devlet ile kapasiteleri sabit olmasına karşın, beklentileri artmıştır. Ancak Sevr Antlaşması'nın geçersiz olması ile Ermeni tezlerini savunanlar, göreceli bir mahrumiyet yaşamıştır. Ermeni tezlerini savunanların yaşamış olduğu göreceli mahrumiyetin bir uzantısı olarak soykırım iddiaları, sorunun uluslararasılaşması ile Avrupa Parlamentosu

* Bu çalışma öğrencinin Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** ORCID: 0000-0002-7188-585X

Dr. Kırıkkale Üniv., İİBF, Uluslararası İlişkiler Böl., halisayhan@kku.edu.tr

*** 0000-0001-8460-2188.

KÜ, SBE, Uluslararası İlişkiler ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, esmayhan.ea@gmail.com

(AP) 'nda da kabul görmüştür. Milletvekillerinin Avrupa Komisyonu 'na bu konuda sordukları sorular AP 'nin, Avrupa Komisyon 'un bu sorulara verdiği yanıtlar da AB 'nin görüşünü yansıtmaktadır. Bu çerçevede çalışmada, Ermeni tezlerini savunanların göreceli mahrumiyet söyleminin, özellikle yazılı yanıt soruları yoluyla, AP 'deki yansımaları ve Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere etkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Parlamentosu, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, 1915 Olayları, Göreceli Mahrumiyet Kuramı, Yazılı Yanıt Soruları.*

Abstract: *Accepting the Armenian assertions about the Events of 1915 as genocide is widely stated by foreigners in general and by Westerners in particular and Turkey is being asked to accept the genocide. Therefore, this question, which is also a determinant in the relations with the European Union, affects the relations negatively and is presented as an implicit condition for membership. As a matter of fact, the expectations of those defending the Armenian theses have increased, due to the state that was promised to them in the Treaty of Sevres despite their capabilities remaining constant. However, with the Treaty of Sevres becoming void supporters of Armenian theses experienced a relative deprivation. The genocide assertions, which constitute an extension of the relative deprivation experienced by the supporters of the Armenian theses, have also been accepted in the European Parliament with the internationalization of the issue. The questions asked by the members of Parliament to the European Commission on this issue reflect the opinion of the EP; the responses of the Commission to these questions reflect the opinion of the EU. In this context, the repercussions of the Armenian theses 'defenders' relative deprivation discourse within the EP and the effects to relations between Turkey and the EU were discussed, especially through questions with written answers.*

Keywords: *European Parliament, Turkey-European Union Relations, 1915 Events, Relative Deprivation Theory, Questions for Written Answer.*

Giriş

1915 Olayları Türkiye'nin devletler arasındaki ilişkilerine ilaveten, özellikle Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerini de ziyadesiyle etkilemektedir. Bir asırdan fazla bir zaman geçmesine rağmen konunun önemini koruyarak gündemde kalmasında, Avrupa Parlamentosu'nun (AP) almış olduğu kararların, içerisindeki siyasi kümelerin¹, raporların ve soruların da etkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliğine dair güçlü arzusu, sorunun sıkça gündeme gelmesine zemin hazırlamaktadır. AB/AP bu arzu karşısında, diğerlerinin yanı sıra 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını soykırım olarak kabul ettirme çabasına girmektedir. Benzer çaba, milletvekilleri nezdinde de söz konusudur ve Yazılı Yanıt Sorusu (YYS) ile soykırımı tanıması için AB'nin Türkiye'ye baskı yapmasını sağlama gayretindedirler.

Literatürde, 1915 Olaylarının Türkiye-AB ilişkilerine etkisi bakımından çalışmalar mevcuttur.² Genellikle AP ve Avrupa Komisyonu üzerinden yürütülen çalışmalarda, belge olarak kararlara ve raporlara yer verilmektedir. Bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak, AP milletvekillerinin sormuş oldukları YYS'lere yer verilmiştir. Bunun nedeni, sorular nezdinde milletvekillerin ve dolayısıyla AP'nin 1915 Olayları konusunda sergilemiş olduğu yaklaşımları doğrudan ortaya koymaktır. Böylece 1915 Olaylarında, AP'de hangi devlet ve kümenin etkin olduğunu tespit ederken; yanıtlar sayesinde de AB'nin resmi siyasasının (hukuki boyutu dâhil) anlaşılmasına katkıda bulunulacaktır.

Çalışmanın temel varsayımı, Ermeni tezlerini savunanların benimsemiş olduğu göreceli mahrumiyetin, AP nezdinde de benimsendiği ve bu durumun çeşitli yollarla dile getirilerek Türkiye'nin cezalandırılmaya çalışıldığıdır. Nitekim Türk tarafının 'soykırım yoktur/olmamıştır' ve 'bu konu Türkiye-AB ilişkilerinin bir parçası değildir' savına karşılık, AP'nin aksi tutum sergilenmesi, tam üyelik sürecinin uzamasına yol açmaktadır. Bu çerçevede tümevarım yönteminin kullanıldığı çalışma, zamansal olarak, 9. dönem (2019-2024) milletvekillerinin sormuş olduğu YYS'ler ile sınırlıdır. "Armenian

1 2019 yılında yapılan seçim sonucunda AP içerisinde yer alan siyasi kümeler şunlardır: 'Avrupa Halkları Partisi-Hristiyan Demokratlar', 'Sosyalistlerin ve Demokratların İlerici İttifakı', 'Avrupayı Yenile', 'Yeşiller ve Avrupa Hür İttifakı', 'Avrupa Muhafazakârlar ve Reformistler Grubu', 'Kimlik ve Demokrasi', 'Avrupa Birleşik Solu-Kuzey Yeşil Solu'.

2 Kamer Kasım, "Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar," *Avrasya Dosyası* 1, cilt 11 (Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2005): 85-112; Barış Özdal, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu," *Global Strateji Enstitüsü* 8 (Ocak-Mart 2007): 114-125; Ömer Engin Lütem, "Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu," 2023 (Ocak 2005): 46-51; Pınar Eray, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Ermeni Sorunu" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011); Ali Güler, "AB-Türkiye İlişkilerinin 'Ermeni Sorunu' Boyutu," *Türk Yurdu* 226, cilt 26 (Haziran 2006): 57-62.

genocide”, “Genocide” ve “1915” anahtar kavramları ile yapılan incelemede hem başlıklar hem de metinler dikkate alınmıştır.

1. Göreceli Mahrumiyet Kuramı Bağlamında Ermeni Tezlerini Savunanlar

Sosyolojik açıdan çatışma, “bireylerin ya da grupların ekonomik ve politik hedeflerinin, değer yargılarının ve normlarının, çakışması ve ayrışması üzerinden yaşadıkları mücadele”³ olarak tanımlanmaktadır. Çatışmaları analiz etmek için çeşitli kuramlar ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede göreceli mahrumiyet, ihtiyaçların ve/veya çıkarların ön planda tutulduğu kuramlardan biridir.⁴ Göreceli yoksunluk kuramı olarak da adlandırılan kuram, beklentiler ile gerçekler arasındaki farka ilişkindir. Ancak bahsi geçen mahrumiyet, temel ihtiyaçların karşılanmamasından değil, gerçekleşmeyen beklentilerden kaynaklanmakta ve dolayısıyla göreceli bir hâl almaktadır.

Göreceli mahrumiyet kavramı ilk olarak 1940’lı yıllarda Amerikan askerlerine yönelik yapılan çalışmada kullanılmış ve James C. Davies tarafından geliştirilmiştir.⁵ Kavram, hem birey düzeyinde hem de kolektif düzeyde kullanılabilir. ⁶ *Why Men Rebel* isimli çalışmasında Ted Robert Gurr, kavramı, azalan kapasite, yükselen beklenti ve ilerlemeye dayalı olmak üzere üçe ayırmıştır. Buna göre azalan kapasite beklentinin sabit kalarak, kapasitenin azalması iken yükselen beklenti kapasite sabitken beklentinin yükselmesidir. İlerlemeye dayalı mahrumiyet ise beklenti ile kapasitenin paralel şekilde yükselirken kapasitenin azalmasını ifade etmektedir.⁷

Yine Gurr’a göre göreceli mahrumiyetin ortaya çıkması için üç durum gereklidir. Bu durumlar şunlardır: kişinin X ile diğerini kıyaslaması, X’i istemesi ve X’e hak sahibi olduğunu hissetmesidir.⁸ Göreceli mahrumiyetin ortaya çıkması için gerekli olan bu üç durum, Ermeni tezlerini savunanlar için de geçerlidir. Fransız Devrimi’nin bir sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki azınlıklar da etkilemiştir. Ancak

3 Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş,” *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 1, cilt 1 (2013): 33.

4 Şahin, “Çatışma,” 41-42.

5 Faye Crosby, “A Model of Egoistical Relative Deprivation,” *Psychological Review* 2, vol 83 (March 1976): 86; Muzaffer Ercan Yılmaz, *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü: İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları* (Ankara: Nobel, 2006), 34; Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem* (Bursa: Dora, 2013), 38.

6 Kasım Esen, *Özgür, Demokratik ve Güvenli Seçim* (İstanbul: Bilgesam, 2011), 3.

7 Yılmaz, *Uyuşmazlık*, 33-36; Yılmaz, *Savaş*, 38-42.

8 Crosby, “A Model,” 104.

Ermenileri asıl etkileyen düşünce, ortaya çıkan milliyetçilikten ziyade Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yer alan azınlıkların çıkarmış olduğu isyanlar sonucu elde ettikleri devlettir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yer alan Sırlar, Yunanlılar, Karadağlılar ve Romanyalılar çıkardıkları isyanların ardından bağımsızlık elde etmiştir.⁹ Bu durum Ermenilerin kendilerini diğerleri ile kıyaslamasına, onların sahip olduğu X'i -yani devleti- istemelerine ve kendilerinin de hak ettiklerini düşünmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla Ermenilerin çevresinde yer alanlar ve yaşananlar, göreceli mahrumiyet hissetmelerini belirleyen unsurlardan biri olmuştur.

Göreceli mahrumiyetin diğer belirleyicileri kişilik, kişisel geçmiş ve insanların yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan biyolojik ihtiyaçlardır.¹⁰ Ancak bunlar birey için geçerlidir ve kolektif açıdan bakıldığında kişilik yerine kimlik üzerinden okuma yapılması uygun görülmüştür. Bu çerçevede Ermeni kimliğine ve geçmişlerine bakıldığında toprağın, kilisenin ve manastırların öneminin ne kadar büyük olduğu görülmektedir. Nitekim Ermeniler, ilk ve son kez MÖ 220 yılında Selefeos Kralı III. Antiochus tarafından topraklarının işgal edilmesinin ardından yönetimin kendilerine verilmesi ile devlet olmuşlardır. Bundan sonraki zamanlarda ise başka siyasi iradelerin altında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bunun yanı sıra Ermenilerin yaşadıkları bölgelere zamanla başka grupların da yerleşmesi, süreç içerisinde Ermenilerin azınlık durumuna düşmelerini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla toprak, Ermeni tezlerini savunanlar için psikolojik açıdan kendi varlıklarının bir içgüdüsel haline gelmiştir.¹¹

Manastırlarda almış oldukları eğitim kadar çevrelerinde bulunan Müslümanlar ve Türkler ile ilişki kuramamaları da Ermenilerin içe kapanmalarına neden olmuştur. Bu kopuk ilişki siyasi açıdan Müslümanlar ve Türklerin kendi içerisinde çatışma yaşamalarından, dini açıdan ise Ermenilerin Hristiyan olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak Ermeniler sadece Müslümanlar ile dini noktada ayrılmamışlardır. Nitekim Ermeniler, oluşturmuş oldukları ulusal mezhebi -Gregoryenliği- benimseyerek Hristiyanlardan da ayrılmışlardır. Bu durum Ermenilerin ulusal bilincinin gelişmesini de beraberinde getirmiştir.¹²

---

9 Hatem Cabbarlı, "Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm," *Ermeni Araştırmaları* 45 (2013): 155; Taner Aslan, "1915 Tehcirinde Kayseri'nin Küçük İncisi Karyesinden Aksaray'a Ermeni Göçü," *Ermeni Araştırmaları* 39 (2011): 145.

10 Crosby, "A Model," 92.

11 Aygün Attar, "Ermeni Kimliği'nin Anatomisi," *Akademik İncelemeler* 1, cilt 2 (2007): 293-298.

12 Attar, "Ermeni Kimliği," 304; Erol Göka ve Murat Beyazyüz, "Türk-Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu," *Ermeni Araştırmaları* 44 (2013): 128.

Kiliselerin ise bu konuda ayrı bir yeri bulunmaktadır. Nitekim kiliseler devlet statüsüne yakın bir yetkiye sahiptir. Bu yetki hem dinî hem de siyasi görevlerde yer almalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Ermeniler ile kiliseyi bir arada tutan unsur devlet olurken kiliselerin varlığı da Ermeni kimliğinin varlığına bağlı hale gelmiştir.¹³

Bugün Türkiye'ye soykırım olarak kabul ettirilmeye çalışılan 1915 Olaylarına dair Ermeni tezleri, yukarıda sayılan unsurların zaman içerisinde şekillenmesinin bir sonucudur. Ermeni tezlerini savunanlar için Sevr Antlaşması'nın geçersiz olması, yükselen beklentiye dayanan bir mahrumiyettir. Nitekim o zamana kadar kapasiteleri belli bir konuma ulaşmış ve sabit kalmıştır.

1920 Sevr Antlaşması'nın 88 ve 89, 90-93 numaraları arasındaki maddeler ile 144 ve 230. maddelerinde Ermenilere ve Ermenistan'a yer verilmesi kapasitelerinde herhangi bir değişiklik olmadan beklentilerini artırmıştır.¹⁴ Belgede belirtilenlerin ve dolayısıyla beklentilerin yerine getirilmemesi, Ermeni tezlerini savunanlar için hayal kırıklığına ve bunun etkisiyle Türk karşıtlığına neden olmuştur. Bu nedenle 1915 yılında yaşanan sevk ve iskânın, bir tehcirden ziyade soykırım olarak görülüp kabul ettirilmeye çalışılması, o dönemden bugüne dayanan Türk karşıtlığının bir sonucudur.¹⁵ Ancak bugün gelinen noktada, konunun uluslararası bir hâl almasını takiben bu görüşü aldığı kararlar ile AP'nin, verdikleri YYS'ler ile AP üyesi milletvekillerinin ve ulusal meclisleri nezdinde kabul ettikleri yasalar ile AB üyesi devletlerin de kabul ettiği görülmektedir. Bu yolla Ermeni tezlerini savunanlar, göreceli mahrumiyetin büyüklüğü ile ilişkili olan cezalandırmayı -yani tanıtmayı, tazminatı ve toprağı- doğrudan kendileri elde edemediği için AB/AP yolu ile elde etmeye çalışmaktadır.¹⁶ Nitekim Ermeni tezlerini savunanlar, yaşamış oldukları göreceli mahrumiyeti kuşaktan kuşağa aktarmıştır.

2. Bazı AB Üyesi Devletlerdeki Düzenleme ve Faaliyetler

Sevr Antlaşması'nın geçersiz olmasıyla birlikte Ermeni tezlerini savunanların istedikleri devlete ulaşacak araçlarının kalmadığı kadar, mümkün olan fırsatları

13 Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2003): 154-155; Attar, "Ermeni Kimliği," 306; Cabbarlı, "Ermeni Siyasal Düşüncesinde," 148.

14 Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu," *Akademik Bakış* 3, cilt 2 (Kış 2008): 129; Yılmaz, *Savaş*, 40.

15 Yılmaz, *Savaş*, 40.

16 Yılmaz, *Uyuşmazlık*, 35.

değerlendirmeye devam ettikleri de bir gerçektir. 1984 yılından itibaren özellikle siyasi açıdan kullanılmaya çalışılan bu fırsatlar, yeni bir araç niteliği taşımayıp, Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmeye yöneliktir. Zira Ermeni tezlerini savunanlar için Sevr Antlaşması tarihi bir gerçektir ve değiştirilemez.¹⁷ Bu doğrultuda Ermeni savlarının uluslararası alanda tanınması, bir hükümet programı haline getirilmiştir. Diğer devletlerin ve kurumların bu savları tanınması, Türkiye karşıtı kampanyalar düzenlenmesini, Türkiye üzerinde denetim kurulmasını ve Ermenistan'ın bu konuda hesaplaşmayı sürdürebilmesini sağlamaktadır.¹⁸ Bu doğrultuda Ermeni iddialarını kabul etmiş/benimsemiş olan kurumlardan biri, AB/AP'dir.

Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na 1959 yılında ortaklık başvurusu yapmış, bunu 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ortaklık Anlaşması (Ankara Anlaşması) takip etmiştir. 14 Nisan 1987 tarihinde de tam üyelik için başvurmuştur. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde adım adım ilerlemesi, Birliğe katılacağı konusunda duyulan endişenin artmasına yol açmış ve bunun önüne geçilmek istenmiştir. Bu çerçevede ilk engel AP'nin 1987 yılında almış olduğu karardır. Kararda soykırım sözcüğüne verilerek Türkiye'nin soykırım yaptığı belirtilmiştir. 1915 Olaylarına ilişkin bu ilk kararın ardından başka tarihlerde benzer kararlar da alınmıştır. Bu kararlara rağmen Türkiye, 1999 yılında adaylık elde etmişse de 20 yılı aşkın süredir tam üye olamamaktadır.

AP'nin 1987 tarihli kararı, Türkiye-AB ilişkilerinde birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmiş ve Ermeni tezlerinin devletler nezdinde tanınmasını yaygınlaştırmıştır. Sorun, Osmanlı İmparatorluğu dönemiyle ilgili olmasına karşılık, Türkiye ile Ermenistan'a ve hatta Ermeni tezlerini savunanlarının yaşadıkları devletlere kadar uzanmıştır.

Bu çerçevede soykırım iddialarını tanıyan devletlerden biri, Ermeni lobilerine de ev sahipliği yapan Fransa'dır. 1982 yılında, dönemin Fransız İçişleri Bakanı Gaston Deffere, soykırımı tanıdığını sözlü olarak beyan etmiştir.¹⁹ Ancak fiiliyata 1998 yılında dökülmüş, 28 Mayıs 1998 tarihinde tek maddelik "1915 Olaylarının Ermeni Soykırımı Olarak Tanınması"na ilişkin yasa kabul edilmiştir.²⁰ Kabul edilen yasa, Fransa'daki Ermeni lobilerinin iki aşamadan oluşan stratejilerinin bir sonucudur. Lobilerin yürütmüş olduğu stratejinin her

---

17 Alev Kılıç, "Olaylar ve Yorumlar," *Ermeni Araştırmaları* 66 (2020): 38.

18 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar," *Ermeni Araştırmaları* 40 (2011): 8; Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar," *Ermeni Araştırmaları* 31 (2008): 9-11.

19 Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya İle İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?*, (Ankara: USAK Yayınları, 2013), 276.

20 Laçiner, *Ermeni Sorunu*, 299-303.

iki aşamasında da kararlar yer almaktadır. Ancak öncelikle yerel meclislerde, ardından ulusal mecliste karar alınmasını amaçlamışlardır.²¹

Fransa ulusal meclisinde benzer düzenlemeler 2001, 2006, 2012, 2016 ve 2019 yıllarında da yapılmıştır. 29 Ocak 2001 tarihinde yürürlüğe giren yasa ile Ermeni soykırımına yönelik olarak, meclis kararlarının ardından, ilk kez bir kanun hayata geçirilmiştir.²² 2006 tarihli yasa, soykırımı inkâr edenlere karşı 5 yıla kadar hapis cezası ve 45.000 avroya kadar para cezası; Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Turizm Müşaviri Yılmaz Çolpan'ın şehit olmasının 32. yıldönümüne denk getirilerek 2012 yılında çıkarılan yasa, 1 yıl hapis cezası ve 45.000 avro para cezası; 2016 tarihli karar ise bir yıl hapis cezası ve 40.000 avro para cezası öngörmüştür. Ancak 2006 tarihli yasa Senato tarafından kabul edilmemiş, 2012 ve 2016 tarihli yasalar Fransa Anayasa Mahkemesi Konseyi'nce iptal edilmiştir. Konsey, kararları iptal etmenin yanı sıra soykırım iddialarının inkârının suç sayılmasına ilişkin başka kararların alınmasını engellemek adına karar da almıştır.²³ Konsey'in kararının ardından inkâr yasaları çıkarılamayacağı için kararlar, anma gününe evirilerek 11 Nisan 2019 tarihinden itibaren '24 Nisan', sözde Ermeni soykırımını anma günü olarak kabul edilmiştir.²⁴

Soykırım iddialarını tanıyarak düzenlemeye giden başka devletler de bulunmaktadır. Yunanistan, 25 Nisan 1996 tarihinde, 24 Nisan'ı soykırımı anma günü ilan etmiş; 9 Eylül 2014 tarihinde almış olduğu karar ile de soykırımı inkâr edenlere karşı 3 ila 6 ay hapis cezası ve 5.000 ila 20.000 avro arasında para cezası öngörmüştür.²⁵ Soykırım iddialarını 2004 yılında kabul eden Slovakya, iddiaları reddedenlere karşı 5 yıl hapis cezası uygulanmasına

21 Ömer Faruk An, "Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi," *Ermeni Araştırmaları* 45 (2013): 223.

22 Hasan Oktay, "Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye ve Ermeni Sorunu," *Avrasya Dosyası* 2, cilt 10 (Yaz 2004): 82; Ömer Engin Lütem, "Fransız Senatosu Kararı," *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 6 Mayıs 2011, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/FRANSIZ-SENATOSU-KARARI>.

23 Esat Arslan, "Fransız 'İnkâr Yasası'nın Düşündürdükleri," *2023* 129 (Ocak 2012): 47; Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar," *Ermeni Araştırmaları* 39 (2011): 39-40; Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar," *Ermeni Araştırmaları* 41 (2012): 46; Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar," *Ermeni Araştırmaları* 54 (2016): 26; Murat Ünlü, "Fransa'da 1915 olaylarının reddi suç sayılmayacak," *Anadolu Ajansı*, 27 Ocak 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-1915-olaylarinin-reddi-suc-sayilmayacak/735832>.

24 Hazel Çağan Elbir, "Fransa, 24 Nisan'ı Sözde Ermeni Soykırım Anma Günü İlan Etti," *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 7 Şubat 2019, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/FRANSA-24-NISAN-I-SOZDE-ERMENI-SOYKIRIM-ANMA-GUNU-ILAN-ETTI>; Dış Haberler Servisi, "Fransa'dan 'küstah' 24 Nisan kararı!," *Milliyet Gazetesi*, 12 Nisan 2019, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/fransa-dan-kustah-24-nisan-karari-2857228>.

25 Oktay, "Avrupa Birliği," 77-78; Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar," *Ermeni Araştırmaları* 53 (2016): 48.

dair kararı 2009 yılında almıştır.²⁶ Son olarak, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), 29 Nisan 1982 tarihinde Ermenilerin haklarının geri verilmesine ilişkin almış olduğu kararda, birbirlerinden ayrı konular olmasına rağmen 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile soykırım iddiaları arasında bağlantı kurmuştur. Harekât ile soykırım iddiaları arasındaki tek ortak nokta ise Türkiye'nin her iki olaydan da sorumlu tutulması olmuştur.²⁷ 2015 yılında almış olduğu karar ile de soykırım iddialarını inkâr edenlere 5 yıl hapis cezası, 10.000 avro da para cezası vermeyi kabul etmiştir.²⁸ Aynı zamanda bu devlet, [Kıbrıs²⁹ Dışişleri Bakanı Spiros Kipriyanu'nun 1965'te BM Genel Kurulu'ndaki (BMGK) konuşması ile] sorunun uluslararasılaşmasına katkı yapmıştır.³⁰

Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde, AP ve üye devletler dışında, etkili olan bir diğer unsur ise lobilerdir. Devletlerin kendi ulusal meclisleri nezdinde, soykırım iddialarına ilişkin alınan kararların arkasında bulunan lobiler, AB nezdinde de çabalar yürütmektedir. Bu çerçevede Ermeni Davası Avrupa Komitesi (CECA-Comité Européen de la Cause Arménienne) AB nezdinde çabalar yürütenlerden biridir. Aslen siyasi etkinlik amacıyla kurulan Ermeni Davasını Savunma Komitesi'nin (CDCA-Comité de Défense de la Cause Armenienne) bir kolu olan Komite, ilk olarak AP'nin 1987 tarihli kararı almasında etkili olmuştur.³¹ Komite'nin etkisinin bulunduğu bir diğer karar ise Morillon Raporu olarak da bilinen karardır. Buna göre Komite, kararda, Avrupa Komisyonu'nun 1915 Olaylarına ilişkin “trajik” adlandırmasını soykırım ile değiştirmiştir.³² Komite benzer şekilde Lamassoure ve Garthon Raporlarında da etkili olmak istemiş ancak istediği etkiyi oluşturamamıştır.

3. Avrupa Parlamentosu ve 1915 Olayları

10 Eylül 1952 tarihinde AP, demokrasi ve denetim ihtiyacının bir ürünü olarak kurulmuş ve AB'nin üçlü denetim mekanizmasından biri haline gelmiştir. AP,

26 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar,” *Ermeni Araştırmaları* 45 (2013): 54; “Slovakya'dan soykırım küstahlığı,” *Hürriyet Gazetesi*, 2 Aralık 2004, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/slovakya-dan-soykirim-kustahligi-38672021>; “Bir sen eksiktin Slovakya,” *Habertürk Gazetesi*, 7 Nisan 2004, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/731789-bir-sen-eksiktin-slovakya>.

27 Mehmet Sait Dilek, “Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Ermenistan ve Türkiye'ye Yönelik Dış Politika Tutumları,” *TESAM Akademi* 1, cilt 2 (2015): 203.

28 Murat Demirci, “Rum parlamentosu ‘Ermeni’ tasarısını kabul etti,” *Anadolu Ajansı*, 2 Nisan 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rum-parlamentosu-ermeni-tasarisini-kabul-etti/61188>; Lütem, “Olaylar ve Yorumlar,” 44.

29 O dönemde ada henüz ikiye ayrılmamış olduğundan Kıbrıs olarak adlandırılmaktadır.

30 Dilek, “Güney Kıbrıs,” 202.

31 Oktay, “Avrupa Birliği,” 90; Laçiner, *Diaspora*, 244.

32 Oktay, “Avrupa Birliği,” 90.

kümeler/üyeler, Başkan, Sekreterlik, komiteler ve raporörler olmak üzere 5 unsurdan oluşmaktadır. İçerisinde yer alan siyasi kümeler (grup), üye devletlerin en az dörtte birinin temsil edileceği, 25 milletvekili tarafından kurulabilmektedir. Siyasi temelde oluşturulan kümeler, taşıdıkları özellikler bakımından, partilerden farklılık göstermekte olup en belirginini hükümet oluşturamamalarıdır.³³

Doğrudan seçim, AP'yi doğrudan seçilen tek ulus ötesi yasama organı haline getirmiştir. Beş yılda bir gerçekleştirilen seçimlerin ilki 1979'da sonuncusu 2019'da yapılmıştır. AP'nin milletvekili sayısı normalde 751 (750+Başkan)³⁴ olmakla birlikte, 31 Ocak 2020 tarihinde Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması ile sayısı 705'e düşmüştür.³⁵ 2019 seçimlerinde, AP'de yer alan siyasi kümelerin milletvekili dağılımı şöyledir:

Çizelge 1. Avrupa Parlamentosu 2019 Seçim Sonuçları

Siyasi Kümeler	Milletvekili Sayısı	
	2019	15.2.2021
Avrupa Halkları Partisi-Hristiyan Demokratlar (AHP)	182	187
Sosyalistlerin ve Demokratların İlerici İttifakı (S&D)	154	147
Avrupayı Yenile (AY)	108	98
Yeşiller ve Avrupa Hür İttifakı (Yeşiller/AHİ)	74	67
Avrupa Muhafazakârlar ve Reformistler Grubu (AMR)	62	61
Kimlik ve Demokrasi (KD)	73	76
Avrupa Birleşik Solu-Kuzey Yeşil Solu (ABS/KYS)	41	38
Bağımsız	57	29
<i>Toplam</i>	<i>751</i>	<i>703</i>

Kaynak: “European election results -2019- European Union,” *Avrupa Parlamentosu*, 2 Temmuz 2019, <https://europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/previous-elections>; “Browse Chamber,” *Avrupa Parlamentosu*, 10 Şubat 2020, <https://europarl.europa.eu/meps/en/search/chamber>.

Aslen danışma ve denetleme yetkisi olan AP, kurulduğu günden itibaren yetkilerini sürekli genişletmiştir. Bu çerçevede, AP'nin yetkilerini ‘yasama’, ‘bütçe’ ve ‘diğer’ olarak sıralamak mümkündür.

33 “Avrupa Parlamentosu,” *Avrupa Birliği Başkanlığı*, 8 Mayıs 2020, https://www.ab.gov.tr/avrupa-parlamentosu_45628.html; “The Political groups of the European Parliament,” *Avrupa Parlamentosu*, <https://europarl.europa.eu/about-parliament/en/organisation-and-rules/organisation/political-groups>.

34 Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma m. 14/2.

35 Avrupa Birliği Başkanlığı, “Avrupa Parlamentosu.”

AB kararlarının çoğu, olağan yasama usulü ile alınmakta olup, AP'nin bu usulde bozucu etkisi vardır. Avrupa Komisyonu'nun önerdiği yasama metni hakkında AP'nin rapor yazması ile başlayan süreç, Konsey tarafından da kabul edilene dek devam etmektedir.³⁶ Bunun yanı sıra AP'nin, özel yasama usulleri olarak da adlandırılan, 'danışma' ve 'rıza' yetkileri de bulunmaktadır. Danışma, Avrupa Komisyonu'nun yasama teklifi üzerine, Konsey'in, AP'ye danışması; rıza ise AP'nin, Avrupa Komisyonu'na herhangi bir teklifte bulunmadan, yasama teklifini kabul etmesidir.³⁷

AP'nin Konsey ile paylaşmış olduğu bütçe yetkisi, bütçenin denetimden geçmesi, onaylanması ve/veya reddedilmesi, değiştirilmesi ve harcanmasına ilişkindir.³⁸ AP'nin diğer yetkileri ise daha çok kurumlara ilişkindir. Bu çerçevede AP, önerilen adayları onaylamakta, Avrupa Komisyonu ve Bakanlar Konseyi'nin vermiş olduğu raporlar doğrultusunda soru sorabilmekte ve AB Adalet Divanı'na (ABAD) şikâyetle bulunabilmektedir.³⁹

A. 1987 Kararı ve Diğer Kararlar

Kararları bağlayıcı olmayan ancak yaratmış olduğu siyasi etki bakımından önemli olan AP, 1915 Olaylarına yönelik birçok karar almıştır. Çalışmada AP kararlarına da yer verilmesinin nedeni, 1915 Olayları konusundaki resmî görüşleri ve bu görüşlerin etkileri ile sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu çerçevede alınan kararlardan ilki, taslağı Belçikalı milletvekili Jaak Vandemenlebroucke (Yeşiller) tarafından hazırlanan karardır.⁴⁰ AB'de soykırım konusunda en fazla karar alan kurum özelliğini haiz olan AP'nin ilk kararını almasında Fransa, Yunanistan ve tabii ki Ermeni lobilerinin baskıları etkili olmuştur.⁴¹

36 "Legislative powers," *Avrupa Parlamentosu*, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/legislative-powers>.

37 "Avrupa Birliğinde Yasama ve Karar Alma Süreçleri," *Avrupa Birliği Başkanlığı*, 12 Temmuz 2020, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliğinde-yasama-ve-karar-alma-surecleri_46220.html.

38 "Budgetary Powers," *Avrupa Parlamentosu*, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/budgetary-powers>.

39 Avrupa Birliği Başkanlığı, "Avrupa Birliğinde Yasama ve Karar Alma Süreçleri.;" Avrupa Parlamentosu, "Powers and Procedures.;" AP İç Tüzük, m. 149, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2021-01-18-RULE-149_EN.html.

40 A2-33/87, 18.6.1987.

41 Pulat Tacar, "Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı 'Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm' Başlıklı Kararın Öyküsü," *Ermeni Araştırmaları* 18 (Yaz 2005), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=4>; Deniz Altınbaş, "Avrupa Birliği Kurumlarında 'Ermeni Meselesi'," *Ermeni Araştırmaları* 39 (2011), 78; Laçiner, *Diaspora*, 239; Kemer Kasım, "Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar," *Avrasya Dosyası* 1, cilt 11 (Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2005): 98.

1982'den itibaren başlayan baskılarla konu siyasallaştırılmak istenmiştir. Ayrıca 1970'li yıllarda özellikle Türk diplomatlara düzenlenen saldırıların ve terör eylemlerinin önüne bu şekilde geçilmek istenmiştir. Kararda, 1948 tarihli BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ndeki tanıma⁴² uydugu gerekçesi ile "soykırım" sözcüğüne yer verilerek soykırım yapıldığına ve Türkiye'nin bunu kabul etmeyip Ermelerin haklarını çiğnediğine yer verilmiştir. Ancak sonraki kararlara nazaran daha ılımlı kabul edilebilecek bu kararda Türkiye, yaşananlardan sorumlu tutulmamıştır.⁴³

Karar etkisini, 9 Ekim 2003 tarihinde, Ermeni tezlerini savunanlar tarafından Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'na (İlk Derece Mahkemesi'ne) yapılan başvuru ile göstermiştir. Başvuruda Türkiye'nin AB adaylığının iptali istenmiştir. Bu noktada AP kararlarını, bağlayıcı olmadığı için değersiz görmek yanıltıcıdır. Çünkü başvurunun dayanaklarından biri de 1987 Kararı'dır. Her ne kadar başvuru 17 Aralık 2003 tarihinde reddedilmiş olsa da 1915 Olaylarının AB üyeliğine nasıl etki ettiğini gösteren yerinde bir örnektir. Dolayısıyla sorun, dava konusu haline bile gelmiştir.⁴⁴

1987 tarihli kararın zaman içerisinde önemini kaybetmeye başlaması ile 2005 yılında yeni bir karar alınarak önemini koruması sağlanmıştır.⁴⁵ Nitekim 28 Eylül 2005 tarihinde kabul edilen "Türkiye ile Müzakerelerin Başlatılmasına İlişkin Avrupa Parlamentosu Kararı" başlıklı kararda, 1987 tarihli karara atıf yapılmış ve Türkiye'nin 1987 tarihli kararda yer verilen talepleri yerine getirmedeği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, AB'ye katılmak için bir ön koşul olarak sayılan soykırım iddialarını tanımaya çağırılmıştır.⁴⁶

AP, 2005 tarihli karardan sadece 2 yıl sonra -2007 yılında- bir karar daha kabul etmiştir. 24 Ekim 2007 tarihli ve "AB-Türkiye İlişkilerine Dair Avrupa Parlamentosu Kararı" başlıklı kararda, geçmişin açık ve samimi bir şekilde

42 Soykırım Sözleşmesine göre soykırım sayılan haller şunlardır: Gruba ait; kişilerin öldürülmesi, kişilere yönelik fiziksel ya da psikolojik zarar verilmesi, kişilerin doğumlarının engellenmesi, kişilerin çocuklarının zorla uzaklaştırılması ve gruba ya da bu grubun bir kısmının yok olmasına yönelik yaşam şartlarının değiştirilmesi.

43 Ömer Engin Lütem, "Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu," 2023 45, (Ocak 2005): 47; Ali Güler, "AB-Türkiye İlişkilerinin 'Ermeni Sorunu' Boyutu," *Türk Yurdu* 226, cilt 26 (Haziran 2006): 58; Dilaver Arıkan Açar ve İnan Rüma, "Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu: Dış ve İç Bağlımlarla Çözüksüzlük Sorunsalı," Der. Faruk Sönmezoglu, Nurcan Baklacioğlu ve Özlem Terzi, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: DER Yayınları, 2012, 193-194; Ali Güler, *Sorun Olan Avrupa Birliği* (Ankara: TÜRKAR, 2007), 162.

44 Açar ve Rüma, "Türk Dış Politikasında," 194-195.

45 Lütem, "Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu," 48.

46 "RSP/2005/2576," *Avrupa Parlamentosu*, 2 Eylül 2005, <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0350+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.

tartışılması istenmiştir. Aynı zamanda Türk ve Ermeni hükümeti, uzlaşma süreci başlatmaya çağırılmıştır.⁴⁷ Ancak karar, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmeye başlamış olmasıyla önem kazanmıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye'nin Ermeni savlarını tanıması için yapılan baskılar azalmaya başlamıştır.⁴⁸

1915 Olaylarına ilişkin son AP kararı 2015 yılında alınmıştır. Ancak bu karar, diğer kararların aksine, 1915 Olaylarının 100. yılı olması nedeniyle alınması beklenen bir karar olmuştur. 15 Nisan 2015 tarihinde alınan kararda, 1915 ve 1917 yılları arasında yaşananlar öncelikle trajik olaylar olarak adlandırılmıştır. Ardından yaşananlar, Soykırım Sözleşmesi'ne göre soykırım olarak kabul edilmiş, Türkiye'nin geçmişi ile yüzleşmesi yinelenmiş, soykırım iddialarını tanıması için Türkiye'nin önemli bir fırsatı olduğu ve ilişkilerin normalleşmesi adına girişimlerin desteklendiği belirtilmiştir.⁴⁹ Ancak AB Türkiye Daimî Temsilciliği'ne 29 Nisan 2015 tarihinde rapor olarak gönderilen karar, kapak yazısı yazılarak AP'ye iade edilmiştir.⁵⁰

1915 Olayları ve soykırım iddiaları konusunda 1987 ve ardından alınan diğer kararlar, AP'nin Ermeni görüşlerini benimsediğini ve bunları kararlar yolu ile yansıttığını göstermektedir.⁵¹

B. Yazılı Yanıt Sorularında 1915 Olayları

AP kararlarının yanı sıra YYS'lerde de 1915 Olaylarına sıkça değinilmektedir. Nitekim taslağı milletvekilleri tarafından hazırlanan kararlardaki gibi YYS'lerin de özünde milletvekillerinin görüşleri yer almaktadır. Dolayısıyla AP kararları genel görüşleri, YYS'ler ise özel görüşleri içermektedir.

AP İç Tüzüğü'nün 138. maddesine göre sorular, milletvekili, siyasi küme ve parlamento komiteleri tarafından Konsey'e, Konsey Başkanı'na, Avrupa

47 "P6_TA (2007) 0472," *Avrupa Parlamentosu*, 24 Ekim 2007, <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0472+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.

48 Deniz Altınbaş, "Avrupa Birliği," 86.

49 "P8_TA (2015) 0094," *Avrupa Parlamentosu*, 15 Nisan 2015, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0094_EN.html.

50 Feyzullah Yardımbaş, "Avrupa Parlamentosu'ndan 1915 olaylarına İlişkin karar," *Anadolu Ajansı*, 15 Nisan 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/avrupa-parlamentosundan-1915-olaylarina-iliskin-karar/57069>; Feyzullah Yardımbaş, "Türkiye Avrupa Parlamentosu kararını iade etti," *Anadolu Ajansı*, 1 Mayıs 2015, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-avrupa-parlamentosu-kararini-iade-etti/51865>.

51 Emel Poyraz, "Tarihi Boyutlarıyla Avrupa Parlamentosu Ekseninde Ermeni Sorunu," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 17 (2010): 191.

Komisyonu'na, Başkan Yardımcısı/Yüksek Temsilci'ye sorulabilir. Bir milletvekili ayda azami yirmi YYS verebilir. Sorular, elektronik ortamda AP Başkanı'na sunulur ve Başkan tarafından sorulan kuruma iletilir. Ancak iletilen sorularda öncelikli ve öncelikli olmayan ayırımına gidilmiştir. Üyeler, siyasi kümeler ve komiteler tarafından belirlenebilen ayırmada, öncelikli olarak kabul edilen YYS'ler üç hafta içerisinde yanıtlanırken, öncelikli olmayan YYS'ler ise genelde altı hafta içerisinde yanıtlanmaktadır. Ancak Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile savunma konularına ilişkin soruların yanıtlanması için herhangi bir süre kısıtlamasına gidilmemiştir.⁵² Bunların yanı sıra YYS'ler, genel çıkarları yansıtmalı, açık ve anlaşılır olmalı, kurumun sorumluluk alanında ve yetkisinde olmalı, aşağılayıcı ifadeler içermemeli ve kişisel sorunlarla ilgili olmamalıdır.⁵³

AP'nin ağ sayfasında yayımlanan YYS'ler, 1994 yılından başlamaktadır. Bu nedenle Çizelge 2'de mezkûr tarihten itibaren sorulmuş olan YYS'lere yer verilmiştir.

Çizelge 2. 1915 Olaylarına Dair 1994-2021 Yılları Arasında Verilen YYS'ler

Yıllar	Tarama Yapılan Anahtar Kavramlar			Toplam
	Armenian Genocide	Genocide	1915	
1994-1999	-	1	-	1
1999-2004	-	9	1	10
2004-2009	-	50	-	50
2009-2014	-	31	-	31
2014-2019	3	21	-	24
2019-2021	1	6	-	7
<i>Toplam</i>	<i>4</i>	<i>118</i>	<i>1</i>	<i>123</i>

Kaynak: "Questions and Union Acts/Written question," *Avrupa Parlamentosu*, <https://europarl.europa.eu/plenary/en/parliamentary-questions.html?tabType=wq&tabActiv=tabLastSecond#sidesForm> (Erişim Tarihi: 4 Şubat 2021).

52 Yanıtlanan sorular, yanıtları ile AP ağ sayfasında yayınlanmaktadır. Belirtilen süre zarfında yanıtlanmayan sorular, bir sonraki toplantıda gündeme alınarak yeniden yanıtlanma hakkına sahip olmaktadır. Halis Ayhan, *Yazılı Yanıt Soruları Bağlamında Avrupa Parlamentosu'ndaki Türkiye Karşısı Yunan ve Rum Uğraşları* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2020), 4-5; "Questions and Union Acts," *Avrupa Parlamentosu*, <https://europarl.europa.eu/plenary/en/parliamentary-questions.html?tabType=wq&tabActiv=tabLastSecond#sidesForm>; "Rules of Procedure of the European Parliament," *Avrupa Parlamentosu*, Haziran 2020, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/lastrules/RULE-138_EN.html?redirect.

53 Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, 2. Baskı (Bursa: Dora Yayınları, 2013): 253.

1994-1999 yılları arasında, 1915 Olaylarına ilişkin verilen tek soruda, doğrudan soykırımın tanınması değil, tarihsel gerçekliğe saygı duyulması istenmiştir.⁵⁴ 1999-2004 yıllarında, üzerinde durulan konular arasında, Millî Eğitim Bakanlığı'nın soykırım iddialarına karşı, öğretmenlere ve sivil personellere konferans vermesi ile öğrenciler arasında kompozisyon yarışmaları düzenlemesi çağrısı yer almıştır. Hrant Dink'in yargılanması ve öldürülmesi, Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi, ifade özgürlüğü ve Fransız kanun tasarısı ise 2004-2009 yılları arasında 1915 Olaylarına ilişkin sorularda, temel gündem konuları olmuştur. Fransa'nın yeni soykırım inkâr yasasına karşı Türkiye'nin misillemesi ve Kars'taki İnsanlık Anıtı'nın kaldırılması, 2009 ve 2014; Papa Francis'in 1915 Olaylarını 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak adlandırması ve 1915 Olaylarının 100. yıldönümüne ilişkin konular ise 2014 ve 2019 yılları arasında yer almıştır.

2019-2021'de Soykırım İddialarına Doğrudan Değinen Yazılı Yanıt Soruları

AMR üyelerinden Derk Jan Eppink'in 18 Eylül 2019 tarih ve E-002841-2019 sayılı “*Ermeni soykırımı uluslararası bir mahkemenin nihai kararıyla mı belirlendi?*” başlıklı YYS'si şu şekildedir:

Krikorian ve diğerlerinin, Avrupa Toplulukları İlk Derece Mahkemesi'nde 17 Aralık 2003 tarihli T-346/03 belgeli davasının 24. paragrafında (1, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 12 ve 24. paragraflara bakınız), “Türk hükümetinin [Ermeni] soykırımını tanımayı reddetmesine...” atıfta bulunulmuştur. Ancak Mahkeme, 24. paragrafta “Türk hükümetinin [Ermeni] soykırımını tanımayı reddetmesine...” atıfta bulunmamıştır. Adalet Divanı'nın 29 Ekim 2004 tarihli C-18/04 P belgeli davasındaki kararda -paragraf 2,3 ve 6'ya bakınız- İlk Derece Mahkemesi'ne karşı yapılan itiraz reddedilmiştir. İlk Derece Mahkemesi'nin ve Adalet Divanı'nın cesur sözleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından kullanılan ihtiyatlı terimlerle karşılaştırılmalıdır (AİHM, Büyük Daire, 15 Ekim 2015, Perinçek/İsviçre, paragraf 48, 102, 138, 159, 234, 253, 271 ve 286'ya bakınız). Komisyon'un görüşüne göre Ermeni soykırımı, Konsey'in ceza hukuku aracılığıyla ırkçılık ve yabancı karşıtlığının belirli form ve ifadeleriyle mücadele ettiği 28 Kasım 2008 tarihli 2008/913/JHA belgeli Çerçeve Karar'ın 1 (4) maddesi doğrultusunda, uluslararası bir mahkemenin nihai kararıyla mı belirlenmiştir?⁵⁵

54 E-1811/96, Avrupa Parlamentosu, 5 Temmuz 1996.

55 E-002841-2019, Avrupa Parlamentosu, 18 Eylül 2019.

Avrupa Komisyonu adına, Avrupa Değerler ve Şeffaflık Yetkilisi ve Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Věra Jourová tarafından 29 Kasım 2019 tarihinde bu soruya verilen yanıt ise şöyledir:

2008/913/JHA sayılı Konsey Çerçeve Kararı'nın 1 (1) (c) maddesi, üye devletleri "soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün 6, 7 ve 8. maddesinde tanımlanan savaş suçlarını [...]” suç saymaya zorlar. Bu şekildeki nefret söylemleri, uluslararası hukukun araçlarına atıfta bulunularak gösterildiğinden, Çerçeve Karar'ın 1 (4) maddesi, üye devletlere ancak 1 (1) (c)'de atıfta bulunulan yukarıdaki durumlarda, ceza verilip verilmeyeceğine dair önlem almasına izin vermektedir. Buradaki suçlar ulusal veya uluslararası bir mahkemenin nihai kararları doğrultusunda belirlenmiştir. Çerçeve Karar'ın bu yaklaşımı, üye devletlerin Çerçeve Karar'ın, özellikle ifade özgürlüğü ile olan ilgili hükümlerini, kendi ulusal düzenlerini dikkate alarak iç hukuklarında uyarlamalarına izin vermesi açısından tarafsızdır. Komisyon, Saygıdeğer Üye tarafından atıfta bulunulan T-346/03 (C-18/04 P) davasında, Ermeni soykırımının Çerçeve Karar'ın 1 (4) maddesi çerçevesinde uluslararası bir mahkemenin nihai kararıyla belirlenip belirlenmediği hususunda, Avrupa Birliği Adalet Divanı'ndan ayrı bir karar vermesinin istenmediğini kaydeder.⁵⁶

Soruda Krikorian ve diğerleri olarak bahsedilen, Gregoire ve Suzan Krikorian ile Avrupa-Ermenistan Derneği'dir. Krikorian ve diğerlerinin, 9 Ekim 2003 tarihinde, 1987 Kararı'nın da etkisiyle ATAD'a yaptıkları başvuru, dayanaklardan noksan olması nedeni ile reddedilmiştir. Dolayısıyla Jourová'nın vermiş olduğu yanıtta gibi Ermeni tezleri yönünde soykırım kararı alan bir uluslararası mahkeme söz konusu değildir.⁵⁷ Bu durum, 28 Kasım 2008 tarihinde kabul edilen "İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımın ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Karar"ın 1. maddesinin 4. fıkrasına ilişkindir. Madde uyarınca ancak 1. maddenin 1. fıkrasının c bendinde yer alan durumlarda karar alınması söz konusudur. Dolayısıyla herhangi bir öbeğe yönelik soykırım ile Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'ndeki maddelerde belirtilen suçlara karşı mahkeme kararı alınabilmektedir.

2019-2021'de soykırım iddialarına doğrudan değinen son YYS ise Anna-Michelle Asimakopoulou ve 24 milletvekiline aittir.

⁵⁶ E-002841-2019 (ASW), *Avrupa Parlamentosu*, 29 Kasım 2019.

⁵⁷ Pulat Tacar, "Ermenilerin Soykırım Savını Yadsıyanları Cezalandırmak veya Türkiye'den Tazminat Almak Amacı İle Yaptıkları Yargı Mücadeleleri," *Ermeni Araştırmaları* 50 (2015): 466-467.

“Türkiye'nin saldırgan sindirme ve Ermeni soykırımını inkâr politikası”,

Geçtiğimiz aylarda Türk yetkililer, diğerlerinin yanı sıra özellikle Osmanlı Türkiyesi'ndeki Ermeni, Süryani ve Rum soykırımları hakkında sivil eylemlerde bulunan gruplara karşı, saldırgan bir sindirme politikası izledi. Mayıs 2020'de, İstanbul'daki bir Ermeni kilisesine saygısızlıkta bulunuldu. Haziran 2020'de Lübnan'da, Ermeni soykırımını yücelten bir videolu girişim, aşırılık yanlısı bir grubun Türkiye'yi destekleyen Ermeni karşıtı gösterilerine ön ayak oldu. 15 Haziran 2020 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu, Ermeni soykırımının inkârını desteklemek ve Ermeni soykırımının dünya çapında tanınması için mücadele edenlere karşı bir strateji geliştirmek adına toplantı düzenledi. Son olarak, 23 Haziran 2020'de bir dizi üst düzey Türk yetkili, tek amacı Ermeni soykırımını reddeden materyal üretmek olan bir örgütün kurulduğunu duyurdu. 1. İnkârın soykırımın son aşaması olduğu göz önüne alındığında, Avrupa Dış Eylem Servisi'nin (ADES) Türkiye'nin Ermeni soykırımının inkârı ve sindirilmesine yönelik saldırgan politikası hakkında ne düşünmektedir? 2. ADES bu tehlikeli gelişmeleri nasıl ele almayı planlamaktadır?⁵⁸

25 milletvekili tarafından ortak olarak verilen YYS'de, sebepler ve sonuçlar göz ardı edilmiştir. Nitekim 23 Mayıs 2020 tarihinde, İstanbul'un Üsküdar ilçesindeki bir Ermeni kilisesinin haçını söken kişi, “ibadethanelere ve mezarlıklara zarar verme” suçundan 1 yıl 3 aydan, 5 yıl 4 aya kadar cezalandırılması istemiyle tutuklanmıştır.⁵⁹ Lübnan'da, Ermeni asıllı sunucunun canlı yayında Türkiye'ye hakaret etmesinden sonra 11 Haziran 2020 tarihinde, gösteriler başlamıştır.⁶⁰ 15 Haziran'da toplanan Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu'nda, konunun doğru biçimde anlatılmasına ilişkin geliştirilen proje ve uğraşlara yer verilmiştir.⁶¹ Sekiz aşamadan⁶² oluşan soykırımın aşamalarının sonuncusu belirtildiği gibi inkârdır. Ancak Türkiye'nin soykırımın yapıldığını kabul etmemesi inkâr olarak görüldüğü kadar, soykırımın yapılmadığını kabul etmemek de bir inkârdır. Dolayısıyla her inkâr

58 E-005399/2020, Avrupa Parlamentosu, 1 Ekim 2020.

59 Murat Kaya, “İstanbul'daki kilise haçını söken şüpheliye 5 yıl 4 aya kadar hapis istemi,” *Anadolu Ajansı*, 19 Haziran 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/istanbuldaki-kilise-hacini-soken-supheliye-5-yil-4-aya-kadar-hapis-istemi-1882911>.

60 Mahmut Geldi, “Lübnan'da Ermeni asıllı sunucunun Türkiye'ye hakaret etmesi tepkilere yol açtı,” *Anadolu Ajansı*, 11 Haziran 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnanda-ermeni-asilli-sunucunun-turkiyeye-hakaret-etmesi-tepkilere-yol-acti/1873884>.

61 “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Husumet tohumları hakikat toprağında yeşermeyecek,” *TRT Haber*, 16 Haziran 2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-husumet-tohumlari-hakikat-topraginda-yesermeyecek-493400.html>.

62 Sınıflandırma, simgeleme, insandılaştırma, örgütlenme, kutuplaşma, hazırlık, imha ve inkârdır.

ile soykırımın son aşaması arasında bir bağ bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra kiliseye zarar veren kişinin tutuklanması, Türkiye'nin saldırgan olduğunu değil, ibadethanelere karşı saygılı olduğunu göstergesidir. Ermeni karşıtı gösteriler Türkiye'de değil, Lübnan'da yapılmıştır. Keza sunucu Türkiye'ye yönelik hakarete bulunmuştur. Dolayısıyla eylemlerin cımbızla çekilmesi suretiyle Türkiye'nin saldırgan politika izlediğine yönelik söylemde bulunmak doğru değildir.

Avrupa Komisyonu'nun yanıtı şu şekildedir:

Uzlaşma, Avrupa projesi ve onun altında yatan değerlerinin temel bir çekirdeğidir. Bu uzlaşma ruhuyla ortak devletlerin geçmişleri ile açık ve sakin bir şekilde yüzleşebilmeleri önemlidir. Ayrıca AB, Türkiye'nin, bir aday devlet olarak demokratik standartları ve uygulamaları desteklemesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi uyarınca ifade özgürlüğüne de dâhil olmak üzere insan haklarını güvence altına alması gerektiğini defalarca vurguladı. AB, Türk ve Ermeni vatandaşları ile toplumları arasında tam uzlaşmaya giden yolu açan daha ileri ve anlamlı adımları teşvik etmektedir. Çözümler yüzleşmeden gelmeyecektir. Farklılıklar, müzakereler yoluyla tartışılmalı ve sıralanmalıdır. İyi niyet ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin anlaşmazlıkların barışçıl çözüm ilkesine uygun olarak diyalog, kalıcı çözümlere ulaşmanın tek yolu olmalıdır. AB, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine bağlılığını sürdürmekte her iki tarafın ön şart olmadan normalleşme sürecine bağlı kalmasını teşvik etmektedir.⁶³

YYŞ'nin daha ilk tümcesinde hem bir tanıtım hem de uygarlık dayanışması görülmektedir. Ermenilere yönelik iddialara ek olarak diğer soykırım iddiaları (Süryani ve Rum) da tanıtılmaktadır. YYŞ'de imzası bulunan Yunan, Rum, İtalyan, Alman, Fransız, İspanyol, Belçikalı, İsveçli, Hollandalı, Slovakyalı, Avusturyalı ve Polonyalı milletvekillerinin yanı sıra değişik kümelerin verdiği destek uygarlık dayanışmasına işaret etmektedir. AHP ve AMR sağ ve genelde Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasına karşıdır. Bu karşıtlığın ve AP'nin en büyük siyasi kümesi olmanın bir sonucu olarak AHP, 21 Ekim 2015 tarihinde bir karar bile almıştır. "Ermeni Soykırımı ve Avrupa Değerleri" başlıklı kararda, Türkiye'nin geçmişi ile yüzleşmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin soykırımı tanınması, 24 Nisan'ı soykırımı anma günü olarak kabul etmesi ve Ermenilerin kayıplarının telafi edilmesi istenmiştir.⁶⁴

63 E-005399/2020 (ASW), *Avrupa Parlamentosu*, 7 Ocak 2021.

64 Ömer Engin Lütem, "Avrupa Halk Partisinin Kararı," *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 5 Mart 2015, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/AVRUPA-HALK-PARTISININ-KARARI>.

Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasına karşı tutum sergileyen AMR de çıkarmış olduğu milletvekili sayısı açısından AHP kadar güçlü olmasa da etkinlik açısından AHP kadar etkili olduğu söylenebilir. Nitekim AMR, soykırım iddialarına ilişkin bir önerge ve Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin geçici olarak durdurulmasına yönelik karar imzalamıştır.⁶⁵

'Avrupayı Yenile' (AY) ve 'Sosyalistlerin ve Demokratların İlerici İttifakı' (SD), AHP ve AMR'ye nazaran Türkiye'ye karşı daha ılımlı tutum sergilemektedir. Nitekim her iki küme çeşitli açılardan Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasına karşı olsalar da AHP ve AMR kadar katı bir tutum sergilememektedir.

AY'nin Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine karşı olması, bu durumu gerçekçi bulmamasından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda küme, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasından ziyade yeni bir model benimseyerek ortaklık antlaşması yapılması fikrini benimsemektedir.⁶⁶ AP'nin en büyük ikinci siyasi kümesi olan SD için de benzer durum söz konusudur. Nitekim SD, Türkiye ile müzakerelerin geçici olarak dondurulmasına yönelik başlatmış olduğu girişim ile 2016 yılında AP'nin bir karar almasını sağlamıştır. Buna rağmen 2010'da kurulan Türkiye'nin Dostları (Friends of Turkey) içerisinde yer alanların çoğunluğunu da SD üyesi milletvekilleri oluşturmaktadır.⁶⁷ Ancak son iki kümenin pek çok milletvekilli yine de uygarlık zihniyetiyle hareket etmiştir.

Ortak bir şekilde verilen sorunun aksine, Josep Borrell tarafından verilen cevabın daha olumlu hava sergilediği düşünülebilir. Ancak "Türkiye'ye insan haklarını güvence altına alması gerektiğini defalarca vurgulandı" şeklindeki söylem, soruda bahsi geçen saldırgan tutumun kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra ilişkilerin normalleşmesi sürecine bağlı kalma, Türkiye açısından geçerli bir durumdur. Nitekim bu doğrultuda 2009 yılında imzalanan protokoller, Türkiye tarafından kabul edilirken, Ermenistan Anayasa Mahkemesi tarafından uygun bulunmasına karşın kabul edilmemiş ve dokuz yıl sonra tamamen hükümsüz sayılmıştır. Buna rağmen Türkiye, çeşitli güven artırıcı önlemler almışsa da bu önlemlere karşılık bulunamamıştır.⁶⁸

---

65 Oğuz Güner, "2019 Seçimleri Sonrasında Avrupa Parlamentosu'ndaki Siyasal Grupların Türkiye'ye Karşı Pozisyonları," *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, cilt 18 (Nisan 2021): 595.

66 Güner, "2019 Seçimleri," 592-593.

67 Güner, "2019 Seçimleri," 591.

68 "Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri," *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

Soykırım İddialarına Dolaylı Değinen Yazılı Yanıt Soruları

Milletvekilleri tarafından verilen YYS’lerde, soykırım iddialarına doğrudan değinildiği gibi dolaylı bir şekilde de değinilmektedir. Bu çerçevede Lefteris Christoforou tarafından verilen YYS, bunlardan biridir. 18 Mayıs 2020 tarihinde verilen “*AB’nin Pontus Rumlarına yönelik soykırımı tanıma ihtiyacı*” başlıklı YYS ve yanıtı şu şekildedir:

*AB, tarihî gerçeklere saygı göstererek, Ermeni soykırımını kesin olarak tanıdı ve mağdurlara tazminat ödedi. Jön Türkler sadece Ermenilere değil, Pontus Rumlarına da soykırım yaptı. (...) Komisyon: (...) 2. Ermeniler ve Pontus Rumlarına yönelik soykırımı tanınması için Türkiye’ye nasıl baskı uygulayacağını söyleyebilir mi?*⁶⁹

*Avrupa Projesi’nin temel bir çekirdeği olan uzlaşma, iyi komşuluk ilişkileriyle beraber, genişleme politikasının da temel bir unsurudur. Komşu devletlerin açık ve sakin bir şekilde müzakere ederek geçmişleri ile yüzleşebilmeleri önemlidir ve bu bağlamda Komisyon, Türkiye ve komşu devletleri arasında tam uzlaşma yolunu açan anlamlı diyalogu desteklemektedir. 2019 Türkiye Raporu’nda Komisyon, Nisan 2019’da İstanbul Valiliği’nin “soykırım” kelimesinin kaldırılmasına ilişkin isteğini reddeden açıklamalar sonrası, programı düzenleyenlerin polisine sert müdahalesine maruz kalmasıyla “Ermeni Soykırımını Anma Günü” girişimlerinde ilk kez bir aksilik yaşandığını belirtti.*⁷⁰

1916 ve 1923 yılları arasında Pontus Rumlarına soykırım yapıldığı şeklindeki söylem, Karadeniz’de Pontus Devleti kurmak amacıyla çıkarılan isyanların bastırılmasına ilişkindir. Eppink’in sormuş olduğu YYS ile paralellik gösteren soruda, soykırımı ilişkin bir mahkeme kararının olması önem taşımaktadır. Ancak Ermeniler gibi Pontus Rumlarına da soykırım yapıldığına dair herhangi bir mahkeme kararı söz konusu değildir. Bir mahkeme kararının olup olmasının önemi, soykırımı yapan devlete ceza verilecek olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir mahkeme kararı olmadığı takdirde ceza verilememektedir.

Oliver Várhelyi tarafından verilen yanıtta, “*komşu devletlerin açık ve sakin bir şekilde müzakere ederek geçmişleri ile yüzleşmeleri*” şeklindeki söylem, Avrupa Komisyonu’nun Türkiye’nin Yunanistan ile müzakere etmesini istediği ve Pontus Rumlarına yönelik soykırımı tanıdığı, ancak doğrudan söylemediği

69 E-003033/2020, Avrupa Parlamentosu, 18 Mayıs 2020.

70 E-003033/2020 (ASW), Avrupa Parlamentosu, 17 Temmuz 2020.

şeklinde okunabilir. İlaveten Yunanistan'ın Ege'de Türklere yaptığı mezalimlerle yüzleşmesi gerektiğini ima ettiği şekilde de anlaşılabilir.

“Türkiye’deki gayrimüslimlerin kültürel mirasının korunması”,

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son yılları boyunca, farklılığı gidermek adına, 3,000 yıldan fazla süredir Küçük Asya’da yaşayan gayrimüslim nüfusa yönelik sistematik girişimler yapılmıştır. Rum, Ermeni ve Süryani halkı birçok zulme maruz kalmış ve soykırıma uğramıştır. Güçlü bir ideolojik pusula gibi olan Osmanlı İmparatorluğu’nun sonunun mevcut Türk hükümeti tarafından benimsenmesi, aşırı milliyetçilik ve yayılma politikasıyla sonuçlanmıştır. (...) Yukarıdaki görüşler doğrultusunda Komisyon: 1. Son beş yıldır Türkiye’nin, çoklu kültürel mirası vurgulamak adına, herhangi bir sermaye ayırdığına dair AB’nin bir verisi bulunmakta mıdır? Sonuçları nasıl değerlendirmektedir? 2. Yeni programlama süresince Türkiye’deki gayrimüslim mirasına yönelik araştırmaları ve tescili güçlendirecek bir planı var mıdır? Eğer varsa, bu süreçte ne kadar faaliyet göstermesi planlanmakta ve potansiyel hak sahipleri kimlerdir? 3. Türkiye’deki gayrimüslimlerin kültürel, soyut ve somut miraslarını tanıtmaya faaliyetleri ile ilgilenen dijital işletmeleri destekleyebilecek kaynaklar mevcut mudur? Mevcut ise potansiyel hak sahiplerinin kim olduğunu söyleyebilir mi?⁷¹

“Katılım Öncesi Malî Yardım Programı” çerçevesinde 15,5 milyon avro, Mevcut Çok Yıllı Malî Çerçeve (2014-2020) boyunca, Türkiye’deki çok uluslu kültürel mirası korumak, yenilemek ve tanıtmak için ayrılmıştır. Bu alanda yapılan proje örnekleri şunlardır: “AB-Türkiye Anadolu Arkeolojisi ve Kültürel Miras Enstitüsü” (enstitü, Gaziantep’teki Kendirli Kilisesi restore edildiğinde açılacaktır); Yahudi mirasını korumak için “İzmir’in Kültürel Zenginliği-Yahudi Mirasını Sürdürme”; İzmir Kemeraltı bölgesindeki havraların yenilenmesi, Ermenilerin ve diğer gayrimüslim topluluklarının kültürel mirasını desteklemek için “Anadolu’nun Çok Uluslu Mirasını Ortaya Çıkarmak ve Savunmak”.(...)⁷²

Avrupa Komisyonu tarafından, AB ve aday devletler arasındaki sivil toplum diyalogunun geliştirilmesi için başlatılan ve 2006, 2007, 2014 ve 2016 yıllarında uygulanan Türkiye-Avrupa Birliği Arasındaki Sivil Toplum

71 E-003121/2020, Avrupa Parlamentosu, 20 Mayıs 2020.

72 E-003121/2020 (ASW), Avrupa Parlamentosu, 22 Temmuz 2020.

Diyalogunun Geliştirilmesi Projesi'ne 11 milyon avro destek verilmiştir.⁷³ AB-Türkiye Anadolu Arkeolojisi ve Kültürel Miras Enstitüsü Projesi için ayrı dönemlerde 10 ve 7,5 milyon avro bütçe ayrılırken Soyut kültürel mirasın korunması kapsamında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde 18 Türk unsuruna Çevrimiçi Sergi'de yer verilmiştir.⁷⁴ Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda farklılıkları gidermek adına sistematik girişimler yapıldığı ve ideolojik pusulası gibi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu takip ettiği iddialarının aksine, Türkiye'nin, 2006'dan itibaren sivil toplum diyalogunun geliştirilmesi ve gayrimüslimlerin kültürel mirasının korunması noktasında yapmış olduğu projeler, AB verileriyle de tasdik edilmiştir.

“Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır”,

Ermeniler, özellikle Osmanlı İmparatorluğu tarafından yok edildiklerinde ve totaliter SSCB'nin Stalinci eylemleri ile Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'dan ayrılması ile 20. yüzyılın ilk Holokost'unu yaşadılar. Bu durum Ermenistan'ın Azerbaycan ile çatışmasına yol açtı ve Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını açmaması için bir sebep olarak gösterildi. 1. Avrupa Parlamentosu'nun kararları, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın kapsamlı biçimde açılması çağrısında bulunuyor. (...) 1. Bu görüşler doğrultusunda Komisyon, Türkiye ile ikili ilişkilerinde bu soruna yer verdi mi? 2. Ermenistan ile olan sınırın açılması konusunda Türk hükümetine baskı uygulamayı düşünüyor mu? Eğer düşünüyorsa, ne gibi anlamlı adımlar atacaktır?⁷⁵

Avrupa Birliği (AB), Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine ilişkin kararlılığını sürdürmektedir. AB, Türkiye ile Ermenistan arasındaki siyasi diyaloglarda ön şart olmadan her iki tarafın da bu sürece katılmasını teşvik etmektedir. (...) Devletlerin bu uzlaşma ruhu içinde geçmişleri ile açık ve sakin şekilde yüzleşebilmeleri önemlidir. AB, Türk ve Ermeni sivil toplumları arasında tam uzlaşmaya giden yolu açan daha ileri ve anlamlı adımları teşvik etmektedir. 'Ermenistan-Türkiye Normalleşme Sürecine Destek' başlıklı bir somut AB projesi, (...) insanları bir araya getirerek bu sürece olumlu bir katkı

73 “AB Başkanlığı Projeleri,” *Avrupa Birliği Başkanlığı*, 8 Kasım 2019.

74 “AB-Türkiye Anadolu Arkeolojisi ve Kültürel Miras Enstitüsü Projesi Tanıtım Toplantısı Gerçekleştirildi,” *Avrupa Birliği Başkanlığı*, 14 Şubat 2015, <https://www.ab.gov.tr/49859.html>; Kerem Kocalar, “Gaziantep'e arkeoloji enstitüsü kuruluyor,” *Anadolu Ajansı*, 26 Şubat 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/gaziantep-arkeoloji-enstitusu-kuruluyor/1403626>. Yasemin Kalyoncuoğlu, “‘Somut olmayan kültürel miras’ online sergisi açıldı,” *Anadolu Ajansı*, 22 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/somut-olmayan-kulturel-miras-online-sergisi-acildi/1814397>.

75 E-004466/2020, *Avrupa Parlamentosu*, 30 Temmuz 2020.

Göreceli Mahrumiyetten Soykırım İddialarına: Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı ve Türkiye

sağlamıştır. Yüksek Temsilci/Başkan Yardımcısı tarafından yapılan son birkaç ifade ışığında AB, Dağlık Karabağ'daki çatışmaya uzun vadeli bir çözüm için tarafları ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nı desteklemeye hazırdır.⁷⁶

1915 Olaylarının 20. yüzyılın ilk Holokost'u olduğu şeklindeki söylem doğruları yansıtmamaktadır. Nitekim Pontus Rumları ve Ermeniler, bir devlet kurmak için isyan çıkarmışlardır ve onlara yönelik soykırım uygulandığına ilişkin bir mahkemenin nihai kararı bulunmamaktadır. Yahudiler ise bir devlet kurmak için isyan çıkartmamışlardır ve onların soykırımı uğradığına ilişkin mahkeme kararı bulunmaktadır. Dolayısıyla Tacar, yaşananların ne soykırım ne de 20. yüzyılın ilk Holokost'u olarak adlandırılabilceğini belirtmektedir.⁷⁷

Yine Borrell tarafından verilen cevapta belirtilen Ermenistan-Türkiye Normalleşme Sürecine Destek Programı (ETNS) 8 kuruluştan⁷⁸ oluşmaktadır. AB tarafından 2 milyon dolar tutarında hibe desteği verilen ve 2014 yılında başlayan projenin birinci dönemi (ETNS1) 18 ay sürerken; 1,5 milyon avro tutarındaki ikinci dönemi (ETNS2), 2014 ve 2015 yılları arasında uygulanmıştır.⁷⁹ Ancak projede yer alan 8 kuruluştan biri olan TEPAV'ın yayımladığı raporda, her iki programda yer alan aktörlerin aynı olması gibi çeşitli sorunlara dikkat çekilmiş, dolayısıyla programın yeterince verimli olmadığı ortaya konulmuştur.⁸⁰

Bunun yanı sıra soruda belirtilen Dağlık Karabağ Sorunu, Ermeni tezlerini savunanların bölgede hak iddia etmesiyle başlamıştır. BMGK'nin almış olduğu kararlar etrafında şekillenen Türkiye'nin tutumunda, Ermenistan ile kurulması istenen diplomatik ilişkiler Dağlık Karabağ işgalinin sona ermesine bağlıdır. AP kararlarında yer verilen sınırın açılması çağrısı, Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları'nda, örneğin 2002 Yılı İlerleme Raporu'nda, "Türkiye'nin Ermenistan sınırı hâlâ kapalı bulunmaktadır" şeklinde yer almaktadır.⁸¹

76 E-004466/2020 (ASW), *Avrupa Parlamentosu*, 26 Kasım 2020.

77 Tacar, "Ermenilerin Soykırım Savını," 416.

78 Civilitas Vakfı, Avrasya Ortaklık Fonu (EPF), Kamu Gazetecilik Kulübü (PJC), Bölgesel Araştırmalar Merkezi (RSC), Anadolu Kültür, TEPAV, Helsinki Yurttaşlar Derneği ve Hrnt Dink Vakfı'dır. Aslan Yavuz Şir, "Ermenistan-Türkiye Normalleşme Programı' ve İkincil Diplomasi Çabalarına Genel Bir Bakış," *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 2 Haziran 2017, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-TURKIYE-NORMALLESME-PROGRAMI-VE-İKİNCİL-DIPLOMASI-CABALARINA-GENEL-BIR-BAKIS>.

79 Şir, "Ermenistan-Türkiye."

80 Esra Çuhadar and Burcu Gültekin Punsman, *Reflecting on the Two Decades of Bridging the Divide: Taking Stock of Turkish-Armenian Civil Society Activities* (Ankara: TEPAV, 2012), 95.

81 "2002 Yılı İlerleme Raporu", *Avrupa Birliği Başkanlığı*, Ekim 2002, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/İlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf.

Bu dönem içerisinde verilen bir diğer YYS, “Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır” başlıklı YYS gibi aslen iki ülkeye ilişkindir. Ancak bu YYS’de de soykırım iddialarına yer verilmiştir.

“Ermenistan/Azerbaycan’daki durum”,

27 Eylül 2020’de Azerbaycan, nüfusunun neredeyse tamamı Ermeni olan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’ne saldırı başlattı. Saldırı, doğu ve ötesinde bir kez daha yasa koymaya çalışan Türkiye’nin desteği ile hazırlandı. 1915 ve 1916 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun, bugün Türkiye tarafından hâlâ tanınmayan, Ermenilere karşı korkunç bir soykırım yaptığı hatırlamaya değer. (...) 3. AB, okullarda ve kurumlarda, Ermeni soykırımının anısına yönelik farkındalık yaratmaları için üye devletlere tavsiyede bulunacak mıdır?⁸²

Avrupa Birliği (AB), 10 Kasım 2020’de, düşmanlıkların bitmesini memnuniyetle karşılamaktadır. AB, daha fazla can kaybının önüne geçmek için tüm tarafları saygı göstermeye çağırdı ve savaştan önce ve sonra işlenmiş olabilecek savaş suçlarının soruşturulması ile kovuşturulması çağrısında bulundu. Çatışmaların başlamasından itibaren AB, Konsey Başkanı, Yüksek Temsilci/Başkan Yardımcısı (YT/BY), AB delegasyonları ve AB Güney Kafkasya Özel Temsilcisi aracılığı ile angaje olmuştur. Komisyon, Dağlık Karabağ ve çevresindeki çatışmalardan etkilenen halka, 3,9 milyon avro insani destek taahhütte bulunmuştur. Konsey Başkanı ve YT/BY, Ermenistan ve Azerbaycan’daki meslektaşları ile doğrudan temas halindeydi ve düşmanlıkların derhal durdurulması ve müzakere masasına geri dönülmesi çağrısında bulundular. AB ayrıca, bölgesel tüm aktörleri, çatışmanın daha da tırmanmasına neden olacak her türlü eylem ve söylemden kaçınmaya davet etti. Bu, 1-2 Ekim 2020’de Avrupa Konseyi’nde Dağlık Karabağ sorununu ele alan devlet ve hükümet başkanlarının da mesajıydı. Her AB üye devleti, kendi eğitim sistemi ve öğretim programından sorumludur. AB, üye devletlerin öğretim içeriği ve eğitim sistemlerinin organizasyonları konusundaki sorumluluğuna tamamen saygı gösterirken, gerektiğinde, onların eylemlerini destekleyerek ve tamamlayarak, üye devletler arasında iş birliğini teşvik ederek kaliteli eğitimin gelişmesine katkıda bulunur.⁸³

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki bir uyuşmazlık konusu olan Dağlık Karabağ’a ilişkin bu soruda, soykırım iddialarını hatırlamakta neden fayda

82 E-005810/2020, Avrupa Parlamentosu, 27 Ekim 2020.

83 E-005810/2020 (ASW), Avrupa Parlamentosu, 12 Şubat 2021.

görüldüğü düşünülebilir. Ancak Dağlık Karabağ, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesinde Türkiye için mihenk taşlarından biridir. Dolayısıyla Türkiye ile Ermenistan arasında sorun olan soykırım iddialarında Dağlık Karabağ'ın ayrı bir yeri bulunduğundan, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununda da soykırım iddialarına değinilmiştir. Yaklaşık 30 yıl sonra bir sonuca varılan Dağlık Karabağ'da, belirtilenin aksine çatışmalar, Azerbaycan'ın saldırı başlatması ile değil Ermenistan'ın Azerbaycan'daki sivil yerleşim yerlerine ateş açması üzerine başlamıştır.⁸⁴ Kendi topraklarına ateş açılan bir devletin de karşılık vermesi oldukça doğal bir durumdur. Bunun yanı sıra Türkiye ve Azerbaycan'a yardım edenlere yer verilirken Ermenistan'a yardım eden gruplara soruda yer verilmemiştir.

2019 ve 2021 yılları arasında soykırım iddialarına dolaylı şekilde değinen son YYS ise Marco Dreosto'ya aittir.

“Bozkurtlar Örgütünün yasaklanması”,

(...) Bozkurtlar, Fransa'daki 1915 Ermeni soykırımı anıtına da yakın zamanda saldırdı. Ayrıca, Avrupa ve dünya çapındaki Ermeni ve Rum toplulukları gibi Ermenistan Cumhuriyeti'ne ve yetkililerine karşı sürekli nefret söylemi var. Geçtiğimiz günlerde Fransız Hükümeti, Bozkurtları yasaklama kararı aldı. Bu nedenle Komisyon, 1. Türk Bozkurtları Grubu'nu Avrupa topraklarında yasaklama niyetinde midir? 2. Bu organizasyonun Avrupa'daki yıkıcı faaliyetleri ile mücadele etmek adına ne gibi önlemler alacaktır?⁸⁵

Ylva Johansson tarafından verilen yanıtta soykırım iddialarından bahis bulunmadığından yer verilmemiştir.⁸⁶ Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasında da belirtilmektedir ki Türkiye'de 'Bozkurtlar' adlı bir örgüt yoktur ve dolayısıyla olmayan bir örgütün belirtilenleri yapması ve yasaklanması söz konusu olamaz.⁸⁷

2019-2021 yılları arasında soykırım iddialarına ilişkin verilmiş olan sorular göstermektedir ki Ermenilere yönelik soykırım yapıp yapılmadığına dair bir şüphe söz konusu değildir. Hatta bu durum daha ileri seviyeye taşınarak 20.

84 Gülsüm İncekaya, “Uzmanlara Göre Savaş Çıkarsa Azerbaycan Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan Geri Alır,” *Anadolu Ajansı*, 28 Eylül 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/uzmanlara-gore-savas-cikarsa-azerbaycan-daglik-karabagi-ermenistandan-geri-alir/1987994>.

85 E-006178/2020, *Avrupa Parlamentosu*, 13 Kasım 2020.

86 E-006178/2020 (ASW), *Avrupa Parlamentosu*, 25 Şubat 2021.

87 “No: 276, ‘Bozkurtlar Hareketi’nin Kapatılmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı Hk.,” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 4 Kasım 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_-276_-bozkurtlar-hareketinin-kapatilmasina-iliskin-bakanlar-kurulu-karari-hk.tr.mfa.

yüzyılın ilk soykırımını yaşadıkları söylenen Ermenilerin yanı sıra sistematik girişimlerle, Rumlara ve Süryanilere de uygulanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin tarihi gerçekleri kabul etmesi, soykırım(lar)ı inkâr etmemesi ve tanınması istenmektedir. Zamanla bu isteklerin yanına, gayrimüslimlerin kültürel mirasının korunması, bu konuda bütçe ayrılması ve Ermenistan ile sınır kapılarının açılması da eklenmiştir. Bunlar Ermeni tezlerini savunanların benimsemiş olduğu göreceli mahrumiyetin, AP tarafından da benimsendiğini göstermektedir. Nitekim temel arzu, soykırım iddialarının tanınması olmasına rağmen göreceli bir şekilde kabul ettikleri mahrumiyeti ortaya koymak adına sorunun kapsamı da genişletilmiştir.

Bu çerçevede sorularda, Türkiye'den yapılması istenenlerin yanı sıra Avrupa Komisyonu'ndan yapılması istenenler de yer almaktadır: soykırım(lar)ın tanınması için Türkiye'ye baskı yapmak. Bunu gerek söylem gerekse yaptırım ve malî yardımı kesmek gibi eylemlerle yapılması talep edilmektedir. Türkiye'ye baskı yapılması isteğinin altında Türkiye'nin soykırımı inkâr ettiği/sindirdiği gibi söylemler üzerinden saldırgan tutum sergilediği düşüncesi yatmaktadır.

Ancak AB'nin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu, görevlerini mevcut olanlar üzerinden yerine getirerek, konuya daha ılımlı ve nesnel yaklaşmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun aday devletlere yönelik görüşlerinin yer aldığı İlerleme Raporlarında Ermenilere ilişkin, Lozan Barış Antlaşması kapsamına giren azınlıklardan biri oldukları ve Ermenistan ile sınırın açılmadığına dair bilgilerin yanı sıra Türkiye'nin gerçekleştirmiş oldukları nesnel bir yaklaşımla sergilenmektedir.⁸⁸ AP ise siyaset temelli çıkar öncelendiğinden nesnel yaklaşımlar sergile(ye)memektedir.⁸⁹

Sonuç

Kapasite ile beklenti arasındaki tutarsızlığa ilişkin olan göreceli mahrumiyet, bir tür memnuniyetsizlik/hoşnutsuzluk durumudur. Çeşitli durumların varlığı, duyulan memnuniyetsizliği artırmaktadır. Buna göre kapasite ve beklenti arasındaki tutarsızlıkla, etkilenen değere biçilen önem ve memnuniyetsizlik arasında doğru orantı bulunmaktadır. Memnuniyetsizlik ile beklentileri karşılayacak ikamelerle, dönülmesi gereken tatminlerin miktarı arasında ise ters orantı söz konusudur. Memnuniyetsizliğin artmasında etkili olan bir diğer unsur da zamandır. Beklentilerin kısa bir süre içerisinde reddedilmesi, öfkenin

88 "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları," *Avrupa Birliği Başkanlığı*, 22 Ekim 2020, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html.

89 Altınbaş, "Avrupa Birliği," 131.

azalmadan yoğunlaşmasına ve dolayısıyla memnuniyetsizliğin uzun süre devam etmesini beraberinde getirmektedir.⁹⁰ Söz konusu unsurlar, Ermeni tezlerini savunanlar için de geçerlidir. Nitekim Ermenilerin kapasiteleri sabitken Sevr Antlaşması'ndaki maddeler beklentilerini, kapasiteleri ile beklentileri arasındaki tutarsızlığı ve etkilenen değere biçilen önemi artırmıştır. Ancak çok kısa bir süre içerisinde Antlaşmanın geçersiz hale gelmesi, beklentilerini karşılayacak ikameleri ve dönülmesi gereken tatminleri azalttığı gibi öfkelerinin de artmasına neden olmuştur. Onlarca yıldır yaşanmakta olan olayların temelinde de bunlar yer almaktadır.

Bir asırdan fazla süredir devam eden soykırım iddiaları hem kendi içerisinde hem de AB'ye üyelik sürecinde, çözümsüz kalması bakımından Türkiye'nin önemli gündemlerinden biridir. Nitekim Ermeni tezlerini savunanların benimsediği görüş, AB/AP nezdinde de benimsenmektedir. 1987 tarihli kararın Ermeni tezlerini savunanların tehditleri nedeniyle alındığı şeklindeki görüşlere⁹¹ rağmen diğer kararlarda böyle bir durum söz konusu olmaması bu durumu destekler niteliktedir.

AB üyesi devletler ve AP kararlarında göreceli bir şekilde kabul edilen mahrumiyet, YYS'lerde de öne sürülerek Türkiye'yi cezalandırmak için kullanılan yöntemlerden biri haline gelmiştir. Nitekim Ermeni tezlerini savunanlar soykırım iddialarını, tek başlarına Türkiye'ye kabul ettirmede, bir asırdan fazla süredir başarısız olmuşlardır. Bu doğrultuda konunun uluslararası bir hal almasını sağlayarak soykırım iddialarını tanıma, karşılığında tazminat ve toprağın alınmasını AB/AP yolu ile sağlamaya çalışmışlardır. Bu durumun AB nezdinde karşılığı ve Türkiye ile AB ilişkilerindeki yansıması ise Türkiye'nin üyeliğinin önüne geçilmesi olmuştur.

Türkiye-AB ilişkilerinin bir parçası olmaması gereken 1915 Olaylarının, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde temel uzlaşmazlık konularından biri haline gelmesinde AP'nin siyasi temelli yapılanmasının da etkisi bulunmaktadır. Nitekim Ermeni lobileri, sergiledikleri yaklaşımları ve düzenledikleri etkinlikleri, Morillon Raporu'nda olduğu gibi milletvekilleri üzerinden yürütmektedir.

AP'nin siyasi temelli yapılanmasının olumsuz etkisini YYS'lerde de görmek mümkündür. 1915 Olaylarına ilişkin verilen YYS'lerde hem bir genellemeye ulaşabilmek hem de konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına sadece çalışmada yer verilmiş olan 2019-2021 yılları arasındaki YYS'ler değil, aynı zamanda

---

90 Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel* (New York: Routledge, 2016), 59.

91 Tacar, "Avrupa Parlamentosunun."

incelemeler sonucunda ulaşılan diğer YYS'ler de dikkate alınmaktadır. Bu doğrultuda sorular içerisinde yer alan siyasi içerikli konular şunlardır:

1. 1915 Olaylarının 20. yüzyılın ilk soykırımı ve tarihsel gerçek olduğu
2. Türkiye'nin soykırımı inkâr ettiği, reddettiği; tanımaya/kınamaya isteksiz olduğu; niyetli olmadığı, baltalamaya çalıştığı, inkâr politikası yürüttüğü
3. Türkiye'nin soykırımı tanımaya çağrılması ve konunun müzakerelerde ön koşul/zorunluluk olması gerektiği
4. Müzakerelerin, antlaşmaların ve yardımların askıya alınması gerektiği
5. Türkiye'ye baskı/yaptırım uygulanması gerektiği
6. Türkiye'nin basın, ifade, toplanma özgürlüğü ve insan hakları gibi genel olarak hukuku ihlal ettiği/hukuka aykırı davrandığı

20. yüzyılın ilk soykırımı olduğu şeklindeki söylem, 1915 Olaylarının, soykırım açısından diğer örnekler kadar ve hatta onlardan daha fazla önemli olduğunu kabul ettirmek için kullanılmaktadır. Yine bu çabayı destekler nitelikte olan tarihsel gerçek ifadesi ise 1915 Olaylarının hukuki açıdan soykırım kavramı ile uyuşmamasından dolayı kullanılmaktadır. Böylece soykırım iddiaları siyasi açıdan ele alınmaya devam etmekte ve uluslararası kurumlar tarafından da kabul edilmektedir.⁹²

1915 Olaylarının soykırım olarak görülüp müzakerelerde ele alınmasının istenmesi ise propagandadır. Kopenhag ltleri'nde böyle bir koşul bulunmadığından soykırım iddiaları da bir ön koşul olarak ileri sürülemez. Ancak 1915 Olaylarının Kopenhag ltleri kapsamında değerlendirilmesine yönelik olarak konu, insan hakları ve ifade özgürlüğü gibi hakların ihlalleri üzerinden ele alınmakta ve bu yolla gündemde tutulmaktadır. Bu doğrultuda 1994 yılından 2021 yılına kadar ki YYS'lerde konuyu en fazla gündemde tutan, 12'er kişi ile Yunan ve İtalyan milletvekilleri olmuştur. Onları ise 10 kişi ile Fransız milletvekilleri takip etmiştir.

Bağımsızlar da konuyu gündemde tutanlar arasında yer almaktadır. Nitekim bu konuda en fazla YYS Bağımsızlar tarafından verilmiştir. Bağımsızların bir siyasi küme olmadığı dikkate alındığında ve konuya siyasi küme temelinde

92 Pulat Tacar, "Soykırım İddiaları Nedeniyle Oluşan Uyuşmazlığın zm Yolları konusunda Düşünceler," *Gazi Akademik Bakış* 1, cilt 1 (2007): 130-139.

yaklaşıldığında en fazla YYS, ABS/KYS'nindir. Ancak bu durum dönemlere göre değişiklik göstermektedir. Bu çerçevede 1999-2004 yıllarında en fazla YYS, yeniden ABS/KYS'ye, 2004-2009 ve 2009-2014 yıllarında Bağımsızlara aittir. 2014-2019 yıllarında ise en fazla YYS, Uluslar ve Özgürlük Avrupası (UÖA), 2019-2021 yıllarında da AHP tarafından verilmiştir.

Verilen YYS'lerde en fazla yanıt Olli Rehn, Stefan Füle ve Johannes Hahn'a aittir. Sorulara nazaran, içerik olarak daha ılımlı ve nesnel denilebilecek bir üslup kullanılan yanıtlarda yer alan ortak unsurlar ise şöyledir:

1. Uzlaşmanın Avrupa projesi ve temel değerlerinin bir çekirdeği olduğu
2. 2009 yılında imzaladıkları Protokolleri yerine getirerek Ermenistan-Türkiye ilişkilerini desteklemeye ve her iki tarafın da ön koşul olmadan normalleşme sürecine bağlı kalmasını teşvik etmeye devam ettiği
3. Uzlaşma ruhuyla devletlerin geçmişleri ile açık ve sakin bir şekilde yüzleşebilmelerinin önemli olduğu

Avrupa Projesi'nin temel bir çekirdeği olan uzlaşmanın iyi komşuluk ilişkileri ile genişleme politikasının temel unsurları olduğu ve komşu devletlerin müzakere etmelerinin önemli olduğu belirtilmiştir. Ancak 1915 Olayları konusunda AB ile asgari düzeyde dahi uzlaşma sağlanamaması, iyi komşuluk ilişkileri bağlamında Türkiye ile Ermenistan arasında yapılması istenen müzakerelerin AB nezdinde gerçekleştirilmemesi ve uluslararası bir mahkemenin kararı olmamasına rağmen Ermenilere, Pontus Rumlarına ve Süryanilere yönelik soykırım iddialarının kesin veri olarak kabul edildiği söylemler, Ermeni tezlerini savunanların göreceli bir şekilde kabul ettikleri mahrumiyet olgusunu daha da güçlü hale getirmektedir.

AP'nin ve dolayısıyla AB'nin bu yaklaşımı kabul etmesi, sorumluluk kabul etmek istememeleriyle, suçluluk duymalarıyla ve duyarsızlaşma korkusuyla açıklanabilir. Konunun sorumluluk kısmı, aslen Taşnaksutyun Partisi'nin Avrupalı devletlere karşı sergilemiş olduğu yaklaşımın bir sonucudur. Nitekim parti, 1967 yılında Beyrut'ta düzenlemiş olduğu 19. Kurultay'da, Avrupalı devletlerin de bu konuda sorumlu olduğunu belirtmiştir.⁹³ Bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan suçluluk duygusu ise mağduriyete karşı hassaslaşmalarını beraberinde getirmiştir. Ermeni tezlerini savunanlar, benimsemiş oldukları göreceli mahrumiyet ile alınan kararlar ve verilen YYS'ler yoluyla bu hassasiyetten manevi anlamda yararlanmışlardır. Ancak

---

93 Cabbarlı, "Ermeni Siyasal Düşüncesinde," 160.

bunlar yeterli değildir ve maddi anlamda da yararlanma amacı taşımaktadırlar. Konunun maddi boyutunu ise tazminat ve toprak oluşturmaktadır. Bu desteklerin de alınabilmesi adına konu, gündemde tutulmaya devam edilmektedir.⁹⁴

AP'nin Ermeni tezlerini savunanların benimsemiş olduğu göreceli mahrumiyeti kabul etmesinin son nedeni ise duyarsızlaşma korkusu ile açıklanabilir. Bu korkunun kaynağında, soykırımın insanlık suçu olması yer almaktadır. Dolayısıyla böyle büyük bir suçta karşı duyarsızlaşmayı önlemek amaçlanmaktadır. Ancak bu durum da soykırım iddialarının sorgulanmasını engellediği gibi kesin bir veri olarak da kabul edilmesine neden olmaktadır.⁹⁵

---

94 Göka ve Beyazyüz, "Türk-Ermeni," 152-157; An, "Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi," 180; Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar," *Ermeni Araştırmaları* 44 (2013): 14-15.

95 Haluk Özdemir, "Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları," *Ermeni Araştırmaları* 14-15, cilt 4 (Yaz-Sonbahar 2004): 97.

KAYNAKÇA

- Açar, Dilaver Arıkan ve İnan Rüma. "Türk Dış Politikasında 1915 Olayları: Dış ve İç Bağlarla Çözumsuzlük Sorunsalı." *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, derleyen Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, 175-203. İstanbul: DER Yayınları, 2012.
- Altınbaş, Deniz. "Avrupa Birliği Kurumlarında 'Ermeni Meselesi'." *Ermeni Araştırmaları* 39 (2011): 67-142.
- An, Ömer Faruk. "Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi." *Ermeni Araştırmaları* 45 (2013): 177-244.
- Arslan, Esat. "Fransız 'İnkâr Yasası'nın Düşündürdükleri." *2023* 129 (Ocak 2012): 46-52.
- Aslan, Taner. "1915 Tehcirinde Kayseri'nin Küçük İncesi Karyesinden Aksaray'a Ermeni Göçü." *Ermeni Araştırmaları* 39 (2011): 143-162.
- Attar, Aygün. "Ermeni Kimliği'nin Anatomisi." *Akademik İncelemeler* 1, cilt. 2 (2007): 291-308.
- Ayhan, Halis. *Yazılı Yanıt Soruları Bağlamında Avrupa Parlamentosu'ndaki Türkiye Karşıtı Yunan ve Rum Uğraşları*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2020.
- Beyoğlu, Süleyman. "Sevr ve Lozan'da 1915 Olayları." *Akademik Bakış* 3, cilt. 2 (Kış 2008): 125-138.
- Cabbarlı, Hatem. "Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm." *Ermeni Araştırmaları* 45 (2013): 143-176.
- Crosby, Faye. "A Model of Egoistical Relative Deprivation." *Psychological Review* 2, vol. 83 (March 1976): 85-113.
- Çuhadar, Esra and Burcu Gültekin Punsman. *Reflecting on the Two Decades of Bridging the Divide: Taking Stock of Turkish-Armenian Civil Society Activities*. Ankara: TEPAV, 2012.
- Dilek, Mehmet Sait. "Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Ermenistan ve Türkiye'ye Yönelik Dış Politika Tutumları." *TESAM Akademi* 1, cilt. 2 (2015): 195-220.
- Esen, Kasım. *Özgür, Demokratik ve Güvenli Seçim*. İstanbul: Bilgesam, 2011.

- Göka, Erol ve Murat Beyazyüz, “Türk-Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu,” *Ermeni Araştırmaları* 44 (2013): 123-164.
- Gurr, Ted Robert. *Why Men Rebel*. New York: Routledge, 2016.
- Güler, Ali. “AB-Türkiye İlişkilerinin ‘Ermeni Sorunu’ Boyutu.” *Türk Yurdu* 226, cilt. 26 (Haziran 2006): 57-62.
- Güler, Ali. *Sorun Olan Avrupa Birliği*. Ankara: TÜR KAR, 2007.
- Güner, Oğuz. “2019 Seçimleri Sonrasında Avrupa Parlamentosu’ndaki Siyasal Grupların Türkiye’ye Karşı Pozisyonları.” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, cilt. 18 (Nisan 2021): 577-605.
- Kasım, Kamer. “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu ve Azınlıklar.” *Avrasya Dosyası* 1, cilt. 11 (Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2005): 85-112.
- Kılıç, Alev. “Olaylar ve Yorumlar.” *Ermeni Araştırmaları* 66 (2020): 9-47
- Laçiner, Sedat. *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye’nin Dünya İle İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?*. 2. Basım, Ankara: USAK Yayınları, 2013.
- Lütem, Ömer Engin. “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu.” *2023* 45, (Ocak 2005): 46-51.
- Lütem, Ömer Engin. “Olaylar ve Yorumlar.” *Ermeni Araştırmalar*, 54 (2016): 11-50.
- Lütem, Ömer Engin. “Olaylar ve Yorumlar.” *Ermeni Araştırmaları* 31 (2008): 7-30.
- Lütem, Ömer Engin. “Olaylar ve Yorumlar.” *Ermeni Araştırmaları* 39 (2011): 7-65.
- Lütem, Ömer Engin. “Olaylar ve Yorumlar.” *Ermeni Araştırmaları* 40 (2011): 7-64.
- Lütem, Ömer Engin. “Olaylar ve Yorumlar.” *Ermeni Araştırmaları* 41 (2012): 7-74.

- Lütem, Ömer Engin. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları* 44 (2013): 7-55.
- Lütem, Ömer Engin. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları* 45 (2013): 9-71.
- Lütem, Ömer Engin. "Olaylar ve Yorumlar." *Ermeni Araştırmaları* 53 (2016): 13-98.
- Oktay, Hasan. "Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye ve Ermeni Sorunu." *Avrasya Dosyası* 2, cilt. 10 (Yaz 2004): 65-95.
- Özdemir, Haluk. "Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları." *Ermeni Araştırmaları* 14-15, cilt. 4 (Yaz-Sonbahar 2004): 75-97.
- Poyraz, Emel. "Tarihi Boyutlarıyla Avrupa Parlamentosu Ekseninde Ermeni Sorunu." *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 17 (2010): 157-201.
- Reçber, Kamuran. *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*. 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2013.
- Şahin, Yakup. "Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş." *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 1, cilt. 1 (2013): 32-55.
- Tacar, Pulat. "Ermenilerin Soykırım Savını Yadsıyanları Cezalandırmak Veya Türkiye'den Tazminat Almak Amacı İle Yaptıkları Yargı Mücadeleleri." *Ermeni Araştırmaları* 50 (2015): 395-470.
- Tacar, Pulat. "Soykırım İddiaları Nedeniyle Oluşan Uyuşmazlığın Çözüm Yolları konusunda Düşünceler." *Gazi Akademik Bakış* 1, cilt 1 (2007): 127-153.
- Tosun, Ramazan. "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2003): 143-163.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. *Savaş ve Uluslararası Sistem*. Bursa: Dora Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü: İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları*. Ankara: Nobel Yayınları, 2006.

İNTERNET KAYNAKLARI

- “2002 Yılı İlerleme Raporu.” *Avrupa Birliği Başkanlığı*. Ekim 2002.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf.
- “AB Başkanlığı Projeleri.” *Avrupa Birliği Başkanlığı*. 8 Kasım 2019.
https://www.ab.gov.tr/ab-bakanligi-projeleri_46008.html.
- “AB-Türkiye Anadolu Arkeolojisi ve Kültürel Miras Enstitüsü Projesi Tanıtım Toplantısı Gerçekleştirildi.” *Avrupa Birliği Başkanlığı*. 14 Şubat 2015.
<https://www.ab.gov.tr/49859.html>.
- “Avrupa Birliğinde Yasama ve Karar Alma Süreçleri.” *Avrupa Birliği Başkanlığı*. 12 Temmuz 2020. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginde-yasama-ve-karar-alma-surecleri_46220.html.
- “Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları.” *Avrupa Birliği Başkanlığı*. 22 Ekim 2020.
https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html.
- “Avrupa Parlamentosu.” *Avrupa Birliği Başkanlığı*. 8 Mayıs 2020.
https://www.ab.gov.tr/avrupa-parlamentosu_45628.html.
- “Bir sen eksiktin Slovakya.” *Habertürk Gazetesi*. 7 Nisan 2004.
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/731789-bir-sen-eksiktin-slovakya>.
- “Browse Chamber.” *Avrupa Parlamentosu*. 10 Şubat 2020.
<https://europarl.europa.eu/meps/en/search/chamber>.
- “Budgetary Powers.” *Avrupa Parlamentosu*.
<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/budgetary-powers>.
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Husumet tohumları hakikat toprağında yeşermeyecek.” *TRT Haber*. 16 Haziran 2020.
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-husumet-tohumlari-hakikat-topraginda-yesermeyecek-493400.html>.
- Demirci, Murat. “Rum parlamentosu ‘Ermeni’ tasarısını kabul etti.” *Anadolu Ajansı*. 2 Nisan 2015. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rum-parlamentosu-ermeni-tasarisini-kabul-etti/61188>.

Elbir, Hazel Çağan. “Fransa, 24 Nisan’ı Sözde Ermeni Soykırım Anma Günü İlan Etti.” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. 7 Şubat 2019.

<https://avim.org.tr/tr/Yorum/FRANSA-24-NISAN-I-SOZDE-ERMENI-SOYKIRIM-ANMA-GUNU-ILAN-ETTI>.

“European election results -2019- European Union.” *Avrupa Parlamentosu*. 2 Temmuz 2019. <https://europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/previous-elections>.

“Fransa’dan ‘küstah’ 24 Nisan kararı!” *Milliyet Gazetesi*. 12 Nisan 2019. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/fransa-dan-kustah-24-nisan-karari-2857228>.

Geldi, Mahmut. “Lübnan’da Ermeni asıllı sunucunun Türkiye’ye hakaret etmesi tepkilere yol açtı.” *Anadolu Ajansı*. 11 Haziran 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnanda-ermeni-asilli-sunucunun-turkiyeye-hakaret-etmesi-tepkilere-yol-acti/1873884>.

İncekaya, Gülsüm. “Uzmanlara göre savaş çıkarsa Azerbaycan Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’dan geri alır.” *Anadolu Ajansı*. 28 Eylül 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/uzmanlara-gore-savas-cikarsa-azerbaycan-daglik-karabagi-ermenistandan-geri-alir/1987994>.

Kalyoncuoğlu, Yasemin. “Somut olmayan kültürel miras’ online sergisi açıldı.” *Anadolu Ajansı*. 22 Nisan 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/somut-olmayan-kulturel-miras-online-sergisi-acildi/1814397>.

Kaya, Murat. “İstanbul’daki kilise haçını söken şüpheliye 5 yıl 4 aya kadar hapis istemi.” *Anadolu Ajansı*. 19 Haziran 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/istanbuldaki-kilise-hacini-soken-supheliye-5-yil-4-aya-kadar-hapis-istemi-/1882911>.

Kocalar, Kerem. “Gaziantep’e arkeoloji enstitüsü kuruluyor.” *Anadolu Ajansı*. 26 Şubat 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/gaziantepe-arkeoloji-enstitusu-kuruluyor/1403626>.

“Legislative powers.” *Avrupa Parlamentosu*. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures/legislative-powers>.

Lütem, Ömer Engin. “Avrupa Halk Partisinin Kararı.” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. 5 Mart 2015. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/AVRUPA-HALK-PARTISININ-KARARI>.

Lütem, Ömer Engin. “Fransız Senatosu Kararı.” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. 6 Mayıs 2011.

<https://avim.org.tr/tr/Yorum/FRANSIZ-SENATOSU-KARARI>.

“No: 276, ‘Bozkurtlar Hareketi’nin Kapatılmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı Hk.” *T.C. Dışişleri Bakanlığı*. 4 Kasım 2020.

http://www.mfa.gov.tr/no_-276_-bozkurtlar-hareketinin-kapatilmasina-iliskin-bakanlar-kurulu-karari-hk.tr.mfa.

“P6_TA (2007) 0472.” *Avrupa Parlamentosu*. 24 Ekim 2007.

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0472+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.

“P8_TA (2015) 0094.” *Avrupa Parlamentosu*. 15 Nisan 2015.

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0094_EN.html.

“Powers and Procedures.” *Avrupa Parlamentosu*.

<https://europarl.europa.eu/about-parliament/en/powers-and-procedures>.

“Questions and Union Acts.” *Avrupa Parlamentosu*.

<https://europarl.europa.eu/plenary/en/parliamentary-questions.html?tabType=wq&tabActiv=tabLastSecond#sidesForm>.

“RSP/2005/2576.” *Avrupa Parlamentosu*. 2 Eylül 2005.

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0350+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.

“Rules of Procedure of the European Parliament.” *Avrupa Parlamentosu*.

Haziran 2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RULES-9-2021-01-18-RULE-149_EN.html.

“Rules of Procedure of the European Parliament.” *Avrupa Parlamentosu*.

Haziran 2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/lastrules/RULE-138_EN.html?redirect.

“Slovakya’dan soykırım küstahlığı.” *Hürriyet Gazetesi*. 2 Aralık 2004.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/slovakya-dan-soykirim-kustahligi-38672021>.

Şir, Aslan Yavuz. “Ermenistan-Türkiye Normalleşme Programı’ ve İkincil

Diplomasi Çabalarına Genel Bir Bakış.” *Avrasya İncelemeleri Merkezi*. 2 Haziran 2017. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENISTAN-TURKIYE->

NORMALLESME-PROGRAMI-VE-İKİNCİL-DİPLOMASI-
CABALARINA-GENEL-BİR-BAKIS.

Tacar, Pulat. "Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı '1915 Olaylarına Siyasal Çözüm' Başlıklı Kararın Öyküsü." *Ermeni Araştırmaları* 18 (2005), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=4>.

"The Political groups of the European Parliament." *Avrupa Parlamentosu*. <https://europarl.europa.eu/about-parliament/en/organisation-and-rules/organisation/political-groups>.

"Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri." *T.C. Dışişleri Bakanlığı*. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

Ünlü, Murat. "Fransa'da 1915 olaylarının reddi suç sayılmayacak." *Anadolu Ajansı*. 27 Ocak 2017. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransada-1915-olaylarinin-reddi-suc-sayilmayacak/735832>.

Yardımbaş, Feyzullah. "Avrupa Parlamentosu'ndan 1915 olaylarına ilişkin karar." *Anadolu Ajansı*. 15 Nisan 2015. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/avrupa-parlamentosundan-1915-olaylarina-iliskin-karar/57069>.

Yardımbaş, Feyzullah. "Türkiye Avrupa Parlamentosu kararını iade etti." *Anadolu Ajansı*. 1 Mayıs 2015. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-avrupa-parlamentosu-kararini-iade-etti/51865>.

YAZILI YANIT SORULARI

"E-002841-2019 (ASW)." *Avrupa Parlamentosu*. 29 Kasım 2019. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2019-002841-ASW_EN.html.

"E-002841-2019." *Avrupa Parlamentosu*. 18 Eylül 2019. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2019-002841_EN.html.

"E-003033/2020 (ASW)." *Avrupa Parlamentosu*. 17 Temmuz 2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-003033-ASW_EN.html.

"E-003033/2020." *Avrupa Parlamentosu*. 18 Mayıs 2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-003033_EN.html.

- “E-003121/2020 (ASW).” *Avrupa Parlamentosu*. 22 Temmuz 2020.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-003121-ASW_EN.html.
- “E-003121/2020.” *Avrupa Parlamentosu*. 20 Mayıs 2020.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-003121_EN.html.
- “E-004466/2020 (ASW).” *Avrupa Parlamentosu*. 26 Kasım 2020.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-004466-ASW_EN.html.
- “E-004466/2020.” *Avrupa Parlamentosu*. 30 Temmuz 2020.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-004466_EN.html.
- “E-005399/2020 (ASW).” *Avrupa Parlamentosu*. 7 Ocak 2021.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-005399-ASW_EN.html.
- “E-005399/2020.” *Avrupa Parlamentosu*. 1 Ekim 2020.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-005399_EN.html.
- “E-005810/2020 (ASW).” *Avrupa Parlamentosu*. 12 Şubat 2021.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-005810-ASW_EN.html.
- “E-005810/2020.” *Avrupa Parlamentosu*. 27 Ekim 2020.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-005810_EN.html.
- “E-006178/2020.” *Avrupa Parlamentosu*. 13 Kasım 2020.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-006178_EN.html.
- “E-006178/2020 (ASW).” *Avrupa Parlamentosu*. 25 Şubat 2021.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-006178-ASW_EN.html.
- “E-1811/96.” *Avrupa Parlamentosu*. 5 Temmuz 1996.
<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+WQ+E-1996-1811+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.

Yayın Geliş Tarihi: 03.11.2021

Yayına Kabul Tarihi: 30.11.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Yüksel, Çağdaş. "Sakarya Savaşı Sonrasında Anadolu'daki Hıristiyan Nüfus Hakkında İngiltere Avam Kamarası'nda Yapılan Oturum Üzerine Bir Değerlendirme." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 70 (2021): 87-105.

Araştırma Makalesi

SAKARYA SAVAŞI SONRASINDA ANADOLU'DAKİ HIRİSTİYAN NÜFUS HAKKINDA İNGİLTERE AVAM KAMARASI'NDA YAPILAN OTURUM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

(AN EVALUATION OF A SESSION IN THE HOUSE OF COMMONS
OF GREAT BRITAIN ON THE CHRISTIAN POPULATION IN
ASIA MINOR AFTER THE BATTLE OF SAKARYA)

Çağdaş YÜKSEL*

Öz: 19. yüzyıldan itibaren güçlenen Avrupa Devletleri dünyanın kalanı için ciddi bir tehlike teşkil etmeye başlamışlardır. 19. yüzyılda emperyalist devletler için Osmanlı toprakları önemli bir hedef haline gelmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için imparatorlukta yaşayan Hıristiyan toplulukları kullanmışlardır. Kendilerine bağımsız devletler kurmak isteyen Osmanlı Hıristiyanları da kendi devletleri aleyhine Batı devletleriyle iş birliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Böylece Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ gibi devletler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler Ermenileri bağımsızlık yolunda ümitlendirmiştir. Ancak Ermenilerin kendi devletlerini kurmak için başlattıkları isyanlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak isteyen emperyalist devletler için büyük bir fırsat olmuştur. İtilaf Devletleri ile temas halinde olan Ermeniler imparatorluk aleyhine faaliyete geçmişlerdir. Bunun üzerine Sevk ve İskan kararı alınmıştır. Böylece Anadolu'daki son büyük

* ORCID: 0000-0002-2230-3702

Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Tarih Bölümü, cyuksel@pau.edu.tr

Hıristiyan azınlığa devlet yaratma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olmuş ve Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaştan çekilmiştir. Ateşkes sonrası İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını paylaşmaya başlamışlardır. Barış antlaşması sürecinde İngiltere Suriye ve Irak'taki Hıristiyan mültecileri yerleştirerek Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurmak istemiştir. Bu tasarı Sevr Antlaşması ile Osmanlı yönetimince kabul edilmiştir. Fakat Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlaması bu projenin hayata geçirilmesine engel olmuştur. Bunun üzerine Avam Kamarası'nda Anadolu'daki Hıristiyanların durumu tartışma konusu olmuştur. Bu makalede, Avam Kamarası'nda yapılan konuşmalar vasıtasıyla, İngiliz politikacıların Anadolu'daki Hıristiyan azınlıklara ve Türklere bakışları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri, Ermeniler*

Abstract: *The European States, which have been becoming stronger since the 19th century, began to pose a serious threat to the rest of the world. Ottoman lands became an important target for the imperialist states in the 19th century. Great Britain, France and Russia took the advantage of the Christian communities living in the empire to break up the Ottoman Empire. Ottoman Christians who sought to establish independent states for themselves, did not hesitate to cooperate with the Western states against their own state. Thus, states such as Greece, Serbia, Bulgaria and Montenegro emerged. These developments gave Armenians hopes of independence. However, the rebellions initiated by the Armenians to establish their own state failed. The First World War was a great opportunity for the imperialist states who wanted to share the Ottoman Empire. Armenians who were in contact with the Allied Powers started/began their activities against the empire. Thereupon, the Armenian relocation and resettlement took place. Thus, attempts to create a state for the last great Christian minority in Anatolia failed. The Ottoman Empire was defeated in the First World War and withdrew from the war with the Armistice of Mudros. After the ceasefire, the Entente States began to share the Ottoman lands. During the peace treaty, Great Britain wanted to establish an Armenia in Eastern Anatolia by placing Christian refugees in Syria and Iraq. This plan was accepted by the Ottoman administration with the Treaty of Sevres. However the start of the National Struggle in Anatolia prevented the implementation of this project. Thereupon, the situation of the Christians in Anatolia became the a subject of discussion in the House of Commons. This article will analyze British politicians' views of the Christian minorities and Turks in Anatolia through the speeches in the House of Commons.*

Keywords: *The Ottoman Empire, the First World War, the Entente Powers, the Armenians*

Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Ermeniler kendi devletlerini kurmak için harekete geçmişlerdir. Amaçları doğrultusunda pek çok isyan çıkartmalarına rağmen başarıya ulaşamamışlardır. Bunun neticesinde kanlı olaylar meydana gerçekleştirilerek Avrupalı devletlerin kendi lehlerine müdahalesini sağlamaya çalışmışlardır. Bütün bu girişimler Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı'nı büyük bir fırsat olarak görmüşler ve bağımsızlık kazanabilmek için Osmanlı İmparatorluğu aleyhine İtilaf Devletleri ile iş birliği yapmışlardır. Bu işbirliği Sevk ve İskan kararının alınmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması Ermenileri bağımsız devlet hayaline bir adım daha yaklaştırmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Mondros Mütarekesi sonrasında İngiltere'nin Ermenilere yönelik planları incelenmiştir. Milli Mücadele'nin başlamasının, bu planların hayata geçmesine nasıl engel olduğu ve bunun sonucunda İngiliz Hükümeti'nin Ermenilere yönelik politikasının nasıl değişime uğradığı analiz edilmiştir. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurulamamasını İngiliz politikacıların nasıl algıladıkları, Avam Kamarası'nda yapılan oturum üzerinden değerlendirilmiştir.

1. Tarihsel Arka Plan

Sanayi Devrimi sonrasında gittikçe güçlenen Avrupa Devletleri artan hammadde ve pazar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dünyayı sömürgeleştirme faaliyetlerine hız vermişlerdir¹. Bu kapsamda henüz sanayileşememiş olan devletler ilk hedef olmuşlardır². Daha sonrasında ise sıra sanayileşememiş ancak bir şekilde bağımsızlığını korumuş olan Osmanlı İmparatorluğu, Çin, İran gibi ülkelere gelmiştir³.

Avrupa Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirebilmek için imparatorluğu içten zayıflatmaya başlamışlardır. Bunu başarabilmek için emperyalist devletler Osmanlı topraklarındaki Hıristiyan unsurlarla iş birliği yaparak yeni küçük devletler kurmaya başlamışlardır⁴. Yunanistan, Sırbistan,

1 Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 196.

2 Ahmet Kavas, "Sömürgecilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 396.

3 Cengiz Kallek, "İmtiyazat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 245 ve Halil İnalçık, "İmtiyazat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 250.

4 Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 356.

Romanya, Karadağ gibi devletler kurulmuş ve Bulgaristan geniş çaplı bir özerklik kazanmıştır. Bu gelişmeler sonrasında sıra Ermenilere gelmiştir.

Ermeniler o döneme kadar Selçuklu İmparatorluğu döneminden itibaren Türk yönetimi altında yaşamışlardır⁵. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermeniler yine Türk idaresi ile sorunsuz bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı döneminde herhangi bir bölgede çoğunluk teşkil etmemişler, çeşitli şehirlerde dağınık şekilde yaşamışlardır⁶. Bu nedenle Türkler ile Ermeniler arasında ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Hatta Osmanlı yönetimi bundan dolayı Ermenileri “millet-i sadıka” olarak adlandırmaktan da çekinmemiştir⁷. Ancak bu durum 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında değişmeye başlamıştır. Bazı Ermeniler Erzurum’a kadar ilerleyen Rus kuvvetleri ile iş birliği yapmışlar ve savaş sonrasında bunların bir kısmı Rusya’ya gitmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ise Türk-Ermeni ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur⁸. Kafkasya’da kurulacak Ermenistan üzerinden güneye inmeyi planlayan Rusya Ayastefanos Antlaşması’na Ermeniler lehine bir madde koydurarak Ermenileri bağımsızlık yolunda cesaretlendirmiştir. Ayastefanos Antlaşması’nı çıkarlarına uygun bulmayan Avrupa Devletleri Berlin’de bir kongre düzenleyerek antlaşmada pek çok değişiklik yapılmasını sağlamışlardır. Bu değişiklikler yapılırken antlaşmaya Ermeniler lehine bir madde koyarak Ermeni meselesine dahil olmuşlar ve bu sayede Ermenileri Rusya’ya kaptırmamaya çalışmışlardır⁹. Özellikle İngiltere Ermenileri nüfuzu altına alarak Rusya’nın güneye ilerlemesine engel olmak istemiştir. Berlin Antlaşması ile birlikte Ermeni meselesi uluslararası bir boyut kazanmıştır¹⁰.

Bu gelişmeler sonrasında elde ettiklerinden memnun olmayan Ermeniler 1887’de Hınçak, 1890’da ise Taşnak örgütlerini kurarak çeşitli isyanlara ve terör olaylarına yol açmışlardır. Bu sayede Avrupa Devletleri’nin dikkatini çekmeyi başarmışlardır. Bu eylemlerin amacı Avrupa Devletleri’nin kendi lehlerine müdahalede bulunmasını sağlamaktır¹¹.

5 Mesut Erşan, “Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Ermeni Tehciri”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, S. 4, 2018, s. 2.

6 Tolga Başak, İngiltere’nin Ermeni Politikası (1830-1923), (Basılmamış Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, s. 12.

7 Enver Ziya Karal, “Ermeni Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Çev. Erdal Aydoğan, S. 6, 1996, s. 203.

8 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. 1, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 94. ve Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara 1988, s. 405.

9 Kemal Beydilli, “Osmanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 499.

10 Kemal Beydilli, “Tehcir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 320.

11 Erşan, *a.g.m.*, s. 3-4.

1890 yılından sonra olaylar gittikçe şiddetlenmiştir. Ermeni militanlar Osmanlı Bankası'na baskın düzenlemişler ve pek çok şehirde kanlı olaylara neden olmuşlardır¹². Bu olaylar üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı yönetimi üzerinde baskı kurarak Ermeniler lehine düzenlemeler yapılmasını talep etmişlerdir. Özellikle Rus baskısı sonucunda Osmanlı Hükümeti, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Sivas, Van ve Elazığ'da ıslahat yapmayı kabul etmiştir¹³. Bu kapsamda Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 8 Şubat 1914 günü bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile adı geçen vilayetlerin başına iki Hıristiyan vali atanması kararlaştırılmıştır¹⁴. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması bu projenin hayata geçmesine imkân bırakmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu parçalanmanın önüne geçmek için Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmuştur¹⁵. Bu olay Ermeniler için önemli bir fırsat teşkil etmiştir¹⁶. Savaş sırasında Ermeniler, Rus ve Fransız ordularına katılmışlar ve çeteler kurarak Doğu Anadolu'da sivil nüfusa saldırmaya başlamışlardır¹⁷. İngiltere ve Rusya bu konuda Ermenileri oldukça cesaretlendirmişler ve desteklemişlerdir¹⁸. İmparatorluğun Çanakkale Savaşı ile meşgul olduğu ve Rusya karşısında Kafkasya'da yenilgiler yaşadığı bir dönemde Ermenilerin harekete geçmeleri Osmanlı yönetimini çok zor durumda bırakmıştır¹⁹. Yaşananlar üzerine Osmanlı İmparatorluğu Ermeni militanların yarattığı olayları engellemek için harekete geçmeye karar vermiştir²⁰. 24 Nisan 1915 günü olayları kışkırttığı düşünülen bazı Ermeni liderleri tutuklanmış ve bazı Ermeni örgütleri kapatılmıştır²¹. Bu örgütlerle işbirliği içinde olan İtilaf Devletleri ise kararı protesto etmişler ve savaş sonrasında bunun hesabının sorulacağı tehdidinde bulunmuşlardır. Bu tehdide rağmen 27 Mayıs 1915 günü çıkan yasa ile Osmanlı ordusuyla karşı karşıya gelebilecek iç unsurların savaş bölgelerinden uzağa gönderilmesi kararlaştırılmıştır²². Böylece cephede

12 Beydilli, *Osmanlılar*, s. 500. ve Beydilli, *Tehcir*, s. 320. ve Başak, *a.g.e.*, s. 10.

13 Hüseyin Kazım Kadri, *Türkiye'nin Çöküşü*, İstanbul 1992, s. 128.

14 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, TTK Yayınları, Ankara 1970, s. 201.

15 Kuran, *a.g.m.*, s. 196.

16 Dilek Akgümüş, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 12, S. 23, 2013, s. 26.

17 Cemil Hasanlı, "Kafkas Cephesi'nde <ermeniler Gönüllü Birlikleri (1914-1916)>", *Ermeni Araştırmaları*, S. 50, 2015, s. 173. ve Hasan Demirci, "Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)", *Ermeni Araştırmaları*, S. 51, 2015, s. 303.

18 Tolga Başak, "İngiliz Belgeleriyle Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları*, S. 55, 2016, s. 65.

19 Törehan Serdar, "Ermeni Sevk ve İskanının (Tehcirin) Altında Yatan Nedenler", *Ermeni Araştırmaları*, S. 52, 2015, s. 223.

20 Turan, *a.g.e.*, s. 97.

21 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 1996, s. 7.

22 Yılmaz Eracar, "Armenian Relocation And International Law", *Review of the Armenian Studies*, C. 25, 2012, s. 93.

savaşan Osmanlı Ordusu'nun geri hatları emniyet altına alınmış ve bölgedeki sivil halkın güvenliği sağlanmıştır²³. Sevk ve İskan sırasında çeşitli saldırılar, açlık, iklim şartları ve salgın hastalıklar nedeniyle sev edilen Ermeniler arasından bazı kayıplar yaşanmıştır²⁴. İtilaf Devletleri bu durumu propaganda için kullanma fırsatını kaçırmamışlardır²⁵.

İngiltere tarafsız devletleri ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ni savaşa dahil edebilmek için yoğun bir propaganda yürütmüştür. Bu propagandanın en önemli bölümü Türklerin Ermenileri katlettikleri iddiası olmuştur. Bu kapsamda Lord Bryce tarafından bir rapor (Mavi Kitap) hazırlanarak Türkler hakkında pek çok uydurma iddia ortaya atılmıştır²⁶. Osmanlı İmparatorluğu yaşanan kayıpları en aza indirmek için çeşitli önlemler almıştır. Ancak savaş şartları bu önlemlerin başarısını oldukça sınırlandırmıştır²⁷.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmışlardır²⁸. Ancak 1917 yılında Rusya savaşan çekilmek zorunda kalmıştır²⁹. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması üzerine Anadolu toprakları da İtilaf Devletleri arasında paylaşılmaya başlamıştır³⁰. İngiltere daha önce Rusya'ya verilmiş olan Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurarak Osmanlı toplumdaki son Hıristiyan unsura da bir devlet yaratmak istemiştir. Ermeniler de daha ateşkes antlaşması yapılmadan İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunarak antlaşmaya kendi lehlerine bazı maddeler koydurmak istemişlerdir³¹. Ermeniler Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılacak barış antlaşmalarını hazırlayacak olan Paris Barış Konferansı'na da başvurarak Doğu Anadolu'da çoğunlukta olduklarını iddia ederek bu toprakların kendilerine verilmesini istemişlerdir³². Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında

23 Marziye Memedli ve Samira Memedli, "Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2, 2018, s. 348.

24 Guenter Levy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, Salt Lake City 2005, s. 221.

25 Tolga Başak, "İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın Ermeni Raporu: Tarihsel ve Etnolojik Açıdan Ermeniler (5 Nisan 1918)", *Ermeni Araştırmaları*, S. 44, 2013, s. 189.

26 Mustafa Çabuk, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de yürüttüğü Ermeni Propagandası", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2019, s. 309.

27 Muammer Demirel, "Ermeni Tehciri Anıları Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 33, 2007, s. 266.

28 Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 204.

29 Kuran, *a.g.m.*, s. 199.

30 Beydilli, *a.g.m.*, s. 356.

31 Başak, *İngiliz Belgeleriyle...*, s. 109.

32 Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, 2008 s. 125.

İtilaf Devletleri'ni destekledikleri için Türkler tarafından katledildiklerini öne sürerek desteklenmeleri gerektiğini savunmuşlardır³³. İngiltere çıkarlarına uygun olduğu için bölgede bir Ermenistan kurulmasını istese de bu yükün altına kendi başına girmek istememiş ve meseleyi Amerika Birleşik Devletleri'ne havale etmeye çalışmıştır. Kendisi Musul, Boğazlar, İskenderun, Bakü gibi stratejik meselelere odaklanmıştır. Fakat Doğu Anadolu'da ve Kilikya'da bir Ermeni devleti kurulmasını ve bu devleti Amerika'nın desteklemesini arzu etmiştir³⁴.

Bu durum Sevr Antlaşması ile Osmanlı yönetimine kabul ettirilmiştir³⁵. Ancak Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlaması Sevr'in uygulanmasına engel olmuştur³⁶. Ankara'da kurulan hükümetin Sevr Antlaşması'nı tanımaması üzerine İngiltere Yunanistan'ı Sevr'i Ankara'ya zorla kabul ettirmekle görevlendirmiştir³⁷. Bunu sağlamak için Yunan Ordusu İngiltere tarafından silahlandırılmış ve modernize edilmiştir³⁸. Ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Ordusu Yunan Ordusunu Sakarya Savaşı'nda durdurmayı başarmış ve Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır³⁹. Böylece hem yurt içinde hem de yurt dışında Ankara Hükümeti'ne olan bakış değişmiştir⁴⁰. İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe konmasının pek mümkün olmadığını anlamaya başlamışlardır⁴¹.

Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını anlaşıldığından sonra İngiliz kamuoyunda Anadolu'da kalan Hıristiyanların geleceği hakkında çeşitli tartışmalar yapılmıştır. İngiltere Avam Kamarası'nda da 19 Aralık 1921 günü bu konu ile ilgili bir oturum yapılmıştır.

33 Hande Aktaş, "Osmanlı'dan Günümüze Emperyalizm Kısacasında Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları*, S. 40, s. 226.

34 Başak, *a.g.e.*, s. 119.

35 Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 4.

36 Cevdet Küçük, "Milli Mücadele", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, s. 83.

37 Ahmet Gençal, "İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923", *Tarih Kritik Dergisi*, C. 4, S. 4, 2018, s. 69.

38 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2016, s. 126.

39 Erol Mütercimler, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Alfa Yayınları, İstanbul 2008, s. 726. ve Attila Kollu, "Büyük Zafer (öncesi ve Sonrası İle)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 24, 1992, s. 481.

40 Bilge Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 121.

41 Mütercimler, *a.g.e.*, s. 726. ve Hilal Seyhan, Sakarya Savaşı'nın ve Zaferinin yankıları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, s. 143.

2. Avam Kamarası'nda Yapılan Oturum

Oturumda ilk konuşma yapan kişi Lord Robert Cecil⁴² olmuştur. Konuşmasının başında Parlamento'ya Anadolu'da acı çeken Hıristiyan nüfusa sempati duyması ve hükümeti bunlara yardım etmesi için elinden geleni yapmaya zorlaması için yalvarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Türk Hükümeti'nin Ermenilerden yardım istediğini ve karşılığında otonomi vaat ettiğini ancak Ermenilerin buna itibar etmediğini çünkü onların müttefiklere gönülden bağlı olduklarını iddia etmiştir. Ermenilerin bu kararının ciddi sonuçları olduğunu Talat Paşa'nın emriyle 1915 yılında korkunç bir katliama maruz kaldıklarını ileri sürmüştür. Daha önce böyle ulusal bir suç işlenmediğini, bu korkunç katliamda en az 600.000 Ermeni'nin öldüğünü, ancak büyük ihtimalle sayının çok daha yüksek olduğunu öne sürmüştür. Savaşta yaşananlar dolayısıyla barış sürecinde mutlaka bağımsız bir Ermenistan yaratılması gerektiğini söylemiş ve Başbakanın 5 Ocak 1918 tarihinde bunu vaat ettiğini hatırlatmıştır. İngiliz Hükümeti'nin yanı sıra Fransız Hükümeti'nin de benzer düşüncede olduğunu ileri sürmüştür. Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere otonomi ve bağımsızlık sözü verdiğini buna karşılık Ermenilerin gönüllü olarak Fransız Ordusu'na katıldıklarını ve böylece bağımsızlığı hak ettiklerini ifade etmiştir. Bu durumu hiç bir İngiliz bakanın inkar edemeyeceğini eğer böyle biri çıkarsa çok şaşıracağını dile getirmiştir. Ermenilerin bağımsızlık uğruna müttefiklerin yanında Türklere karşı savaştıklarını, bunun sonucunda büyük katliamlara maruz kaldıklarını ve bu nedenle hala acı çektiklerini belirterek ateşkes antlaşmasına Ermeniler lehine daha fazla koruyucu madde konmadığı için üzgün olduğunu söylemiştir. Hala bazı maddelerin yürürlükte olduğunu ve o zaman Ermeniler tehdit altında olursa İtilaf Devletleri'ne müdahale hakkı tanınmasının yeterli olacağını düşündüğünü ifade etmiştir⁴³.

Konuşmadan görüldüğü gibi Lord Cecil Ermeni tezini savunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin bağımsızlık vaatlerine rağmen Ermenilerin İtilaf Devletleri safına katıldıklarını bu nedenle Türkler tarafında katledildiklerini iddia etmiştir. Oysa İttihat ve Terakki Hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nın başında Ermeni temsilcilerinden savaş sırasında devlete sadık kalmalarını ve Türklerin yanında savaşmalarını istemiştir. Ancak Ermeniler İtilaf Devletleri ile iş birliği yapmayı tercih etmişlerdir. Ermeni milliyetçilerinin düşmanla iş birliği yapmaları ve savunmasız sivil halka saldırımları üzerine Osmanlı İmparatorluğu onları savaş bölgelerinden uzaklaştırmak adına Sevk

42 1864-1948 yılları arasında yaşamış İngiliz diplomat ve siyasetçidir. 1906-1923 yılları arasında Muhafazakar Parti'den parlamento üyesi olarak görev yapmıştır. 1923-1946 yılları arasında Milletler Cemiyeti Başkanlığı görevini yürütmüştür. 1937 yılında Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır.

43 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, Avam Kamarası, "Küçük Asya'daki Hıristiyan Nüfus", 19 Aralık 1921, s. 419-420.

ve İşkân kararını almıştır⁴⁴. Lord Cecil bu olayı katliam olarak adlandırmaktadır. Lord Cecil Ermenilerin savaşa yaptıkları katkıdan ötürü bağımsızlığı hak ettiklerini öne sürmüştür. Bu bir bakıma Ermeni militanların düşmanla ittifak yaparak Osmanlı İmparatorluğu aleyhine faaliyetlere girdiklerinin itirafıdır. Lord Cecil ayrıca Fransız birliklerine katılan gönüllü Ermenileri hatırlatarak Ermenilerin İtilaf zaferine büyük katkı yaptıklarını iddia etmiştir. Ateşkes antlaşmasına Ermenileri korumak için yeterince madde koyulmamasını eleştirmiştir. Osmanlı idaresinin İtilaf Devletleri'ne işgal fırsatı yaratmamak için Hıristiyanlar karşı dikkatli davrandığı göz önüne alınırsa Lord Cecil'in endişesinin yersiz olduğu görülecektir. Millî Mücadele başladığında Mustafa Kemal Paşa da benzer şekilde Hıristiyanlara karşı dikkatli davranılmasını istemiştir.

Verilen kısa bir ara sonrasında Lord Cecil konuşmasına devam etmiştir. Ateşkes sonrasında altı ay içinde Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapılmış olsa, Türklerin öne sürülen her teklifi kabul edeceklerini iddia etmiştir. Bu fırsatın kaçırılmasından ötürü üzgün olduğunu belirtmiştir. İngiliz Hükümeti'nin Ermenistan mandası hakkında Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı teklifin sonucunu beklediği için geç kaldığını öne sürmüştür. Hükümete saygı duysa da hiçbir bahaneyi kabul etmediğini vurgulamıştır. Türkiye ile yapılacak barışın maddelerinin tespit edilmemesi ve Türkiye'den alınacak toprakların paylaşılmaması için hiçbir neden olmadığını savunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan paylaşım antlaşmalarına rağmen sürecin sonuçlandırılmamasına anlam veremediğini ifade etmiştir. Yaşanan gecikmenin Ermeni ırkı için bir felaket olduğunu iddia etmiştir. İngiliz askerlerinin maddi nedenlerden ötürü Batum'dan çekilmesinin de Ermeniler için büyük bir sıkıntı yarattığını dile getirmiştir. Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti'ne yeterli ekipman ve personel gönderilemediğini, Türklerin ve Bolşeviklerin saldırısı altındaki Ermenilerin 1920 yılında yok olmanın eşiğine geldiklerini ifade etmiştir. Ermenilerin, saldırıların yanı sıra açlık nedeniyle de ciddi kayıplar verdiğini ileri sürmüştür. İngiliz Hükümeti'nin General Denekin'e 50 milyon pound verdiğini söyleyerek bunun yerine bu miktarın onda biriyle Ermenileri kurtaracak pek çok önlem alınabileceğini ifade etmiştir. İngiliz Hükümeti'nin bu doğrultuda adım atmamasını eleştirmiştir.⁴⁵

Lord Cecil konuşmasının bu kısmında barış antlaşmasının gecikmesinin Türklere yaradığını kabul etmiştir. Bu konu da İngiliz Hükümeti de endişelenmiş ve barışın gecikmesi durumunda Ankara Hükümeti'nin güçlenmesinden korkmuştur. Bu gecikme gerçekten de Millî Mücadele'nin

---

44 Beydilli, *Tehcir*, s. 320.

45 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 421-422.

ortaya çıkmasında ve güç kazanmasında oldukça etkili olmuştur. Konuşmadan ayrıca İngiltere'nin büyük bir Ermenistan kurmak istediği ancak savaş sonrasında maddi zorluklar içinde olduğu için bu yeni devletin desteklenmesini Amerika Birleşik Devletleri'nin üzerine yıkmaya çalıştığı görülmektedir. Amerika'nın bunu kabul etmemesi İngiltere için büyük sorun yaratmıştır. Lord Cecil İngiliz kuvvetlerinin Kafkasya'dan çekilmelerini eleştirmektedir. Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa Rusya ile iş birliği yaparak İngilizleri Kafkasya'da sıkıştırmıştır. Rus kuvvetlerinin Kafkasya'yı işgal etmesiyle beraber Türkiye ile Rusya arasında bağlantı sağlanmış İngiliz planları suya düşmüştür. Lord Cecil ayrıca Ermenilerin avukatı gibi davranarak İngiltere'yi Ermenilere yeterli miktarda maddi yardım yapmamakla da suçlamıştır.

Lord Cecil konuşmasının devamında Kilikya'da da ayrı bir felaket yaşandığını ileri sürmüştür. Anadolu'da Ermenilerin yanı sıra diğer Hıristiyan toplulukların da sıkıntılar yaşadığını ifade etmiştir. İngiltere'nin bu bölgeleri Fransa'ya teslim ettiğini Fransa'nın burada güvenliği sağlamak için Adana ve çevresinde Hıristiyanlardan jandarma kuvvetleri oluşturması gerektiğini öne sürmüştür. Ancak alınan bilgilere göre Fransızların, bölgede Hıristiyanları istemeyen Mustafa Kemal Paşa ile anlaştıklarını söyleyerek bu davranışı eleştirmiştir. Eğer Fransa bölgeden çekilirse oradaki Hıristiyanların ciddi sıkıntılar yaşayacağını iddia etmiştir. Ermenilerin hakkının savunulmasının sadece insan hakları ile ilgili olmadığını aynı zamanda İngiltere'nin politik imajı için çok önemli olduğunu öne sürmüştür. İngiltere'nin İran'da başarılı olamadığını, Asurileri kendi kaderlerine terk ettiğini, Araplarla karşılıklı güvene dayalı bir ilişki kuramadığını belirtmiştir. İngiltere'nin Filistin'i vermesine rağmen Yahudilerin hala İngilizlere güvenmediklerini ekleyerek harcanan büyük miktar paraya rağmen Irak'ta da istenilenin elde edilemediğini ifade etmiştir⁴⁶.

Lord Cecil Kilikya ve civarını İngiltere'den devralan Fransa'yı bölgede Ermenileri yeterince desteklememekle suçlamıştır. Oysa bölgeyi işgal eden Fransızlar Ermenileri silahlandırmışlar ve bölgeye yerleştirmeye çalışmışlardır. İngiltere bu girişimi olumlu karşılamıştır. Fakat Türklerin kendilerini savunmaları ve Anadolu'da Milli Mücadele'nin güç kazanması üzerine Fransızlar Mustafa Kemal Paşa ile anlaşarak bölgeyi boşaltmak zorunda kalmışlardır⁴⁷. Lord Cecil Ermeni meselesinin İngiliz prestiji için son derece önemli olduğunu da iddia etmiştir. İngiliz destekli bir Ermenistan'ın İngiliz imajına büyük katkı yapacağını ileri sürmüştür.

46 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 422-423.

47 Şerafettin Turan, "Mustafa Kemal Atatürk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 318.

Sonraki konuşmacı Aneurin Williams⁴⁸ olmuştur. Williams savaş sırasında Ermenilere vaatler verildiğini söyleyen Meclis Başkanının konuşmasına gönderme yapmıştır. Bu konuşmayı anlayıp anlamadığından emin olmadığını ifade etmiştir. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere birçok vaatte bulunduğunu hatırlatmıştır. Farklı zamanlarda bu vaatlerin tekrar edildiğini vurgulamıştır. Kendisinin savaşta acı çeken bu insanların acılarını paylaştığını ifade etmiştir. Bu acılar kadar İngiliz onurunu da hissettiğini söylemiştir. Avam Kamarası'na, gelecekte tehlike anında İngiliz vaatlerine güvenenlere bunların vaat değil sadece iyi niyet söylemleri olduğu söylendiğinde, bu toplulukların ne düşüneceklerini sormuştur. Ermenilerin verilen vaatlere inanarak savaşta çok sayıda gönüllü ile müttefiklere katkı yaptıklarını bunun sonucunda büyük acılar çektiklerini ifade etmiştir. Ermenilerin yanı sıra İtilaf Devletleri'ne sempati duyan diğer Asya Hıristiyanlarının da büyük acılar çektiklerini iddia etmiştir⁴⁹.

Williams savaşta Ermenilerin büyük acılar çektiklerini iddia etmiş, bu nedenle bu mazlum ulusun desteklenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca İngiltere'nin Ermenilere vaatlerde bulunduğunu şimdi İngiliz onurunu korumak için bunları yerine getirmesi gerektiğini dile getirmiştir. Oysa İngiltere Birinci Dünya Savaşı sırasında kendi çıkarları için pek çok topluluğa birçok vaatte bulunmuş, daha sonra değişen şartlara göre hareket ederek bu toplulukları yüz üstü bırakmıştır. Williams'ın Hindistan'a verilen bağımsızlık sözünün neden tutulmadığını sormaması düşündürücüdür. İngiltere'nin verdiği sözleri tutmaması Birinci Dünya Savaşı ile sınırlı değildir. Williams kendi ülkesinin tarihinden habersiz görünmektedir. Örneğin Paris Barış Antlaşması ile Avrupa Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti etmişler ancak imparatorluğu parçalamak için yürüttükleri faaliyetlerden geri durmamışlardır. Yine Balkan Savaşları başladığında hiçbir sınır değişikliğini tanımayacaklarını açıklamışlar fakat Balkan Devletleri zafer kazanınca bu sözlerini tutmamışlardır.

Williams konuşmasının devamında Fransızların Kilikya'ya 200.000 Hıristiyan mülteci getirdiklerini ancak bunun üzerine Türklerin bölgede terör estirdiklerini ileri sürmüştür. Bunun Fransız Hükümeti'nin yanı sıra İngiliz Hükümeti'nin de meselesi olduğunu ifade etmiştir. General Allenby'nin raporuna atıfta bulunarak İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi sonrasında Kilikya, Urfa, Maraş, Antep ve Halep'teki çok sayıdaki Ermeni'nin büyük endişe yaşadığını iddia etmiştir. Yine raporda Halep'teki Ermenilerin çoğunlukta buldukları ve Fransız korumasında olan Kilikya'ya yerleştirilmelerinin önerildiğini

---

48 1859-1924 yılları arasında yaşamış İngiliz siyasetçidir. Siyasi yaşamını Liberal Parti'de geçirmiştir.

49 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 424.

hatırlatmıştır. Fransa'nın Kilikya'yı İngiltere'den devralırken bunu vaat ettiğini söyleyerek Fransa'nın bölgedeki Ermenilerin korunması için şimdiye kadar ne yaptığını sormuştur.⁵⁰

Williams burada Türklerin Kilikya'da katliam yaptıklarını ileri sürerek bölgede güvenliği sağlayamayan Fransa'yı eleştirmektedir. Dikkat etmediği nokta İngiltere'nin bölgede işgali sürdürecektik kadar kuvvete sahip olmadığı için bölgeyi Fransızlara bıraktığıdır. Fransızlar da Kuvva-i Milliye karşısında tutunamadıkları için bölgeyi boşaltmak zorunda kalmışlardır.⁵¹

Ayrıca Türklerin bölgede katliam yaptıklarına dair hiçbir belge bulunmamaktadır.

Bir sonraki konuşmacı Sir J. D. Rees⁵² olmuştur. Konuşmasına Lord Cecil'in konuşmasını eleştirerek başlamıştır. Onun Türklerin Ermenileri öldürdüğünü buna karşın Ermenilerin Türkleri öldürmediğini iddia ettiğini hatırlatarak bu fikrin gerçekçi olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca bir Türk öldürüldüğü zaman bir sığır veya bir koyun ölmüş gibi bakılmasına bir Ermeni öldürüldüğünde ise bir şehit katledilmiş gibi değerlendirilmesine anlam veremediğini ifade etmiştir. Araya giren T. P. O'Connor⁵³ ölen her bir Türk'e karşı binlerce Ermeni öldürüldüğünü iddia etmiştir. Sir Rees Türklerle Ermenilerin nüfus farkından ötürü öldürülen insan sayısının aynı olmamasının doğal olduğunu belirtmiştir. Sir Rees konuşmasının devamında ise bir önceki konuşmacı Williams'ın Fransızların İngilizler kadar hümanist olmadığı iddiasını eleştirmiştir. Williams araya girerek böyle bir şey söylemediğini belirtmiştir. Buna cevap olarak Sir Rees o zaman neden Williams'ın konuşmasında Fransızların Ermenileri İngilizler gibi koruyamadıklarını iddia ettiğini sormuştur. İngiltere'nin Yakın Doğu'da prestij kaybettiği savına katıldığını söylemiş ancak Uzak Doğu'da da aynı durumun yaşandığını dile getirmiştir. İngiltere'de Ermenilerin Türklere tercih edildiklerini bildiğini ancak her durumda eğilim ve fırsatlara göre iyi veya kötü insanlar olduğunu ifade etmiştir⁵⁴.

Sir Rees konuşmasında Türklere uygulanan ayrımcılığa itiraz etmiştir. İngiltere'de Ermenilerin başına gelenlerin konuşulduğunu ancak Türklere yapılanların hasır altı edildiğini ifade ederek Ermenilerin de Türkleri

50 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 425.

51 Turan, *a.g.m.*, s. 318.

52 1854-1922 yılları arasında yaşamış İngiliz devlet adamı ve siyasetçidir. Siyasi yaşantısını Liberal Parti'de geçirmiştir.

53 1848-1929 yılları arasında yaşamış İrlandalı gazeteci ve siyasetçidir. İrlanda politik tarihi açısından önemli bir figürdür.

54 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 425-426.

öldürdüğünü söyleme cesareti göstermiştir. Gerçekten de bölge hakkında bilgisi olan kişiler yaşanan olayların karşılıklı olduğunu kabul ederken meseleyle ilgisi olmayan Ermeni sempatzanları Türkleri katil ilan etmekten çekinmemişlerdir.

Önceki konuşmacıların Ermenilerin savaşta İtilaf Devletleri'ne yardım ettikleri için şimdi desteklenmeyi hak ettiklerini söylediklerini hatırlatarak Ermenilerin katkısını sormuştur. Ermenilerin İngiliz parasıyla kendi gelecekleri ve çıkarları için hareket ettiklerini, buna karşın önceki konuşmacıların Ermeni örgütlerinin bakış açısıyla değerlendirme yaptıklarını söylemiştir. Ermenilerin acılarını dindirmek için İngiliz vergi mükelleflerinin ödeme yapma zorunluluğu içinde olmadıklarını vurgulamıştır. Üstelik Hindistan'da İngiltere'ye bağlı Müslüman tebaanın Sevr Antlaşması'ndaki adaletsizlik yüzünden üzgün olduklarını ifade etmiştir. Bu insanlara zalimlermiş gibi muamele edildiğini ve başka insanları yönetmelerinin yanlış olduğunun söylendiğini söyleyerek eğer bu teori doğru kabul edilirse İngiliz İmparatorluğu'nun sürdürülmesinin çok zor olacağı uyarısında bulunmuştur. Araya giren O'Connor öldürülenlerin Müslümanlar olmadığını söylemiştir. Sir Rees cevap olarak onun şimdiye kadar İrlanda'da yaşananlar için hiç sesini çıkartmadığını ancak Ermenilerin acılarını sahiplendiğini söylemiştir. Ermenilerin akıllı, zengin ve organize olduklarını bu nedenle İngiltere özellikle basında onlar aleyhine konuşmanın kolay olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle kendisinin Türkleri ve Hindistan'daki Müslümanların tezlerini dile getirdiğini ifade etmiştir⁵⁵.

Sir Rees Ermenilerin İtilaf Devletleri için değil kendi gelecekleri için hareket ettiklerini dile getirmiştir. Ermenilerin hareketleri için İngilizlerin yüklü ödemeler yaptıklarını bu nedenle Ermenilere borçlu olmadıklarını ifade etmiştir. Ermenilerin acılarını dindirmek için İngiliz vatandaşlarının ödeme yapmak zorunda olmadıklarını hatırlatarak Ermeni sempatzanlarına karşı çıkmıştır. İngiltere'nin Ermenilerden çok kendi tebaası olan Hindistan Müslümanlarının durumunu düşünmesi gerektiğini Sevr Antlaşması'nın Müslümanları yaraladığını ifade etmiştir. Müslümanların Hıristiyan toplulukları yönetemeyecekleri tezini ortaya atanlara karşı, bu iddialar sürdürülürse Müslümanların İngiliz İmparatorluğu'na bağlılıklarının devam etmeyeceği uyarısında bulunmuştur. Ermenilerin zengin ve organize olduklarını bu nedenle İngiltere'de aleyhlerine konuşmanın ve yayın yapmanın zor olduğunu vurgulamıştır. Sir Rees konuşmasının sonunda Hindistan'ın durumunu değerlendirmiştir. Aga Han'ın artık Hindistan Müslümanlarının düşüncelerini temsil edemediğini belirtmiştir. Ağa Han'ın Hindistan Müslümanlarının en güçlü ve baskın temsilcisi olmasını garip karşıladığını dile getirmiştir. Onun bir süredir Hindistan'dan uzak olmasına rağmen sürekli

---

55 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 425-426.

olarak Hindistan ile iletişim halinde olduğunu söylemiştir. Buna rağmen onun bile Ermeni meselesinde Ermeniler gibi düşünmediğini ifade etmiştir⁵⁶.

Sir Rees İngiltere'nin çıkarlarını dikkate alarak Ermeni tezlerini önemsememiştir. Zaten İngiltere Hükümeti de Sakarya Savaşı sonrasında yavaş yavaş büyük bir Ermenistan kurulamayacağını anlamaya başlamış ve politikasını yeni duruma göre şekillendirmiştir. İngiltere'nin Hindistan'ın durumunu göz önüne alması çok daha gerçekçi bir bakış açısı olarak göze çarpmaktadır. İngiliz Hükümeti kısıtlı imkanlarla Ermeni meselesi üzerinde ısrar etmenin Hindistan'daki sorunların artmasına yol açabileceğini dikkate almıştır.

Sonraki konuşmacı Meclis Başkanı Chamberlain⁵⁷ olmuştur. Konuşmasına Müslümanların Hıristiyanları yönetmelerini ya da Hindistan'daki Müslümanların fikirlerini eleştirmedeğini ancak yaşanan barbarlık yüzünden Ermenistan'daki Türk idaresini eleştirdiğini söyleyerek başlamıştır. Savaş sırasında Türkiye ile barış için belirlenen şartlar arasında Ermenistan'ın bağımsızlığının yer aldığını belirtildiğini hatırlatmıştır. Araya giren Lord Cecil Başbakanın o zamanki konuşmasında İstanbul meselesine de değindiğini belirtmiştir. Chamberlain konuşmaları kelimesi kelimesine hatırlamadığını çünkü onları eleştirmek için tekrar tekrar okumadığını söylemiştir. Geçmişte yapılan konuşmaların bağlayıcı vaatler olmadığını bu nedenle tekrar tekrar hatırlatılmalarına gerek olmadığını dile getirmiştir. Fakat araya giren Williams Başbakanın 29 Nisan 1920'de İngiltere'nin Ermenilere karşı olan sorumluluğunu unutmadığı söylediğini hatırlatmıştır. Buna cevap olarak Chamberlain sürenin dolduğunu belirterek oturumu sonlandırmıştır.⁵⁸

Chamberlain'in konuşmasının başında savaş sırasında yaşananlardan ötürü Türkleri eleştirmesi oldukça ilginçtir. Chamberlain ayrıca Doğu Anadolu'yu Ermenistan olarak adlandırmıştır. Ancak bölgenin nüfus istatistikleri bölgede Ermenilerin çoğunlukta olmadıklarını açıkça göstermektedir⁵⁹. Chamberlain konuşmasının devamında Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz devlet adamları tarafında yapılan konuşmalarda ifade edilenlerin hayata geçirilmemesini eleştirenlere cevap vermiştir. Bilindiği gibi savaş sonrasında İngiliz Hükümeti Anadolu'da bir Ermenistan kurulacağını ve Türklerin Avrupa'dan atılacaklarını açıklamıştır. Ancak Chamberlain bu konuşmasında

56 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 427-428.

57 1869-1940 yılları arasında yaşamış İngiliz siyasetçidir. Siyasi yaşamını Muhafazakar Parti'de geçirmiştir. 1937-1940 yılları arasında Birleşik Krallık Başbakanlığı görevini yürütmüştür.

58 *İngiltere Parlamento Tutanakları*, s. 427-429.

59 Halit Gülşen, "Tehcir Öncesi Osmanlı Ermeni Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Ermeni Araştırmaları*, S. 36, 2010, s. 255.

o zaman ifade edilenlerin bağlayıcı vaatler olmadığını ifade etmiştir. İngiltere İstanbul meselesine istediği gibi bir çözüm bulamadığı için İstanbul'u Türklere bırakmak zorunda kalmıştır. Milli Mücadele'nin zafere ulaşması Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını imkansız hale getirmiştir. Türk Ordusu'nun Ermenileri mağlup etmesi de büyük Ermenistan hayallerine son vermiştir. Bu şartlar altında İngiliz Hükümeti politika değiştirmek zorunda kalmıştır. Chamberlain'in yaptığı konuşmada İngiltere'nin yeni politikasını savunduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nı yenilgiyle tamamlaması imparatorluk yönetiminde kalan Hıristiyan azınlıklara bağımsız devletler kurmak isteyen İngiltere ve Fransa için büyük bir fırsat olmuştur. Anadolu'da kalan son büyük Hıristiyan topluluk olan Ermeniler daha savaş sırasında bağımsız bir devlet kurabilmek için İtilaf Devletleri ile anlaşarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi üzerine Anadolu'da bir Ermenistan kurulması için ortam hazır hale gelmiştir. İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasını Osmanlı idaresine kabul ettirmişlerdir.

Buna karşın Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Sevr Antlaşması'nın uygulanmasına ve Ermenistan'ın kuruluşuna engel olmuştur. İngiltere Sevr Antlaşması'nı Ankara Hükümeti'ne zorla kabul ettirmek için Yunanistan'ı kullanmak istemiştir. Türk Orduları Sakarya Savaşı'nda Yunan istilasını durdurmuş ve Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını İtilaf Devletleri'ne göstermiştir.

Sakarya Savaşı'ndan sonra İngiltere Avam Kamarası'nda Anadolu'daki Hıristiyanların geleceği ile ilgili tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmalarda Ermeni sempatanları Türklerin Ermenileri katlettikleri, Ermenilerin bazı bölgelerde çoğunlukta oldukları, Birinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasında Ermenilerin katkıları olduğu gibi asılsız tezler ileri sürmüşlerdir. Bu fikirleri eleştirenler ise Ermenilerin de Türkleri öldürdüklerini, Ermenilerin kendi geleceklerini düşünerek hareket ettiklerini bu nedenle İtilaf Devletleri'nin zaferine önemli bir katkı sağlamadıklarını, Hindistan Müslümanlarının savaşın kazanılmasına daha büyük katkı yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ermeni taraftarları Anadolu'daki Hıristiyanları Türklerin katliamlarından kurtarmak için mutlaka bir Ermenistan kurulmasını isterken, buna karşı çıkanlar bunun gerçekleştirilemez bir hayal olduğunu savunmuşlardır.

İngiltere Hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Türklerin Avrupa'dan atılacaklarını ve Anadolu'da bir Ermenistan kurulacağını açıklamıştır. Bu oturumda da Ermenileri savunanlar İngiliz Hükümeti'nin bu vaatlerini hatırlatarak Anadolu'daki Hıristiyanların güvenliğini sağlamak için bir Ermenistan kurulmasını istemişlerdir. Yaşanan olaylar sonrasında Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını farkına varan İngiliz Hükümeti eski politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Kürsüye gelen Meclis Başkanı Ermeni sempatanlarının bu isteğini cevap olarak savaş sonrasında yapılan açıklamaların bir niyet ifadesi olduğunu bağlayıcı bir taahhüt olmadığını söylemiştir. Bu bir bakıma İngiliz Hükümeti'nin artık Ermenistan hayalinden vazgeçtiğinin ifade edilmesidir. Zaten Türk Ordusu daha 1920 sonunda Ermenileri mağlup etmiş ve fiili olarak Ermeni tehlikesini ortadan kaldırmışlardır. Sakarya Savaşı sonrasında Sevr Antlaşması'nı Ankara Hükümeti'ne zorla kabul ettirme politikasının iflası üzerine İngiltere'de yavaş yavaş Ermenistan kurulamayacağını görmeye başlamıştır. İngiltere Hükümeti'nin tavır değişikliğini bu şekilde değerlendirmek gerekir.

Her şeye rağmen İngiltere Büyük Taarruza kadar Ermenistan meselesiyle diplomatik olarak ilgilenmeye devam etmiş hatta Lozan Konferansı sırasında bile zaman zaman gündeme getirmiştir. Fakat Türk heyeti bu konuda herhangi bir tavize kesinlikle yanaşmamış ve böylece Lozan Antlaşması ile birlikte Ermeni meselesi diplomatik ve hukuki olarak Türkiye lehine ortadan kalkmıştır.

Kaynakça

1. İngiltere Parlamento Tutanakları

İngiltere Parlamento Tutanakları, Avam Kamarası, “Küçük Asya'daki Hıristiyan Nüfus”, 19 Aralık 1921, s. 419-429.

2. Araştırma Eserleri

AKGÜMÜŞ, Dilek, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 12, S. 23, 2013, s. 23-47.

AKTAŞ, Hande, “Osmanlı'dan Günümüze Emperyalizm Kıskaçında Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, 0(40), 2012, s. 225-228.

BAŞAK, Tolga, “İngiliz Belgeleriyle Mondros Mütarekesi ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 55, 2016, s. 63-136.

BAŞAK, Tolga, “İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın Ermeni Raporu: Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler (5 Nisan 1918)”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 44, 2013, s. 187-232.

BAŞAK, Tolga, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), (Basılmamış Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*.

BEYDİLLİ, Kemal, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara 1988.

BEYDİLLİ, Kemal, “Osmanlılar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 496-502.

BEYDİLLİ, Kemal, “Şark Meselesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 352-357.

BEYDİLLİ, Kemal, “Tehcir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 319-323.

BEYOĞLU, Süleyman, “Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), 2008, s. 125-138.

ÇABUK, Mustafa, “İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'de Yürüttüğü

- Ermeni Propagandası”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, 2019, s. 307-330.
- DEMİRCİ, Hasan, “Ermenistan’ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 51, 2015, s. 301-327.
- DEMİREL, Muammer, “Ermeni Tehciri Anıları Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 33, 2007, s. 263-276.
- ERACAR, Yılmaz, “Armenian Relocation And International Law”, *Review of the Armenian Studies*, C. 25, 2012, s. 81-126.
- ERŞAN, Mesut, “Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Ermeni Tehciri”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(4), 2018, s. 1-10
- GENÇAL, Ahmet, “İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e 1921-1923”, *Tarih Kritik Dergisi*, 4(4), 2018 s. 67-71.
- GÜLŞEN, Halit, “Ermeni Tehciri Öncesi Osmanlı Ermeni Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 36, 2010, s. 47-66.
- HASANLI, Cemil, “Kafkas Cephesi’nde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1916)”, *Ermeni Araştırmaları*, S: 50, 2015, s. 151-187.
- İNALCIK, Halil, “İmtiyazat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 245-252.
- KADRI, Hüseyin Kazım, *Türkiye’nin Çöküşü*, İstanbul 1992.
- KALLEK, Cengiz, “İmtiyazat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 242-245.
- KARAL, Enver Ziya, “Ermeni Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Çev. Erdal Aydoğan, 0(6), 1996, s. 201-215.
- KAVAS, Ahmet, “Sömürgecilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009, s. 394-397.
- KOLLU, Attila, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrası İle)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8(24), 1992, s. 481-560.

- KURAN, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 196-200.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, TTK Yayınları, Ankara 1970.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Milli Mücadele”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 76-83.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Sevr Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul 2009, s. 1-5.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Sykes-Picot Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 204-206.
- LEVY, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, Salt Lake City 2005.
- MEMEDLİ, Marziye ve MEMEDLİ, Samira, “Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 2. S. 2, 2018, s. 333-365.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal*, Alfa Yayınları, İstanbul 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 1996.
- SERDAR, Törehan, “Ermeni Sevk ve İskanının (Tehcir) Altında Yatan Sebepler”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 52, 2015, s. 221-264.
- SEYHAN, Hilal, Sakarya Savaşı'nın ve Zaferinin Yankıları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2016.
- TURAN, Şerafettin, “Mustafa Kemal Atatürk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 310-331.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C. 1, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.
- YAVUZ, Bilge, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Yayın Geliş Tarihi: 29.06.2021

Yayına Kabul Tarihi: 26.11.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Çaykiran, Güzin. "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 70 (2021): 107-140.

Araştırma Makalesi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI ORDUSUNDAKİ ERMENİ ASKERLER İLE RUS VE FRANSIZ ORDULARINDAKİ ERMENİ GÖNÜLLÜ BİRLİKLERİ (1914-1921)

(ARMENIAN SOLDIERS IN THE OTTOMAN ARMY AND
ARMENIAN VOLUNTEER UNITS IN THE RUSSIAN-FRENCH
ARMY DURING THE FIRST WORLD WAR (1914-1921))

Güzin ÇAYKIRAN*

Öz: 28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmiş ve hazırlıklarına başlamıştı. Bu kapsamda Müslümanlar yanında gayrimüslimler de askere alınmaya başlanmıştı. Dolayısıyla askerî mükellefiyeti olan Ermeniler de Osmanlı ordusunda Birinci Dünya Savaşı'na katılmışlardı. Savaşın başlamasıyla birlikte bunların bir kısmı silahlarıyla Rus ordusunda teşkil edilen Ermeni Gönüllü Birliklerine firara başlamışlardı. Bir kısmı da çeteler kurarak Anadolu'nun birçok yerinde isyanlara katılmışlardı. Bu duruma karşı Osmanlı Hükümeti, Ermeni askerlerini, silahsız birlikler olan Amele Taburlarına kaydırmıştı. Fakat bunlar, görev aldıkları Amele Taburlarında dahi çeşitli asayiş olaylarına karışıyor ve savaş koşullarında Osmanlı ordusunu meşgul ediyorlardı. Nitekim 24 Nisan 1915'te Ermeni komitelerinin kapatılması ve 27 Mayıs 1915'te komiteci Ermeni ve ailelerinin Osmanlı Devleti'nin güney vilayetlerine sevk edilmesi kararı ile orduda bulunan bir kısım Ermeni asker de VI. Ordu bölgesine (Suriye) sevk edilmeye başlanmışlardı. Fakat IV. Ordu bölgesine sevk edilen Ermeni askerlerin bir kısmı, burada da İtilaf kuvvetlerine katılarak Doğu Lejyonunun teşkilinde yer almışlardı. Bu çalışmada Osmanlı ordusundan

* ORCID: 0000 0002 8524 8405
Dr., MSB ATASE Arşivi, Osmanlıca Uzmanı, guzincaykiran@gmail.com.

fırar eden Ermeni askerlerin önce Rus Kafkas Ordusunda Ermeni Gönüllü Birliklerine, sonrasında ise Doğu Lejyonuna katılma süreçleri ele alınmıştır. Böylece Ermeni soykırım iddiaları içerisinde yer alan Osmanlı ordusunda Ermeni erkeklerin askere alındıktan sonra katledildiği iddialarının çürütülmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın ana kaynağını MSB ATASE Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ile konuya dair literatürde yer alan çeşitli çalışmalar oluşturmaktadır. Bu kaynakların analizinde nitel ve nicel yöntem kullanılmış, çeşitli kaynaklar da karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Savaşı, Amele Taburları, Doğu (Kafkas) Cephesi, Ermeni Gönüllü Birlikleri, Doğu Lejyonu, Askerî Tarih.*

Abstract: *When the First World War started on July 28, 1914, the Ottoman Empire ordered mobilization on August 2, 1914 and started preparations. In this context, non-Muslims began to be conscripted together with the Muslims. Therefore, Armenians who had military obligations also fought in the Ottoman army during the First World War. With the beginning of the war, some of them deserting with their weapons to the Armenian Volunteer Units formed in the Russian army. Some of them formed bandit gangs/bands and joined rebellions in many parts of Anatolia. Under those circumstances, the Ottoman Government transferred the Armenian soldiers to unarmed units called the Labor Battalions. But even in the Labor Battalions, they were getting involved in various public order events and keeping the Ottoman army busy during war conditions. With the decisions of the closure of the Armenian committees on April 24, 1915, and the relocation of the committee members and their families to the southern provinces of the Ottoman Empire on May 27, 1915, some Armenian soldiers in the army also began to be sent to the VI. army area (Syria). However, some of the Armenian soldiers who were sent to the IV. Army region also joined the Allied Forces and took part in the formation of the Eastern Legion. In this study, the process of the Armenian soldiers, who deserted from the Ottoman army, joining the Armenian Volunteer Units in the Russian Caucasian Army and then the Eastern Legion was discussed. Thus, it is aimed to refute the allegations that Armenian men in the Ottoman army, which are included in the Armenian genocide allegations, were murdered after they were enlisted. The main sources of the study are the MSB ATASE ((National Defense Department's Military History and Strategic Study) Archive, the Presidential Ottoman Archive documents and various studies in the literature on the subject. Qualitative and quantitative methods were used in the analysis of these sources, various sources were also analyzed comparatively.*

Keywords: *World War I, Labor Battalions, Eastern (Caucasian) Front, Armenian Volunteer Squads, Eastern Legion, Military History.*

GİRİŞ

28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman¹ Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'de seferberliğini ilan etmiş ve akabinde seferberlik hazırlıklarına başlamıştı.² Seferberliğin ilanıyla birlikte Osmanlı gayrimüslimleri de askere alınmışlardı. Zira 7 Ağustos 1909'da gayrimüslimlerden askerlik bedeli olarak alınan vergi kaldırılmış ve askerlik çağına gelmiş olanların kura ile askere alınacağı hakkında bir kanun çıkarılmıştı.³ 12 Mayıs 1914'te de Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ile askerlik işlemleri yeniden düzenlenmişti.⁴ Buna göre askere alınacaklar;

- Silahlı olarak askerî hizmete kabiliyetli olanlar,
- Silahsız olarak bu hizmeti ifa edebilecek olanlar,
- Askerlikleri bir sonraki seneye ertelenenler,
- Bedenen askerî vazifeyi ifa edemeyecek olanlar şeklinde dört gruba ayrılmışlardı.⁵

Bu grup içerisinde gayrimüslimler (Rum, Ermeni, Yahudi vs.) de silahlı ve silahsız olarak askerî sınıflara ayrılmışlardı; özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları gayrimüslimlerden teşkil edilmişti.⁶ Fakat bu taburlarda Müslüman unsurlar da bulunmaktaydı. Örneğin Halep Menzil Müfettişliğinde 1.872, İzmir'de IV. Kolorduya bağlı Amele Taburlarında 2.672 Müslüman asker bulunmaktaydı.⁷ Bunlar daha çok *silahlı* hizmet için yaşça büyük ve fiziksel olarak da yeterli görülmeyenlerden oluşmaktaydı. Ayrıca bu taburlarda hapishanelerden salıverilen Müslüman mahkûmlar ve savaş esirleri⁸ de

1 Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, çev. Ö. Uğurlu (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004): 224.

2 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* III, Kısım VI, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971): 289-291.

3 Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826- 1914)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011): 112.

4 Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler* (Ankara: ATAM Yayınları, 2015): 475-476.

5 Osman Köksal, *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkat (29 Nisan 1330) Osmanlı Devleti'nde Askeralmada Son Durum*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1987): 27.

6 Zekeriya Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994): 30; Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015): 140.

7 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, 48-50.

8 Mevlüt Karagöz, "Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menziline Amele Taburları," *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 15, sayı 30 (2019): 387.

bulunmaktaydı.⁹ Kadınlardan oluşturulan Amele Taburları da vardı.¹⁰ Amele Taburlarının başlangıçta 1.200 kişilik olarak teşkil edilmesi planlanmıştı.¹¹ Fakat savaş koşullarına bağlı olarak bu sayı değişiklik göstermekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburlarının toplam sayısı 126 idi. Bunlardan 75'i ordu kumandanlıklarının menzil görevlerini üstlenmişlerdi. Buna göre Amele Taburları, Karargâh-ı Umumî III. Şimendifer Şubesi¹² ve Ordu kumandanlıklarına bağlı Menzil Müfettişliği ile Askerî Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü, Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Boğazlar Genel Kumandanlığı ve vilayetlere¹³ bağlı olarak görevlerini yerine getirmişlerdi.¹⁴ Taburlarda bulunan askerlerin görev aldıkları yerler; imalathane, sanayi takımları, erzak ambarları, kömürcü müfrezesi, bina ve [yol] inşaatı müfrezesi, nakliye depo taburları ve hastaneler idi.¹⁵ Ayrıca Amele Taburlarında bulunan askerler; ziraat işleri, ağaç kesimi¹⁶, çekirgelerin yok edilmesi¹⁷ ve hasat işlerinde de kullanılmışlardı. Örneğin Eskişehir Amele Taburu, hasat için Afyonkarahisar'a sevk edilmişti.¹⁸

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler ve bunların Amele Taburlarına kaydırılma süreçleri ile bu askerlerin Rus Kafkas ordusunda¹⁹ teşkil edilen Ermeni Gönüllü Birlikleri, Rusların Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden sonra ise güneyde Suriye-Filistin Cephesi'nde İtilaf kuvvetleri ve Mısır'da teşkil edilen Doğu Lejyonu'na katılma süreçleri ele alınmıştır. Böylece Anadolu'yu işgal eden İtilaf kuvvetlerine yardım eden Ermenilerin, işgal sürecindeki faaliyetleri yanında Ermeni soykırım iddiaları içerisinde yer alan Ermeni erkeklerin Osmanlı ordusuna alındıktan sonra katledildiği iddialarına²⁰ cevap aranmıştır. Çalışmada MSB ATASE Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne ait belgeler ile

9 Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, 142.

10 Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları* (İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2007): 123.

11 Süleyman Beyoğlu, "Ermeniler Amele Taburlarında," *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Özel Sayısı IV*, sayı 60 (2014): 4.

12 Özdemir, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, 34-35.

13 Örneğin, Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayeti ile Canik sancağına bağlı Amele Taburları vardı. (Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*), 73-74.

14 Karagöz, "Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menziline Amele Taburları," 382-383.

15 ATASE, BDH-1329-1-85.

16 Karagöz, "Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menziline Amele Taburları," 384.

17 BOA, DH-İ-UM-EK-16-21.

18 ATASE, BDH-1329-806-1-26

19 Rus Kafkas ordusu ifadesi, çalışmanın bu kısmından sonra Rus ordusu olarak ifade edilecektir.

20 U., Պողոսյան, Ա., Մարյան, Խ., Ստեփանյան, և Է. Հովհաննիսյան, *Հայոց Պատմություն [Ermeni Tarihi]*, (Երեվան: Արվիանի Անվան Հայկական Պետական, 2009): 228.

literatürde yer alan çeşitli çalışmalar kullanılmış olup bu belge ve bilgiler; nitel, nicel ve karşılaştırmalı yöntemlerle incelenmiş ve çalışma ortaya konulmuştur.

1- Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler

Osmanlı ordusunda [askerî mükellefiyeti olan] Ermenilerin birçoğu Amele Taburlarında görev almışlardı. Fakat bu, Ermenilerin tümünün silah altına alınabildiği anlamına gelmemektedir. Zira Van Valisi Hasan Tahsin (Uzer) Bey'in raporuna göre Ermeniler, askere gitmemek için çeşitli usulsüzlüklere başvuruyorlardı.²¹ Bu usulsüzlüklerden ilki, öğretmenlerin askerlikten muaf tutulması durumunu fırsat bilerek sanayi ve ticaretle uğraşan Ermenilerin kendilerini öğretmen olarak kaydettirmeleriydi. Zira askerlikten muaf olanların listeleri, Ermeni ruhani reisleri tarafından tanzim edilmekteydi. İkicisi ise yaş tespiti sırasında köy muhtarı, 20 yaşında bulunan bir delikanlıyı şahitlerle 35 yaşında gösteriyor ve bunların redif ve ihtiyat sınıfına dâhil edilmesini sağlıyordu. Son olarak da Rusya, Amerika ve diğer ülkelerde ticaret için bulunan baba ve kardeşlerin muayenelerini ortadan kaldırmak için ikametinin bulunmadığı, yaşadığıyla ilgili herhangi bir bilginin olmadığı şeklinde muhtarların beyanda bulunmasıydı.²² Rapora göre Ermeniler, Osmanlı ordusunda askerlik yapmamak için her yolu deniyorlardı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusuna katılmak için *binlerce yaşlı ve genç, sağlıklı ve hasta, savaş eğitimi almış ve almamış olan, iyi ve kötü, erdemli ve erdemsiz Ermenilerin, Ermeni örgütlenme bürolarına akın ettikleri*²³ dikkate alınırsa Ermenilerin bu isteksizliğinin sadece Osmanlı ordusu için olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı ordusundaki Amele Taburlarında bulunan Ermenilerin toplam sayısı tam olarak henüz tespit edilmiş değildir. Çünkü bazı belgelerde etnik bir sayımdan ziyade toplam amele miktarı verilmiştir. Ayrıca bazı birlikler, düzenli olarak amele mevcudunu Karargâh-ı Umumîyeye bildirememişlerdir. Elde edilen son mevcut bilgilere göre Amele Taburlarındaki Ermeni asker sayısı şöyledir: 23 Temmuz 1915 tarihinde Sivas vilayetinde 2.535, I. Orduda 6.973, Halep Menzil Müfettişliğinde 664, IV. Kolorduda 5.842, III. Kolorduda 165, V. Kolorduda 825, V. Orduda 1.062, Bandırma-Biga Menzil Hattında ise 85, toplamda 18.151 Ermeni asker bulunmaktaydı.²⁴ Anadolu Şimendifer Hattında

21 BOA, DH-SN-THR-35-48-7.

22 BOA, DH-SN-THR-35-48-6; Güzin Çaykırın, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)* (Ankara: Hece Yayınları, 2021): 120.

23 Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2007): 61, 64.

24 Özdemir, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, 48-61.

ise 35.000 Ermeni vardı (1915).²⁵ Neticede Amele Taburlarında toplamda 53.151 Ermeni asker bulunmaktaydı. Görüldüğü üzere Amele Taburlarında bulunan Ermeni askerlerin miktarı hakkında yaklaşık bir sayı bulunmaktadır. Fakat *silahlı* birliklerde görev alan Ermeni askerler hakkında henüz bir sayı tespit edilmiş değildir. Ermeni kaynaklarında ise Osmanlı ordusundaki Ermeni asker sayısı 300.000²⁶, 60.000²⁷ ve 50.000²⁸ gibi çeşitli sayılarla ifade edilmektedir. Fakat bu askerlerin ne kadarının Amele Taburlarında ne kadarının *silahlı* birliklerde görev aldıkları belirtilmemiştir.

a. Osmanlı Ordusundan Ermeni Askerlerin Fırlarları ve Alınan Tedbirler

1 Kasım 1914'te Rus ordusunun Erzurum vilayetinin çeşitli bölgelerinden Osmanlı topraklarına taarruzuyla birlikte Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girmiş oldu.²⁹ Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusunda silahlı ve silahsız birliklerde bulunan Ermenilerin bir kısmı da Rusya'ya firar etmeye başlamışlardı. Zira Osmanlı seferberliğiyle birlikte Erzurum'da yapılan VIII. Taşnak Kongresi'nde Osmanlı ordusundaki Ermeni askerlerin silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılması kararı alınmıştı.³⁰ Çünkü 17 Eylül 1914'te Rus Çar II. Nikolay Ermenilere yönelik bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride Rus Çarı, Ermenilere özgürlükten bahsediyor ve bunun karşılığı olarak da Ermenileri, Rus ordusuna katılmaya davet ediyordu:

“Rus halkı kendisinin şanlı Ermeni evlatlarını gururla anıyor. Lazarevler, Melikovlar ve diğerleri anavatanın onuru için kardeşlerinin yanında savaştılar. Asırlık sadakatiniz benim için sizin ordularımızın başarısına ve hakkaniyetine tüm kalbiyle inanarak bu önemli dönemde görevinizi yerine getirmeyi beklediğinizin simgesidir. Ey Ermeniler! Çar'ın asası altında kan kardeşlerinizle birleşip sonunda özgürlük ve adaletin tadını çıkaracaksınız.”³¹

25 ATASE, BDH-1329-1-28; Çaykiran, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, 123.

26 U., Պողոսյան, Ա., Սարյան, Խ. Ստեփանյան, և Է. Հովհաննիսյան, *Հայոց Պատմություն [Ermeni Tarihi]*, 228.

27 “Armenian Genocide,” *Genocide Museum*, Erişim Tarihi: 06.02.2021. http://www.genocide-museum.am/trk/armenian_genocide.php.

28 Ջ. Կիրակոսյան, *Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արևելմտահայությունը [Birinci Dünya Savaşı ve Batı Ermenileri]*, (Երեվան: Հայաստան, 1967): 262.

29 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı II*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993): 101.

30 ATASE, BDH-2811-26-28 (18 Eylül 1914); *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, sayı 81 (Aralık 1982): 6; Kemal Çiçek, “VIII. Taşnak Kongresi: Ermenilerin Karar Anı,” *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014): 69.

31 Cemil Hasanlı, “Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916),” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 50, (2015): 152.

Ayrıca bu bildiriye ek olarak Rus ordusu tarafından Ermeni birliklerine hitaben *Rusya topraklarının egemen önderi Ermeni halkına, altı Ermeni ili ve onlarla kesintisiz bağlantısı bulunan Kilikya³² ile beraber, Büyük Rusya'nın güçlü himayesi altında bağımsız bir Ermenistan devleti kurmayı güvence altına alıyor* şeklinde bir bildiri yayınlanmıştı.³³ Bu bildiri zamanla Ermeniler için bir slogan haline gelmişti.³⁴ Nitekim Osmanlı topraklarında bir Ermeni devleti kurulmasını hayal eden Ermeniler, Rusya'nın çağrısına kayıtsız kalmamışlar ve Rus ordusuna firara başlamışlardı. Hatta bazı Ermeniler, Osmanlı ordusuna teslim olup silahlarını aldıktan sonra firar etmişlerdi.³⁵ Örneğin Bayburt Nokta Kumandanlığında Veteriner Kirkor Efendi, kumandanlığa bağlı birliklerin Ermeni çeteleriyle meydana gelen bir müsademedede firar etmişti.³⁶ Aynı şekilde Doğu Cephesi'nde Ermeni Başçavuş Aram Aramyants, Erzurumlu Astsubay Vartan Funanigyan ve Mihran Pogosyan, Bursalı Mıkırđıç Ahoranyan, Karekin Simonyan ve Krikor Osmanlı birliklerinden firar ederek Rus ordusuna katılmışlardı.³⁷ Bu firarların birçoğu, III.Osmanlı ordusuna bağlı birliklerde askerlik görevini yerine getiren Ermeni askerlerin yardımıyla yapılmaktaydı. Örneğin, Bayezid/Muson Hudut Taburunda görevli Sıhhiye Onbaşı Vasil, taburundan firar edip Kurum(?) köyünde toplanan Ermeni firarilere önceden haber vererek kaçmalarını sağlamış ve bundan dolayı tutuklanarak Divan-ı Harp'e sevk edilmişti.³⁸ Firar eden Ermeni askerler, doğrudan Rus ordusuna katıldıkları gibi Rusların desteğiyle teşkil edilen Ermeni çetelerine katıldıkları da oluyordu. Örneğin birçoğu asker firarisi olan Osmanlı vatandaşı Ermeniler, Kağızman'da toplanmış ve bunlar Ruslar tarafından silahlandırılmış bir çete kurmuşlardı. Bunların sayısı, yaklaşık 8.000'i bulmaktaydı.³⁹ Yine aynı şekilde İğdır'da Suren adında bir Ermeni tarafından kurulan çeteye birçok Ermeni firarisi katılmış ve bu firarilerden bazıları da firar edenlere kılavuzluk görevini üstlenmişti.⁴⁰ Bu çetelerin kılavuzluk görevi yanında gasp, yağma ve cinayet

32 Kilikya; Çukurova ve çevresi.

33 Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)," 153. Bildiride bulunan Kilikya ifadesi, Rusların Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Akdeniz'e inme planlarını kanıtlamakta olup bu plan dâhilinde Ermenilerin Çukurova bölgesindeki toprak talepleri karşısında Rusların Ermenileri kullanmalarında bilinçli bir tercih yaptıkları anlaşılmaktadır.

34 Սամվել Պողոսյան և Գեևյա Ղումազյան, "Հայկական Պետականության Վերականգնման Խնդիրը Եվ Կամավորական Շարժումը Առաջին Աշխարհամարտի Տարիներին [Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenistan'ın Restorasyonu ve Gönüllü Hareketi Sorunu]," *Մերոսոյ Մաշտոց համալսարանի «Լրատու»*, 1 (2020): 58.

35 Nejla Günay, "Yeniköy Anlaşması'nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni İş Birliği," *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 8, Sayı 16 (2015): 80.

36 ATASE, BDH-2820-69-1-20.

37 Natalia Chernichenkina, *Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917)* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2015) :146.

38 ATASE, BDH-2811-26-28-3.

39 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi* 31, Sayı 81, (Aralık 1982): 45.

40 ATASE, BDH-2820-69-1-12.

işledikleri de oluyordu. Örneğin Sivas'tan firar eden Üsteğmen Mesrop, Ermeni firarilerle birlikte çete kurmuş, Niksar ve Ünye havalisinde faaliyet gösterdikten sonra Zara ve Suşehri'ne geçerek cinayet işlemeye başlamıştı.⁴¹ Aynı şekilde 26 Şubat 1915'te Muş'ta Arak Manastırı'nda asker firarisi araması yapmak isteyen Jandarma Teğmen Ahmet Efendi, dört askeriyle birlikte manastırdan açılan ateş sonucu şehit edilmişti.⁴² Yine Muş'un Sironik (Kırköy) köyünde 40-50 silahlı Ermeni asker kaçağı ile Osmanlı birlikleri arasında müsademeler olmuş ve dokuz Ermeni öldürülmüştü.⁴³

Ermeni askerlerin firarları karşısında Osmanlı Hükümeti, çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştı. Buna göre hudut taburlarından Ermeni askerlerin çekilmesine ve bunların yerine Müslüman askerlerin görevlendirilmesine karar verilmişti. Ayrıca bunların silahlarıyla birlikte firar etmelerinden dolayı merkez karargâhlardan uzak birliklerde *gayri muharip* olarak istihdam edilmelerine özen gösterilmişti.⁴⁴ 1915 yılı başlarında da Ermeni isyanlarının başlamasıyla birlikte Enver Paşa, kati surette Ermeni askerlerin karargâhlarda istihdam edilmesini yasaklamıştı.⁴⁵ Ayrıca Osmanlı Hükümeti, firar niyetinde olanlara ibret olsun diye firar edenlerin mallarının *müsadere edilmesine* ve *emlaklarının yakılması* suretiyle cezalandırılmasına karar vermişti.⁴⁶ Sonuç olarak Ermeni askerlerin silahlarıyla birlikte firar etmeleri, düşman ordularına katılmaları, devlet aleyhine casusluk yapmaları⁴⁷ ve çetelere katılarak Müslüman köylerini basmalarından⁴⁸ dolayı silahsız birliklere kaydırılmaları *işlemi* hızlandırılmıştı.⁴⁹ Fakat bu durumu fırsat bilip Rusya'dan gelen Osmanlı vatandaşı Ermeniler, Osmanlı topraklarında çete kurmak amacıyla özellikle Amele Taburlarına kayıt olmaya başlamışlardı.⁵⁰ Bu duruma karşı Harbiye Nazırı Enver Paşa, III. Ordu Kumandanlığına şu şifreyi göndermişti:

“Amele Taburlarında bulunan Ermeni ve Rumlardan bazılarının firar ederek ötede beride çeteler halinde dolaşmakta ve jandarmalara karşı silah kullandıkları ile Rum ve Ermeni mahallerinde bulunanlarla temas

41 ATASE, BDH-2904-429-1-74.

42 ATASE, BDH-4-23A-7(4 Mart 1915); *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 31/81, (Aralık 1982): 72.

43 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 31/81, (Aralık 1982): 68.

44 ATASE, BDH-2811-26-33.

45 ATASE, BDH-69-2-22(23).

46 ATASE, BDH-2828-100-20-5.

47 ATASE, BDH-2811-26-28-5.

48 *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliamın Belgeleri 1914-1919* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001): 86; *Ermeni Partilerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri* (Ankara: ATASE Yayınları, 2003): 170.

49 Beyoğlu, “Ermeniler Amele Taburlarında,” 5.

50 ATASE, BDH-2825-90-25-2.

ederek bazı siyasi maksatlara alet oldukları anlaşılmıştır. Buna karşı kolordulara mensup kıtalar ile seyyar jandarmaların bunların takip ve tenkil edilmesine memur edilmesini ve ayrıca Müslim ve gayrimüslim kim olursa olsun firar edenleri, hükümet-i mahalliyeye teslim ederse bir liradan aşağı olmamak üzere nakdi mükâfatta bulunulacağı (9 Mayıs 1915)⁵¹”.

Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümeti, Amele Taburlarındaki Ermeni ve Rum askerlerin firarını siyasi maksada bağlıyor, bunları *takip* ve *tenkil* ile engellemeye çalışıyordu. Fakat bu durumun kati surette önünün alınması için Osmanlı Hükümeti tarafından Ermeni askerlerin Anadolu’dan uzaklaştırılmasına karar verilecekti.

b. Ermeni Askerlerin IV. Ordu Bölgesine (Suriye) Sevki

1915’te Ermeniler Anadolu’nun birçok bölgesinde isyan durumundaydı. Bu isyanları önlemek için Osmanlı Hükümeti tarafından 24 Nisan 1915’te Ermeni komiteleri kapatılmış ve üyeleri de tutuklamıştı. Ayrıca hükümet, 27 Mayıs 1915’te komiteci ve komitelere yardım ve yataklık eden Ermenilerin aileleriyle birlikte Osmanlı Devleti’nin güney vilayetlerine gönderilmesine dair bir kanun çıkarmıştı. Bu kanun, Ermeni askerlerin ailelerini de kapsamaktaydı. Kanun kapsamında çeşitli olayların çıkabileceğini öngören Harbiye Nezareti, Amele Taburlarındaki askerlerin *aşayış-i mahalliyeyi ihlal etmemesi* için kumandanlıklara ve vilayetlere (V. Ordu, V. Kolordu, Ankara, Bursa vilayetleri, Balıkesir Mutasarrıflığı) acil olarak tedbir alınmasını emretmişti.⁵² Aynı zamanda Ermeni askerlere karşı temkinli olunarak komitelerle irtibatı ve iltisakı olanlar ile Amele Taburlarında kumandan olarak görev yapan Ermeniler takip edilmeye başlanmıştı. Buna göre II. Çorlu Amele Taburu IV. Bölüğünde Bursalı Hacı Stepanoğlu Vartan, Karabet⁵³ ve Onnik tutuklanmış⁵⁴ ve Divan-ı Örfi sevk edilmek üzere İstanbul’a gönderilmişti.⁵⁵ Konya’da vilayet emrinde bulunan I. ve II. Amele Taburu kumandanı Agop adında iki Ermeni, Sivas vilayeti emrinde IV. Amele Taburunda ise kondüktör olarak bölük kumandanı bir Ermeni vardı.⁵⁶ Özellikle bu kondüktörler, Amele Taburlarından firar eden

51 Enver Paşa’nın III. Ordu K. lığına yazdığı 9 Mayıs 1915 tarihli telgrafi, ATASE, BDH-2828-100-20 (9 Mayıs 1915).

52 ATASE, BDH-1329-806-1-14 (18 Temmuz 1915).

53 ATASE, BDH-1329-806-1-7 (4 Temmuz 1915).

54 ATASE, BDH-329-806-1-6 (2 Ağustos 1915).

55 ATASE, BDH-329-806-1-10 (3 Ağustos 1915).

56 ATASE, BDH-1329-806-1-17 (8 Ağustos 1915).

Ermenilerin trenlere binmelerinde ve kolaylıkla yolculuk yapmalarını ve komitelerce planlanan yerlere ulaşmalarını sağlıyorlardı.⁵⁷

Harita 1: 1915'te Ermeni İhtilalcilerin Silahlı Faaliyet Gösterdikleri Bölgeler⁵⁸

Sonuç olarak Ermeni askerlerin siyasi emellere alet olmasından *şayan-ı emniyet takımından sayılmamış*, bunların dâhile sevk edilmesine karar verilmiş⁵⁹ ve bu kapsamda IV. Ordu bölgesi (Suriye) daha *güvenli* görülmüştü.⁶⁰ Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'nin kuzey ve doğu bölgesine kadar ilerlemiş olan Rus ordusu Van'ı işgal etmiş, yönünü Erzurum ve Bitlis'e çevirmişti. Bu esnada Harbiye Nezareti, Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak Ermeni askerlerin firarlarını ve çete faaliyetlerinin önünü almak için Ermeni asker ailelerinin sevk kanunu kapsamında çıkarılmasına dair bir karar almıştı.⁶¹ 19 Ağustos 1915'te alınan karara göre; *tebdil-i mekân [sevk]*

57 Özdemir, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, 117.

58 Յ. Մանճիկեան (Խարազիք), Յուշամատեն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան, Երեք Հատորով, 1890-1990 [Ermeni Devrimci Daşnaksutyun Hatırası Albüm-Atlas, Üçüncü Cilt, 1890-1990], Գոյամարտ 1914-1925, Բ. Հատոր, (Լուս Անճելրս Քալիֆորնիա: Հրատարակութիւն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Արեւմտեան Ամերիկայի Կեդրոնական Կոմիտէի, 2001), 65.

59 ATASE, BDH-1329-806-1 (4 Temmuz 1915).

60 ATASE, BDH-1329-806-1-8 (1 Ağustos 1915).

61 Güzin Çaykiran, "Geçici Sevk ve İskân Kanunu Sonrası Osmanlı Hükümetinin Osmanlı Ordusunda Görevli Ermeni Asker ve Ailelerine Yönelik Uyguladığı Politikalar," *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 63 (2019): 121.

*ettirilecek Ermenilerden velisi asker veya memur aileleri olanlar buldukları mahallerde [yerlerde] kalacaklardır.*⁶² Kararın kapsamı yalnızca Ermeni askerler, Ermeni memurlar, Ermeni subay ve sağlık sınıfına mensup Ermeni subaylar ile bunların aileleriyle sınırlıydı.⁶³ Dolayısıyla Amele Taburlarında bulunan Ermeni askerlerin *tümü*, IV. Ordu bölgesine sevk *edilmemişti*. Buna göre imalathane, sanayi takımı, yol ve bina inşaatında görev alan Ermeni askerler [ve bunların aileleri] sevkten muaf tutulmuştu.⁶⁴ Örneğin Tekirdağ'daki Şimal-i Garbî Kumandanlığına bağlı Amele Taburunda 1.200 Ermeni asker vardı. Bunlardan 1.026 Ermeni asker, IV. Ordu'ya sevk edilmişti.⁶⁵ Kumandanlıkta ise 174 Ermeni asker kalmıştı.⁶⁶ Nitekim Başkumandanlık Vekaleti, I. Ordu ile I., III. ve V. Kolordu Vekaleti ve IV. Kolordu ile Adapazarı-Akçeşehir Hattı, Bandırma-Biga Hattı'nda bulunan bir kısım Ermeni askerinin IV. Ordu bölgesine sevk edilmesine karar vermişti. Bunlar, 50-60 veya 100 kişilik kâfîlerle halinde Pozantı'ya gönderilecek⁶⁷ ve sevk sırasında sorumlu birlikler, sevk defteri tanzim edecekti. Ayrıca Başkumandan Vekili Enver Paşa, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan bu durumun Ermeni askerler arasında *bir kargaşaya meydan vermemesi için* gereken tedbiri almasını istemişti.⁶⁸ 4 Eylül 1915 tarihi itibarıyla IV. Ordu bölgesine yaklaşık 10.000 Ermeni asker sevk edilecekti. Buna göre Cemal Paşa, ordu bölgesine gönderilecek Ermeni askerler için bazı isteklerde bulunmuştu. Bunlar arasında zayıf olanların gönderilmemesi ile yeni gönderilecek askerler için kazma, kürek, çekiç, elbise ve ayakkabılarıyla beraber sevk edilmesi vardı. Ayrıca gönderilen Ermeni askerlerden oluşturulacak yeni askerî teşkilat için zabıt, posta başı ve kondüktör talebinde de bulunmuştu.⁶⁹

Ermeni askerlerin sevki kapsamında I. Ordu bölgesinden ilk olarak 200 Ermeni asker ve 30 muhafız, 2 Eylül'de 100 Ermeni asker ve 30 muhafız, 3 Eylül'de

62 ATASE, BDH-2288-14-4-1 (Belgenin devamı şöyledir: Eğer bunlar kaldıkları kasaba ve köylerde beş haneye yaklaşan surette bulunurlar ise fazlası önce nefer ailelerinden itibaren tabii oldukları kaza ve sancaklar dâhilinde arzu ettikleri İslam köylerine fakat aynı kesafeti (yoğunluğu) geçmemek ve %5 nispeti yalnız 100 adedi dâhilinde mukayyet (sınırlı) olmak şartıyla tevzi olunacaklardır. Bu halde 20 haneli İslam köyünde ancak bir hane Ermeni bulunabilir. Bu yüzden fazla haneli kasaba ve köylerde 5 haneden fazla bulunamaz. Dâhiliye Nezareti'nden vilayetlere de bu yolda tamim edilmiştir. Asker ailelerinin listeleri ivedilikle tertip ettirilerek mahalli memurini mülkiyeye tevdi olunmalıdır. Karargâhı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi, (16/19 Ağustos 1915).

63 BOA, DH-ŞFR-55-A-160-1-1.

64 ATASE, BDH-1329-1-86.

65 ATASE, BDH-1329-806-1-65.

66 ATASE, BDH-1329-806-1-85.

67 ATASE, BDH-1329-806-1-29.

68 ATASE, BDH-1329-806-1-30.

69 ATASE, BDH-1329-806-1-68.

200 Ermeni asker ve 20 muhafız, 4 Eylül'de 200 Ermeni asker ve 20 muhafızla birlikte toplamda 700 Ermeni asker trenlerle IV. Ordu bölgesine sevk edilmek üzere Pozantı'ya sevk edilmişti.⁷⁰ Bunlarla birlikte I. Telgraf Depo Bölük kumandanı Asteğmen Ovsep ve Asteğmen adayı Levon'da IV. Ordu bölgesine gönderilmişti.⁷¹ Nitekim 16 Eylül-29 Ekim 1915 tarihleri arasında İstanbul/Kâğıthane'den çeşitli Amele Taburlarına 3.024 Ermeni sevk olunmuştu. Bunlardan I. Makriköy (Bakırköy) Amele Taburundan 1.566, III. Makriköy Amele Taburundan 351, I. Bolu Amele Taburundan 498, I. Çorlu Amele Taburundan 385, II. Çorlu Amele Taburundan 204 ve II Numaralı Hayvan Hastanesinden 20 Ermeni asker sevk edilmişti.⁷²

Birlikler/Hatlar	Ermeni Asker Sayısı
I. Ordu	4.068
V. Ordu	1.949
İzmir ve Havalisi Kumandanlığı	1.464 ⁷³
I. Kolordu	1.269
III. Kolordu	48
V. Kolordu	142
Adapazarı-Ereğli Hattı	1.425
Bandırma-Biga Hattı	643
Bandırma İhraç Kumandanlığı	200 ⁷⁴
Halep Menzil Müfettişliği	2.020
III. Ordu	4.787 ⁷⁵
I. Ordu (Levazım emrinde olanlar)	1.161
Toplam	19.176

Tablo-1 Amele Taburlarındaki Ermeni asker sayısı⁷⁶

70 ATASE, BDH-1329-806-1-70.

71 ATASE-BDH-1329-1-108.

72 ATASE, BDH-2540-58-9 (2 Kasım 1915); Kağıthane'den sevk edilen Ermeni askerlerin künyeleri ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonunda 2540 numaralı klasörün 58 numaralı dosyanın 9 numaralı belgenin 10(11-113) eklerinde yer almaktadır. (ATASE, BDH-2540-58-9-10(11-113).

73 25 Ekim 1915'te kumandanlıkta 137 Ermeni kalmıştı. (ATASE, BDH-1329-1-155).

74 Birliğe ait 30 Ekim 1915 tarihli evrakta 357 Ermeni askerin IV. Ordu'ya sevk edileceği bildirilmektedir. ATASE, BDH-1329-1-150.

75 26 Ekim 1915'te III. Ordu'da 3,230 Ermeni kalmıştı. (ATASE, BDH-1329-1-156).

76 Belgenin tarihi mevcut değildir. Kendinden önceki belgede temin edilememiştir. Fakat sonra gelen belgenin tarihi 15 Ekim 1915 tarihlidir. Dolayısıyla belgenin tarihinin Eylül-Ekim ayına ait olması muhtemel olup birliklerdeki Ermenilerin sayısını bildirir cetvel olabileceği değerlendirilmektedir. (ATASE, BDH-1329-1-128).

Ermeni askerlerin sevk edilmesiyle birlikte Amele Taburlarında hizmet boşluğu ortaya çıkmaya başlamıştı. Örneğin Bandırma-Biga Menzil Hattı Kumandanı Binbaşı İrfan Bey, Başkumandanlık Vekâletinden sevk edilen Ermeni askerlerin yerine menzil hizmetinin devamı için kumandanlığa acilen 300 asker tertip edilmesini talep etmişti.⁷⁷ Bunun üzerine Bandırma-Biga Menzil hattına başlangıçta 250 kadar asker sevk edilebilmişti.⁷⁸ Aynı şekilde Tekirdağ'da bulunan Ermeni askerlerin sevkiyle beraber askerî hizmette aksaklıkların yaşanacağı Başkumandanlık Vekâletine bildirilmişti.⁷⁹ 24 Eylül 1915 itibariyle I. Ordu Menzil Müfettişliğinden sevk edilen Ermeni askerinin sayısı 2.449 idi.⁸⁰ Buca'da bulunan IV. Kolordu Kumandanı, mıntıkasında bulunan Amele Taburlarında Ermeni askerinin az olması dolayısıyla Rum olan askerlere karşı bunların bir denge unsuru oluşturduğunu ve bunların sevk *edilmemesini* istemişti. Ayrıca mıntıkada bulunan Ermeni askerlerin Ermeni faaliyetleriyle alakalarının olmadığı da bildirilmekteydi.⁸¹ Buradan da anlaşılmalıdır ki IV. Ordu bölgesine sevk edilen Ermeni askerler, Anadolu'nun birçok yerinde isyan etmiş *komiteci Ermenilerle* bir şekilde irtibatı olanlardı.

2 Ekim 1915 yılı itibariyle Tekirdağ'da III. Kolordu Kumandanlığı mıntıkasında 1.210 Ermeni asker, IV. Kolordu emrine verilmişti.⁸² Bunlardan İzmir ve havalisinden Pozantı'ya 114 Ermeni asker sevk edilmişti.⁸³ Bandırma-Biga Menzil Hattı'na bağlı Amele Taburu I. Bölüğünden Afyonkarahisar'a ise 373 Ermeni sevk edilmişti.⁸⁴ 10 Kasım 1915 itibariyle Bandırma İhraç Kumandanlığından 357 Ermeni askerinin tamamı gönderilmişti.⁸⁵ III. Ordu bölgesinde ise 3.230 Ermeni asker bulunmaktaydı. Bunlardan sadece Erzurum'da bulunan Amele Taburundaki Ermeni askerler sevk edilmiş Sivas'ta bulunanlar ise yol inşaatı tamamlandıkça IV. Ordu bölgesine gönderilmişti.⁸⁶

Sonuç olarak mevcut belgelerden anlaşıldığına göre IV. Ordu bölgesine 10.000 Ermeni askerinin sevk edilmesi planlanmıştı.⁸⁷ Fakat bunların tam olarak ne kadarının sevk edildiği henüz tespit edilmiş değildir. Amele Taburlarında

77 ATASE, BDH-1329-806-1-81.

78 ATASE, BDH-1329-1-91.

79 ATASE, BDH-1329-806-1-84.

80 ATASE, BDH-1329-1-96.

81 ATASE, BDH-1329-1-105.

82 ATASE, BDH-1329-1-112.

83 ATASE, BDH-1329-1-132(133-135).

84 ATASE, BDH-1329-1-135(136-146).

85 ATASE, BDH-1329-1-151.

86 ATASE, BDH-1329-1-156.

87 ATASE, BDH-1329-806-1-68.

bulunan Ermeni askerlerin tamamı sevk *edilmemiş*, Osmanlı Devleti'ne karşı komite faaliyetleri yürüten veya çetelere katılarak asayiş bozanlar sevk edilmişti. Ayrıca arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Ermeni askerlerin sevk-i, Temmuz 1915'te başlamış ve 1916 yılının başına kadar devam etmişti. Bunlar aynı şekilde IV. Ordu bölgesinde teşkil edilen Amele Taburlarında görev almışlardı. Örneğin Şam'a ulaşan 3.000 Ermeni askerden iki Amele Taburu teşkil edilmişti. 2.000 mevcutlu tabur, Rayak-Şam-Manitra(?) yol inşaatında çalışmak üzere görevlendirilmişti. 1.000 mevcutlu tabur ise, Mısır Şimendifer inşaatında çalışmıştı. Pozantı ile Halep arasında da 300 Ermeni asker vardı. Başlangıçta yeni gelen Ermeni askerlerden taburlar oluşturulmamış mevcut taburlara takviye yapılmıştı.⁸⁸ Yine belgelerden anlaşıldığına göre Ermeni askerlerin Anadolu'dan sevk edilmesi, askeri birliklerde hizmet boşluğu yatarmış ve birlik kumandanları buna karşı Harbiye Nezareti'nden çeşitli tedbirler alınmasını istemişlerdi.

2- Rus Ordusunda Ermeni Askerler: Ermeni Gönüllü Birlikleri (Haykakan Kamavorakan Drujinaneri)

Ermeni Gönüllü Birlikleri, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusunun güçlendirilmesi, Osmanlı ordusunun ise zayıflatılması amacıyla teşkil edilmiş birliklerdi.⁸⁹ Ermeni Gönüllü Birliklerinde gönüllüler; Kafkasya Ermenileri, Osmanlı ordusundan firar eden Ermeni askerler ve seferberlik çağrısına uymayıp Osmanlı topraklarından Rusya'ya firar edenler, yabancı ülkelerden gelen Ermenilerden oluşmaktaydı. Bunlar, Doğu Cephesi'nde bulunan Müslümanları tahrik ederek 1895 yılının intikamını almak üzere şenlik havası içinde Rusya'nın savaşa katılmasını kutlamışlardı.⁹⁰ Söz konusu firarlar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte daha da hızlanmıştı. Örneğin Erzurum'da bulunan Ermeni komitecileri, ailelerini Rusya'ya göç ettirmeye başlamışlardı.⁹¹ Yine Erzurum'un Narman kazasından iki Ermeni köyü tamamen Rus ordusuna iltihak etmişti.⁹² Giresun/Bulancak Ermenileri de Rus ordusuna iltihak etmek üzere Erzurum/Karakilise'de görülmüşler, firarilerin durdurulması için Elmalıdere(Mollaosman) ve Haliyas/Haliyaz(?) yolu gözetim altına alınmıştı.⁹³ Bu şekilde Erzurum, Van ve Bitlis bölgesi ile

88 ATASE, BDH-1329-1-217(9 Aralık 1915); Nejla Günay, "Ermenilerin Tehcir Edilmesi Kararında Etkili Olan Faktörler ve Maraş-Zeytun Ermenilerinin Tehciri," *Belleken* 73 (2009): 572.

89 Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)", 178.

90 BOA, DH-ŞFR-44-43-1-1, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1918*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995): 70.

91 ATASE, BDH-2810-24-2 (18 Ağustos 1914).

92 ATASE, BDH-510-494-1990-23(30 Aralık 1914).

93 ATASE, BDH-2828-100-20-4 (24 Nisan 1915).

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)

Osmanlı sınırına yakın İran sınırından Rusya'ya firar eden Ermenilerin sayısı 40.000'i bulmaktaydı.⁹⁴ Bunların yanı sıra yurt dışında bulunan Ermeniler de Ermeni Gönüllü Birliklerine katılmak üzere harekete geçmişlerdi. Bu maksatla Bükreş'te yaklaşık 500-600 işçi ve amele takımından Osmanlı ve Rus vatandaşı Ermeni toplanmıştı. Bunlar, komiteci Erzurumlu Acid Dolabyan tarafından organize edilmekteydi. Ayrıca Cenevre'den Bükreş'e gelen Hınçaklı A. Hairti adında bir Ermeni, burada bir merkez tesis ederek Acid Dolabyan ile birlikte çalışmaya başlamıştı. Bunlar Bükreş, İbrail, Kalas ve Köstence'de bulunan Ermeni gençlerini Rusya'ya gitmek üzere teşvik ediyor ve Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapmak üzere İnknavar Hayastan(Ermenistan Muhtariyeti) adlı bir gazete neşreliyorlardı.⁹⁵ Acid Dolabyan'ın çabaları sonucu, 24 Mart 1915'te 50 Ermeni gönüllüsü Kalas treniyle Bükreş'e gelmişti.⁹⁶ Ayrıca Kalas'tan 400, Bulgaristan'dan Romanya'ya 200 kadar Ermeni gönüllüsü Rusya'nın Reni Limanı'na gitmek üzere vapurlara bindirilmişti.⁹⁷ Dobruca/Sünne'de ise birçoğu Romanya⁹⁸ vatandaşı olmak üzere yaklaşık 100 kişi, komiteci Berberyan organizatörlüğünde toplanmıştı. Sünne'de bulunan Ermeniler, seferberlik ilan edilince seferberliğe icabet etmemiş ve ayrıca bedel-i nakdi de ödememişlerdi. Ermeni komiteleri için çalıştığı tespit edilen Kiğılı Karapet, Bitlisli Avedis, Manuk, kurukahveci Karapet, Erzincanlı İştan Kirakos, Bitlisli Muşeg Markar, Bitlisli Markar, Boğos Asaduryan, Kiğılı Ovakim Artin adlı şahısların komiteler için para topladıkları tespit edilmişti. Toplanan bu paralar, Ermeni gönüllülerine 50 frank harçlık olarak dağıtılmıştı.⁹⁹ Rus ordusuna gönüllü toplamak amacıyla çeşitli meslek grubundan Ermeniler de vardı. Önceden İstanbul'da ikamet eden banker Martin Agopyan, Miratyan, Nerkaryan, mühendis Kompakyan, Rus koleji hocası ve Amerika yazarlarından Agopyan, 9 Mayıs 1916'da Osmanlı vatandaşı Vartanyan'ın evinde misafir olduktan sonra Ermenileri, Rus ordusuna gönüllü yazılmaya teşvik için Kalas ve İbrail yoluyla Köstence'ye oradan da Sünne'ye hareket etmişlerdi.¹⁰⁰ Söz konusu şahıslar kendi aralarında yaptıkları konuşmalarda komiteci Miratyan ve Nerkaryan Rusların işgal ettiği yerlerde Müslümanlara *katliam* yapılmasını teklif ederken Martin Agopyan, Kompakyan ve Agopyan ise bilakis işgal edilen yerlerdeki Müslüman halka

94 Чիրակոսյան, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արեւմտահայրէջքը, 258.

95 ATASE, BDH-310-1260-9 (14 Şubat 1916).

96 ATASE, BDH-310-1260-1.

97 ATASE, BDH-310-1260-3-3 (4 Ağustos 1916).

98 ATASE, BDH-520-2024-3-1 (3 Ocak 1915) Taşnaksutyun Partisi ve Hınçak Partisi'nin Romanya'da yürüttükleri faaliyetler için; Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri", *OTAM*, S. 38, (2015): 157-175.

99 ATASE, BDH-310-1260-3 (23 Temmuz 1915).

100 ATASE, BDH-359-1023-3-8 (4 Nisan 1916). Nurcan Toksoy, *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*, (Ankara: Orion Yayınevi, 2007), 57.

dostça muamele yapılması ve bu suretle Ermenilerin medeni bir millet olduğunun cihan nazarında ispat edilmesini savunmuşlardı.¹⁰¹

Sonuç olarak Osmanlı topraklarından sivil, asker ve yurt dışında yaşayan çeşitli meslek gruplarından birçok Ermeni, komiteciler ve din adamları tarafından organize edilerek Ermeni Gönüllü Birliklerine katılmak üzere yola çıkmışlardı.¹⁰² Bunlar, Doğu Cephesi'nde arazi yapısını çok iyi bildikleri için gönüllü birliklerde daha çok keşif eri, kılavuz ve öncü birlik olarak hizmet vermişlerdi.¹⁰³ Bu süreçte Tiflis, Ermeni gönüllülerin toplandığı önemli merkezlerden biri idi. Burada Taşnak ve Hınçak komiteleri tarafından Ulusal Büro kurulmuştu.¹⁰⁴ Ermeni Gönüllü Birliklerine katılan Ermenileri organize etmek üzere Hovhannes Tumanyan, Alseksandır Şirvanzade, ve Erivan Belediye Başkanı Simpat Haçatryan Rus Kafkas Cephesi'ne gitmişlerdi. Ayrıca bu birlikleri organize edenler arasında Osmanlı mebusları Karekin Pastırmacıyan (Armen Garo)¹⁰⁵, Vahan Papazyan (Koms)¹⁰⁶, Hamparsum Boyacıyan (Murad)'da vardı.¹⁰⁷ Ermeni kaynaklarında Ermeni toplumunun ilk [askerî] gücü olarak görülen gönüllü birlikler¹⁰⁸, Kafkasya'da yaşayan Ermenilerle birlikte Tiflis'te Antranik Ozanyan¹⁰⁹ kumandası altında ilk olarak dört birlik şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Fakat zamanla bunların sayısı sekize çıkarıldı. I.Birlik Antranik Ozanyan, II. Birlik Dro (Drastamat Kanayan), III.Birlik Hamazasp Arvandztyan, IV.Birlik Keri (Arşak Kavafyan) Kumandası altındaydı. Sonrasında Vardan Mehrapyan kumandasında V.Birlik, Grigor Avşaryan kumandasında VI.Birlik ve Hovsep Arğutyanyan kumandasında

101 Bunların arasında Banker Martin Hagopyan Bükreş'te un işleriyle meşgul bulunan Ahmet Paşa'ya bir kart göndererek mezkûr kartta "Bükreş'te imrar ettiğimiz (geçirdiğimiz) tatlı hayatı ve hatıratı unutmayacağım bu akşam Köstence'den hareket ediyorum" notunu düşmüştü. (ATASE, BDH-359-1023-3-9).

102 Abdullah Lülecî, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Topraklarında Ermeni Casusluk Faaliyetleri ve Devletin Aldığı Tedbirler (1914-1918)," *Akademik İncelemeler Dergisi* 9, Sayı 1 (2014): 256.

103 Gunter Lewy, *1915 Ermenilerine Ne Oldu?*, çev. C. Elitez, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012): 168.

104 Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)", 162.

105 Ermeni komitecileri takma isimler kullanmıştır. Hatta üç takma isim kullanan Ermeni komitecilerine de rastlanmaktaydı. Bundan dolayı takibata alınan Ermeni komitecilerinin gerçek isimlerinin ortaya çıkarılması zorlaşıyordu. (*Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* 31, Sayı 81 (Aralık 1982): 496)

106 Ronald Grigor Suny, *Ancak Çölde Yaşayabilirler*, çev. E. Kılıç, (İstanbul: Aras Yayınları, 2016): 257.

107 Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998): 597-599.

108 M. Hagopyan, *Türkiye Ermenistanı'nın Kaybı*, çev. S.F. Gökçaylı, Basılmamış daktilo metni (ATASE Kütüphanesi) 1967) 77.

109 Antranik Ozanyan; Şebinkarahisar'da doğdu. 1895 Sasun isyanını tertipleledi. 1906'da Bulgaristan'a gitti ve Balkan Savaşı sırasında Bulgar ordusuna katıldı ve birçok Müslümanı katletti. Birinci Dünya Savaşı esnasında Kafkasya'daki Ermeni Gönüllü Birliklerini teşkil etti. 2 Mart 1918'de de Rus general üniformasıyla Erzurum Merkez Kumandanlığı görevini Albay Morel'den devraldı. Burada yaptığı katliamlardan sonra Kafkasya'ya kaçtı. (Haluk Selvi, "Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan," *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar*, C I, (Ankara: ATASE Yayınları, 2003): 459-473).

VII.Birlik kurulmuştu. VIII.Ermeni birliği ise muharebelere katılmamıştı. Bu birlikler içerisinde Ermeni kadınlar da bulunmaktaydı. Toplamda Rus ordusu kumandasında *sekiz* Ermeni Gönüllü Birliği, Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştı.¹¹⁰ Birinci Dünya Savaşı başlarında gönüllü birliklerde toplamda 3.082 Ermeni bulunmaktaydı. Fakat bu durum Ermeni basınında büyük bir yankı uyandırmış ve sonrasında sadece tek bir birlikte 12.000 *Osmanlı vatandaşı* Ermeni toplanmıştı. 1915'te Van'ın işgalinden sonra ise birliklerdeki asker sayısı 50.000'e kadar çıkmıştı.¹¹¹ Osmanlı arşiv belgelerine göre ise bu sayı 60.000 idi.¹¹²

30 Mart 1916 yılında Rus ordusundaki Ermeni Gönüllü Birliklerinin durumu ve sorumlu oldukları bölgeler şu şekildeydi: Van bölgesinde Antranik kumandasında 2.000 Ermeni, Van-Erzincan bölgesinde Hamazasp kumandasında 1.200 Ermeni, Culfa-Tebriz civarında Karekin Pastırmacıyan kumandasında 2.000 Ermeni, Kars civarında Keri kumandasında 1.000 Ermeni, Bulgar subayı Karekin kumandasında 5.000 Ermeni ile Kars'ta Hayk Pajiseliants? kumandasında da 2.000 Ermeni gönüllüsü vardı. Ayrıca Tiflis'te 6.000 Ermeni gönüllüsü bulunmaktaydı.¹¹³ Görüldüğü üzere 1916 yılı itibariyle Ermeni gönüllü sayısı 50-60.000'den 19.200'e kadar düşmüştü. Bu düşüş üzerinde şüphesiz Van'ın işgalinden sonra Rusya'nın Ermenilere karşı politikasını değiştirmiş olması etkiliydi. Zira 20 Mayıs 1915'te Ruslar tarafından Van işgal edildikten sonra bölgede bulunan Ermeniler, Kafkasya'ya göç ettirilmişlerdi. Ayrıca Ekim 1915'te Van'da Ermeni Gönüllü Birlikleri tarafından kurulmuş olan Ermeni geçici hükümeti tasfiye edilmiş ve hükümete Rus idareciler atanmıştı.¹¹⁴ Nitekim bu tarihlerden sonra gönüllü birlik kumandanları bir araya gelerek toplantılar yapmış ve bu toplantılarda birliklerin dağıtılması, birliklerin Ermeni davasına katkılarının olup olmadığı ve disiplinsizlik gibi konular gündeme gelmişti. 1915 yılı sonuna doğru ise gönüllü Ermenilerin Rus ordusu yanında savaşa katılma istekleri azalmış ve cepheye gönderilirken yollarda firar etmeye başlamışlardı. Örneğin, General Çernozubov Rus Kafkas

110 Գոհար Խանուսյանը , “Հայ Կամավորական Շարժումն Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի Տարիներին” “[Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Gönüllü Hareketi], <http://www.arevelk.am/en/content/5/1458/>. Հայ-կամավորական-շարժումն-Առաջին-Համաշխարհային-պատերազմի-տարիներին.html (Erişim Tarihi: 10.05.2021) <http://www.hayzinvor.am/13009.html>. (Erişim Tarihi: 14.05.2021); Hasanlı, “Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)”, 159.

111 Kaynakta Ermeni gönüllülerinin toplam sayısı 5.000 olarak geçmektedir. Fakat tek bir gönüllü birliğinde 12.000 Ermeni yer alıyorsa bu sayı, 5.000'den ziyade 50,000 olmalıdır. Կիրակոսյան, *Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արեվմտահայությունը*, 250-251.

112 ATASE, BDH-2820-69-4-7.

113 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 31/81, (Aralık 1982): 217.

114 Çaykırın, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri 1908-1920*, 143, 151.

Ordusu Kumandanlığına; IV., V. ve VI. Birliklerden gönderilen 2.482 Ermeni'den 741'inin firar ettiğini bildirmişti.¹¹⁵

Sonuç olarak Osmanlı ordusundan firar etmiş olan Ermeni askerlerin bir kısmı, Rus ordusuna bağlı Ermeni Gönüllü Birliklerinde görev alarak Rus ordusunun 20 Mayıs 1915'te Van'ı işgal etmesini kolaylaştırmıştı. Sonrasında ise Rus ordusu ile birlikte bu birlikler, 16 Şubat 1916'da Erzurum, 17 Şubat'ta Muş, 2 Mart'ta Bitlis, 18 Nisan'da Trabzon, 16 Temmuz'da Bayburt ve 25 Temmuz'da da Erzincan'ı işgal etmişlerdi. Bunlar, görevlerine o kadar sadık bir şekilde sarılmışlardı ki Rus ordusunda baş gösteren görüş ayrılıklarına rağmen sebatla savaşa devam etmişlerdi.¹¹⁶

Şubat 1917 itibariyle Rusya'da Bolşevik İhtilali başlamıştı. Dolayısıyla Rusya'da cereyan eden iktidar mücadelesi, Rus ordusunun savaş kabiliyetini de olumsuz etkilemişti.¹¹⁷ Bu kapsamda Rusya'da ihtilalle birlikte ordu ikiye bölünmüş ve cephelerden Rus askerlerin firarları başlamıştı. Bundan dolayı Rusya, ihtilalin etkisiyle 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Erzincan Mütarekesi'ni imzalamış ve cepheden ordusunu çekmeye başlamıştı.¹¹⁸ Bu çekilmeyle birlikte Rus ordusu tarafından Ermenilere, Erzincan'dan doğuda İran ve kuzeyde Trabzon'a ve oradan da Erivan'a kadar olan alan bırakılmış¹¹⁹ ve bu alanda Ruslar, 29 Aralık 1917'de yayınladığı bir kararnameyle Ermenilere kendi kaderlerini tayin hakkı tanımışlardı.¹²⁰ Bu durumdan cesaret alan Ermeniler de Erzurum'da 30 Ocak 1918'de bağımsızlık bildirgesi yayınlamışlar, milis teşkilatı kurmuşlar ve idari birimlere Rusların yerine Ermeni memurlar atamaya başlamışlardı.¹²¹ Bunun sonucu olarak da Erzurum Garnizon Kumandanı Albay Arsen Torkom, 13 Şubat 1918'de Erzurum'da

115 Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)," 171-172.

116 ATASE, BDH-510-494-1990-9 (14 Aralık 1914).

117 Tolga Başak, "İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918)," *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 45 (2013): 98.

118 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri IV* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966): 185-207; Nejla Günay, "Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu'yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askerî Gelişmeler," *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı -Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu*, yay.haz. Hüseyin Tosun, (Ankara: ATAM Yayınları, 2021): 394.

119 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)* (Ankara: TTK Yayınları, 2017): 215.

120 Buna göre, Bolşevik Yönetimi, 11 Ocak 1918'de 13 numaralı bir kararname neşretmiş ve Türkiye ile yapılacak barış görüşmelerinde nasıl bir politika izleyeceğini ortaya koymuştu. Bu kararnamede: "Rusya'nın işgali altında bulunan Türk Ermenistanı'ndaki Ermenilerin kendi mukadderatlarını, hatta tam bir istiklâl'e varıncaya kadar, serbestçe tayin hususunda haklarını Rusya Amele ve Köylü Hükümeti'nin desteklediğini Halk Komiserleri Sovyet'i Ermeni halkına ilân eder" demişti. (Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 5, (2004): 27; Toksoy, *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*, 66; Günay, "Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu'yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askerî Gelişmeler," 398).

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusundaki Ermeni Askerler İle Rus ve Fransız Ordularındaki Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1921)

bağımsız bir Ermeni devletinin kurulduğunu ilan etmişti.¹²² Fakat Rus Ordusu Kumandanı General Odişelidze, Albay Torkom'u görevden almış ve yerine Albay Morel'i¹²³ tayin etmişti.¹²⁴ Nitekim Ruslardan beklediği desteği göremeyen Ermeni gönüllüleri ve bölgede teşkil edilmiş olan Ermeni çeteleri, Erzincan'dan başlamak üzere bölgedeki Müslüman halkı katletmiş, ırz ve namusuna saldırmış ve mallarını yağmaya başlamışlardı.¹²⁵ Bu mezalim, Rus ordusu çekildikçe Kafkasya içlerinde de aynı şekilde devam etmişti. Örneğin Karabağ'da 100'den fazla Müslüman Türk'ü katletmişler, 300.000 Müslüman Türk'ü de abluka altına alarak katletmeye başlamışlardı.¹²⁶ Bu katliamlar, 28 Eylül 1920'de Kazım Karabekir Paşa kumandasında yürütülmüş olan Doğu Cephesi Harekâtına kadar devam etmişti. Harekât, 2/3 Aralık 1920'de Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye arasında imzalanan Gümrü Antlaşması ile nihayete ermişti. Aynı tarihlerde de Bolşevik Rusya, Ermenistan'ı işgal etmiş ve Taşnak Hükümetine son vermişti.¹²⁷

Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu, Ermeni askerlerin firar olayları ve bu firarlara bağlı meydana gelen çeşitli müşkül durumlarla baş etmek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte Osmanlı ordusundan firar eden Ermeni askerlerin bir kısmı, Rus ordusunda teşkil edilen Ermeni Gönüllü Birliklerine katılmışlar ve Rusların, Doğu Cephesi'nde kolayca yayılmasını sağlayarak birçok yer işgal edilmişti. Bu işgallerle birlikte Ermeni Gönüllü Birlikleri, Müslüman halkı da ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Gönüllü birlikler, doğuda Türk ve Kürt nüfusu sistematik bir biçimde imha ederek Taşnaksutyun komitesinin Ermeni bölgesi olarak iddia ettiği yerleri Müslüman ögelerden temizlemiş ve sınırların çevrilmesini öngören planını yerine getirmişti.¹²⁸

121 İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, (Ankara: TTK Yayınları, 2001): 9.

122 Արմենուհի Ղամբարյան, “Հայաստանի Անկախության Էրզրումի Հռչակագիրը [Ermenistan'ın Erzurum Bağımsızlık Bildirgesi]”, *Պատմա-Բանասիրական Հանդես*, 2, (2018): 258 <https://artsakhlib.am/2019/09/04/hայաստանի-անկախության-էրզրումի-հռչակ/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020); Tolga Başak, “Katliamlar Üzerine İnşa Edilen Siyasi Bir Proje: Ermenilerin Erzurum'da Bağımsızlık İlanı (1918)”, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Erzurum*, c. 1, ed. Y. Aslan ve T. Başak, (Erzurum, ER-VAK Kültür Yayınları, 2019): 194-197.

123 Erzincan'da Rus kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra eski VII. Rus Kafkas Avcı Tümeni'nin Kurmay Başkanı olan Fransız asıllı Albay Morel, şehirde kalan Ermeni birliklerinin Kumandanı idi. Ulvi Ufuk Tosun, “Erzincan ve Erzurum'da Ermeni Vahşeti (1918)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19/1, (2015): 4.

124 Başak, “Katliamlar Üzerine İnşa Edilen Siyasi Bir Proje: Ermenilerin Erzurum'da Bağımsızlık İlanı (1918)”, 199-200.

125 ATASE, BDH-2910-455-9 (11 Temmuz 1917).

126 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 31/81, (Aralık 1982): 492

127 Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. A.Behramoğlu, (İstanbul: Doğan Kitap, 1999): 193-198.

128 Yusuf Sarımay, “Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S. 1/2, (2008): 95.

Tespitlere göre Rus ordusunun çekilmesine bağlı olarak 363.141 Müslüman, Ermeni Gönüllü Birlikleri tarafından katledilmişti.¹²⁹ Rusların 1917’de Osmanlı topraklarından çekilmesiyle birlikte söz konusu Ermeni gönüllülerinin bir kısmı, İtilaf kuvvetleri tarafından Suriye-Filistin Cephesi’nde teşkil edilen Doğu Lejyonu’na katılmıştı.

3- Fransız Ordusunda Ermeni Askerler: Doğu Lejyonu (Legion D’orient)

Doğu Lejyonunun kurulması fikri, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştı. Mısır’da bulunan İngiliz kuvvetleri Kumandanı General Sir John Maxvel, 4 Aralık 1914’te Londra’ya çektiği telgrafta İngiltere’nin muhtemel bir İskenderun Körfezi çıkarmasında bölgede bulunan Ermenilerin kullanılabilceği ile bunlara silah ve mühimmat dağıtılması teklifinde bulunmuştu. Aynı şekilde 23 Mart 1915’te de Amerika’daki Ulusal Ermeni Komitesi başkanı Miran Seraslan, Sir Edward Grey’e Adana ve çevresine gönüllü Ermeni sevk etmek için gerekli hazırlıkları yapmakla meşgul olduklarına dair bir mektup göndermişti. Mektupta bölgede bulunan Ermenilerin isyana kalkışarak *Toroslardan Akdeniz’e kadar bir savaş bölgesinin kurulacağını* belirtmişti. Esasen 1914-1915 yılları arasında Maraş ve Hatay/Musadağ’da çıkan Ermeni isyanları İtilaf kuvvetleri için bir fırsat yaratmıştı. Özellikle Musadağ’da çıkan isyanda yaklaşık 4.000-5.000¹³⁰ Ermeni, Fransız gemileriyle Mısır’da Port Said’e taşınmıştı.¹³¹ Bu esnada Rusların 1915-1916 yıllarında Van, Erzurum ve Bitlis’i işgal etmiş olması, İngiltere ve Fransa’yı endişelendirmiş ve taraflar bir araya gelerek işgal ettiği bölgeleri paylaşmaya karar vermişlerdi. Bu kapsamda 26 Nisan 1916’da Sykes-Picot Anlaşması yapılmış ve Fransa; Suriye’nin kıyı kesimiyle Adana ve çevresinin tamamını, İngiltere ise Bağdat’tan Basra Körfezi’ne kadar güney Irak ile Filistin’de Hayfa ve Akka limanlarını almıştı.¹³² Anlaşmada Fransa’ya bırakılan topraklar, Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesi yanında Güneydoğu Anadolu’da Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket (Payas, Osmaniye, Belen), İskenderun ve Adana’yı içine alan büyük bir Ermeni devleti kurulmasını talep

129 Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi: Vilayat-ı Şarkîye Mültecileri (1915-1923)* (Ankara, Babil Yayıncılık, 2004): 20.

130 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 31/81, (Aralık 1982): 200; Halil Aytekin’in tespitine göre bu sayı 4.200’dür. Halil Aytekin, *Kıbrıs’ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı* (Ankara: TTK Yayınları, 2000): 30.

131 Erdal İlter, “Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D’Orient)nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu,” *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/3, (1989): 421-422.

132 Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. M. Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 2000): 385.

ettiği yerlerdi.¹³³ Buraların Fransa'ya bırakılmış olmasını fırsat bilen Bogos Nubar Paşa, 1916'da Londra'da İngiltere Dışişleri müsteşarı Sir Mark Sykes huzurunda Fransız temsilcisi M. George Picot'a, Rus Kafkas Cephesi'nde iki seneden beri çarpışan Ermeni gönüllülerinden bahsederek daha birçok gönüllünün emirlerine amade olduklarını bildirmişti. Ayrıca Paşa, Ermenilerin; Adana ve çevresine girecek olan Fransa'nın himayesinde bir muhtariyet kurulması hususunda teminat verilmesinden başka bir şey istemediklerini ifade etmişti. Bu görüşme doğrultusunda aralarındaki anlaşmaya göre Ermeniler, Avrupa Cephesi'nde savaşmayacak, Türklerle savaşmak üzere Anadolu, Filistin ve Suriye'de görevlendirileceklerdi. Ayrıca Fransa, Adana ve çevresinde kurulması planlanan Ermeni devletinin istiklalini tanıyacaktı.¹³⁴ Böylelikle Fransa, Türkiye'nin Suriye ile doğrudan temasını da kesmiş olacaktı.¹³⁵ Nitekim Fransa'dan Ermeni devleti sözü alan Bogos Nubar Paşa, Kahire'de bulunan oğlu Arakel'e mektup yazmış ve Mısır'da Ermeni gönüllüleri toplamasını istemişti. Fransa Hükümeti de 5 Ağustos 1916'da Mısır'da yeni bir askerî güç oluşturmaya karar vererek 15 Kasım 1916'da Ermeni gönüllülerini toplamak üzere Albay Edouard Bremond kumandasında bir Fransız heyetini Mısır'a göndermişti. Bremond burada yaklaşık 3.000 Ermeni gönüllüsü toplamış ve bunlar, Albay Louis Romieu kumandasında Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Kampı'na gönderilerek talim yapmaya başlamışlardı.¹³⁶ Bunlar, talimlerden sonra Temmuz 1918'de Mecid'de bulunan Suriye-Filistin Fransız Tümenine katılmıştı.¹³⁷ Lejyon; bir Suriye bölüğü, üç Ermeni taburu¹³⁸, bir makineli tüfek bölüğü ve 37mm'lik top bölüğünden oluşmaktaydı.¹³⁹

133 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995): 21.

134 Paul du Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, çev. R. Gögen, "Kilikya Faciaları" adıyla basılmamış daktilo metni (ATASE Kütüphanesi, 1938): 26-27.

135 Süleyman Hatipoğlu, "Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)," *Belleten*, LXVI/247, (Aralık 2002): 951.

136 Kıbrıs, özellikle seçilmiş bir yerd. 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti ile imza edilen antlaşmaya göre İngiltere adaya yerleşmişti. Bu tarihten sonra da Kıbrıs, Anadolu'ya sokulmayı bekleyen silahlara depo ve Ermeni isyancıların eğitim aldığı bir kamp haline gelmişti. Nejla Günay, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1/1, (2007): 125.

137 Nejla Günay, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.145, (Kış 2021): 12.

138 Bazı kaynaklara göre iki Suriyeli Taburu ve dört Ermeni taburundan oluşmaktaydı. Serdar Palabıyık, "Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (2008).
<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=574> Erişim tarihi: 26.05.2021.

139 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 27; Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, 120.

Doğu Lejyonunda bulunan Ermeniler; Suriye-Filistin Cephesi'nde Osmanlı ordusundan firar edenler, Musadağ'dan kaçıp Port Sait'e yerleştirilenler¹⁴⁰ -ki bunların sayısı 4.080 kişi idi¹⁴¹-, Amerika'dan gönderilen gönüllüler, Suriyeli Ermeniler¹⁴², çeşitli cephelerde Osmanlı ordusundan İtilaf kuvvetlerine esir düşenler¹⁴³ ile Rus ordusunda Ermeni Gönüllü Birliklerinden gelenler idi. Örneğin Rus ordusundan 800 Ermeni gönüllüsü, Doğu Lejyonuna katılmıştı.¹⁴⁴ Ayrıca lejyon içerisinde 27 Mayıs 1915'te sevk ve iskân kanunu ile Anadolu'dan göç ettirilmiş Ermeniler ile IV. Osmanlı ordusu bölgesine sevk edilmiş Amele Taburlarındaki Ermeni askerler de bulunmaktaydı. Neticede bunların birçoğu Osmanlı vatandaşı Ermenilerdi.¹⁴⁵ Bu bağlamda 4 Eylül 1918 tarihi itibarıyla Suriye'de 30.000'den fazla Ermeni bulunmaktaydı. Bunlardan askerlik çağına gelmiş olanlar, *Cebel-i Dürzi'ye*¹⁴⁶ iltica etmiş ve oradan da *peyderpey düşman tarafına (İtilaf kuvvetleri) iltihak etmişlerdi. Bunlar, Ermenilerden teşkil ve istihdam edilen Amele Taburlarından fırsat buldukça düşman tarafına geçmekteydi.*¹⁴⁷ Ermeni lejyonerleri ilk olarak Suriye-Filistin Cephesi'nde 19-21 Eylül 1918¹⁴⁸ tarihleri arasında gerçekleşen Nablus Muharebesi'nde savaşa katılmışlardı. Lejyonda bulunan Karabet Tozluyan, savaşa katılan Ermenilerin hissiyatını şöyle anlatıyordu:

“Her yerden, Musadağlılar, Kesablılar, Hüseynikliler, Adanalılar, her yerden fedailer Fransızlara yardım etmeye gitmişti. Zira Kilikya'yı Ermenilere vermeyi vaat etmişlerdi. Bizim Ermeni fedailer Fransız generale, “Biz o Nablus mevziini alırız” demişlerdi. General sormuştu: “Nasıl alacaksınız?” Ermeniler şöyle cevap vermişti: “Bu senin için değil; biz Türklerden intikam alacağız, onları yeneceğiz.” General ise “Yenerseniz, size bağımsızlık veririz, size Kilikya'yı veririz” demişti.

140 Fransa Musadağ Ermenileri ile Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız ordusunda hizmet etmiş olan Ermenilere emeklilik maaşı bağlamıştır. BOA, İDH-8-50-1.

141 Ulvi Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu* (Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 2007): 40.

142 İltar, “Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, 424.

143 Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, 17.

144 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 26.

145 Palabıyık, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)”, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=574> Erişim tarihi: 26.05.2021.

146 Süveyde/Suriye; 1918'de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017) 147.

147 BOA, DH-EUM-2ŞB-74-73.

148 21 Eylül 1918 tarihi, Osmanlı ordusunun savunmasının kırıldığı tarih olup bu tarihten sonra ordu birliklerinin çekilme süreci başlamıştı. Cemal Kemal, “Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51 (Bahar 2013): 638.

Ermeni gönüllülerinin gözünü kan bürümüşü. Onlar “Hurra! Hurra! diyerek saldırmış, mevziyi almış, yenmişlerdi”.¹⁴⁹

Neticede Nablus Muharebesi’nde Osmanlı birlikleri yenilgiye uğramış ve Suriye’nin kapıları İtilaf kuvvetlerine açılmıştı.¹⁵⁰ Nablus Muharebesi’nde ölen lejyon askerlerine hitaben Fransız Kumandan Albay Louis Romieu şunları söylemişti:

“Doğu Lejyonunun mukaddes ölüleri, hepimiz birer numune-i imtisal oldunuz. Kazandığınız büyük şan ve şeref içinde ebediyen müsterih uyuyunuz. Asırlardan beri bu ülkelerden kovulup sürülen hak ve adaletin avdetini sağlamak için yolu açanlar tekrar sizlersiniz. Yıkılanların yerine yenisini koymak ve bunları uzun yıllar devam ettirmek için bizde elimizden geldiği kadar sizlere layık olmaya çalışacağız. İşte mezarlarınız üzerinde bunu tahakkuk ettirmek için ant içiyorum”.

Aynı şekilde İngiliz General Edmund Allenby’de *emrinde Ermenilerden müteşekkil bir lejyon bulunmasını şan ve şeref sayarım. Bu askerler hakikaten güzel savaştılar. Zaferin kazanılmasında kendilerine düşen hisse çok büyüktür* demişti (9 Ekim 1918).¹⁵¹ Nablus Muharebesi’nden sonra 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmişti. Mütarekenin 7’nci maddesine göre de Anadolu’da İtilaf kuvvetlerinin işgalleri başlamıştı. Anadolu’nun güney vilayetlerinde ilk işgal, Amiral Sir Somerset Arthur Gouch Calthorpe’un İskenderun kumandanından burayı İngiliz General Edmund Allenby’e teslim etmesini istemesiyle başlamış ve 9 Kasım 1918’de İskenderun, 15 kişilik İngiliz kuvvetine teslim edilmişti. Mütareke hükümleri gereğince de 26 Aralık 1918’e kadar Adana ve çevresi Pozantı’ya kadar boşaltılmış ve II. Osmanlı ordusu kuzeye çekilmişti. Bunu fırsat bilen Fransız kuvvetleri, İngiliz General Allenby’in emriyle¹⁵² 11 Aralık 1918’den başlamak üzere Dört Yol, 17 Aralık’ta Mersin, Tarsus, 21 Aralık 1918’de Adana, 15 Ocak 1919’da Antep, 22 Şubat’ta Maraş, 24 Mart’ta da Urfa işgal edilmişti işgal etmişti. Esasen işgal bölgeleri Sykes-Picot Anlaşması’na göre İngilizlerindi. Fakat 15 Eylül 1919’da da Fransızlar, Suriye İtilafnamesi ile Antep, Urfa ve Maraş’ı, Musul haklarından vazgeçme

149 Serdar Korucu, *Sancak Düştü*, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2021): 24.

150 IV. Osmanlı ordusu Şam istikametine çekilmiş, VIII. Osmanlı ordusu dağılmış, VII. Osmanlı ordusu da Katma’ya çekilmişti. Deniz Kurt ve Erdal Korkmaz, “Askerî Arşiv Belgeleri Işığında Suriye-Filistin Cephesi’ndeki Nablus ve Katma Muharebelerinin Harp Prensipleri Açısından Analizi”, 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, (Ankara: ATAM Yayınları, 2021): 559, 563.

151 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 29.

152 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 32.

karşılığında İngilizlerden devralmıştı.¹⁵³ Dolayısıyla Mondros Mütarekesi'nin VII. Maddesi Adana ve çevresinde Fransız kuvvetlerinin işgaliyle hayata geçirilmişti. Bu işgal kuvvetleri içerisinde Ermeni lejyonerleri de bulunmaktaydı. Zira Adana ve çevresi, Ermenilerin toprak talep ettiği yerler arasındaydı. Bu taleplere meşruiyet kazandırmak üzere İngiliz General Allenby'in emriyle işgal bölgelerine Suriye'den yaklaşık 100.000¹⁵⁴-150.000 Ermeni taşınmaya başlanmıştı.¹⁵⁵ Bu göçlerin amacı, bölgede hem Hristiyan çoğunluğu oluşturmak hem de bölgeye sevk edilen işgal kuvvetlerine asker temin etmektir.¹⁵⁶ Bu esnada Anadolu'da başlayan işgallerle birlikte Doğu Lejyonu da ikiye bölünmüştü. Bunlardan Suriye'de ikamete mecbur olanlar Suriye Lejyonu, mütebakisi ise Ermeni Lejyonu adını almıştı.¹⁵⁷ Bu işgal kuvvetinin %20'si Fransız ve Cezayirli, geri kalan kısmı ise Ermeni fedailerdi.¹⁵⁸

Görev Yerleri	Sayısı
Antep	2.500
Maraş	2.000
Saimbeyli	1.500
Urfa	1.000
Zeytun (Süleymanlı)	500
Şar	350
Kozan	300
Adana ve Mersin	1.000
Osmaniye, Haruniye, Bahçe, İslahiye	1.000
Toplam	10.150

Tablo-2 20 Ocak 1920'da Güney Cephesi'nde Ermeni lejyonerlerinin mevcudu¹⁵⁹

153 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999): 91-150.

154 Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, 293.

155 Նարինե Նուշերվանյան, «Հայ Գաղթականության Տեղաբաշխումը Հայոց Ցեղասպանությունից Հետո [Ermeni Soykırımından Sonra Ermeni Nüfusunun Dağılımı]», *Պատմություն և Մշակույթ Հայագիտական Հանդես*, (2018)281 <https://artsakhlib.am/2019/11/09/հայ-գաղթականության-տեղաբաշխումը-հայ/> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

156 Güzin Çaykiran, «Milli Mücadele'ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan'a Destek Faaliyetleri (1918-1922)», *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32, (2020) 110.

157 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 32.

158 ATASE, İSH-98-66 (9 Kasım 1919).

159 Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, c.IV, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1966) 47; Keser, *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*, 115.

Nitekim Fransız işgal kuvvetleri içerisinde çoğunlukla Ermeni unsurlarının yer alması, Türkler nezdinde memnuniyetsizlik uyandıracaktı.¹⁶⁰ Öyle de olmuştu. Ermeni Lejyonu İskenderun, Dört Yol ve Belen'e ayak basar basmaz bölgede asayişsizlik baş göstermiş¹⁶¹ ve Ermeni lejyonerleri ile Müslümanlar arasında çeşitli olaylar yaşanmıştı. Örneğin 1 Ocak 1919'da Ermeni lejyonundan dört Ermeni, Türkler tarafından esir edilerek Özerli köyünde darp edilmişlerdi. Bunun üzerine lejyonda bulunan 13 Ermeni, silahlarıyla birlikte intikam almak amacıyla Müslümanların peşine düşmüşler, altısını kurşuna dizmişler kalanını da süngüyle öldürmüşlerdi. Mukabil olarak Dört Yol'da bulunan Müslümanlar da hücumla geçmişlerdi. Dolayısıyla bölgede asayiş sağlamak bir hayli zorlaşmıştı. Bu maksatla Fransız kuvvetlerinin takviyesine karar verilmiş ve üç makinalı tüfek, lejyona mensup bir müfrezeye ile bir miktar avcı eri karaya çıkarılmıştı. Ayrıca 7 Ocak 1919'da bölgede bir Divan-ı Harp kurulmuştu.¹⁶² Fakat bunlara rağmen bölgede asayiş temin edilememişti. Örneğin 19-20 Ocak 1919'da Belen'de bir Müslüman, Kırıkhan'da da üç Müslüman, Ermeni lejyonerleri tarafından öldürülmüştü. Yine aynı şekilde Ermeni lejyonuna mensup yedi Ermeni, Arapderesi'nde bir köyü basmışlardı. Bunlar karşılığında çıkanlardan tehditle para almış, kadın ve kızlara tecavüz ederek kaçmışlardı. Kısa süre sonra yakalanmaları için bir Fransız müfrezesi gönderilmiş fakat haydutluk yapan Ermeni lejyonerleri, Fransız askerlerine ateş açmışlardı. Müsademe sırasında beş lejyoner öldürülmüştü. Bu olaydan sonra bölgede yaşayan Ermeniler, Fransız kuvvetlerine karşı husumet göstermeye başlamışlardı. Örneğin IV. Ermeni Taburunda isyan çıkmış, Fransız piyadelerine saldıran Ermeni lejyonerleri Fransız subaylarını tehdit etmişlerdi. Neticede Fransız kuvvetleri takviye edilmiş ve Ermeni lejyonerlerin silahtan tecrit edilmesine karar verilmişti. 19 Şubat 1919'da da ilk harp mahkemesi görülmüştü. Bunun üzerine IV. Ermeni Taburu lağvedilmiş ve 400 suçlu lejyoner diğer üç tabura dağıtılmıştı.¹⁶³ İskenderun'da bulunan X. ve XIII. Bölüklerde bulunan 400 kadar Ermeni de silahsızlandırılarak depo

160 Nejla Günay, "Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş Kahramanları", *Milli Mücadele'nin Güney Cepheleleri*, Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2021) 112.

161 Yücel Güçlü, "Milli Mücadele Yıllarının Öncesinde ve Sırasında Adana Vilayetindeki Ermeniler", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.145, (Kış 2021): 198.

162 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 41.

163 Lejyona mensup Ermenilerden biri 15 yıl ağır küreğe, iki Ermeni 10, iki Ermeni sekiz, bir Ermeni'de beş sene hapse mahkûm edildi. Diğer taraftan 10 kadar sivil de bir ay ile iki yıl arasında muhtelif hapis cezalarına çarptırıldı. 26 Şubat, 7 ve 15 Mart 1919 duruşmalarında X. ve XIII. Bölükler, Halep merkezinden toplanmış olup ne moral nede diğer hususlarda seçim ve tasnifleri yapılmamış Ermenilerdi. Kadroları yoktu. İsyankâr ruhlarının garnizon hayatına intibakı için ayrılan müddetin bir ay gibi kısa bulunması kendilerinin ancak yardımcı mahiyette askeri rütbelere kazanmalarını sağlayabilmişti. Emir altına bir türlü girmeyişlerinin sebebi ise izahı icab eden ayrı bir mevzudur. (Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 43).

bölüğünü oluşturmuştu. 1 Mart 1919'da da depo bölüğü, Mısır'a gönderilmiş ve menzil işleriyle vazifelendirilmişti.¹⁶⁴ 3 Mart 1919'da da General Allenby, General Jules C. Hamelin'e Ermeni Lejyonu'nun Fas'a gönderilmesini teklif ederek Adana ve çevresindeki boşluğun bir Fransız alayı ile kapatılmasını teklif etmişti. Fakat bunun yerine jandarma birlikleri ile Fransız kuvvetleri takviye edilebilmişti.¹⁶⁵ Görüldüğü üzere Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler gibi Ermeni lejyonerleri de savaş boyunca asayışı bozmuşlar ve Fransız askerlerine karşı isyan etmişlerdi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin aldığı önlem gibi Ermeni askerler, *silahsız birliklere* kaydırılmışlardı.

Güney Cephesi'nde 1918 yılı sonunda başlayan işgaller, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile birlikte sona ermişti. Antlaşmaya göre Fransız birlikleri, Antakya hariç işgal ettikleri bölgeleri tahliye etmeye başlamışlardı.¹⁶⁶ Bu tahliye ile birlikte 15 Kasım 1921'de Doğu Lejyonu da tasfiye edilmişti.¹⁶⁷ Ayrıca Fransız kuvvetleri yanında bölgeye göç ettirilen Ermeniler de, bir daha geri dönmek üzere Anadolu'yu terk etmişlerdi. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri ve Ermeniler tarafından hayata geçirilmek istenen Ermeni devleti projesi de akamete uğramıştı.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni askerler, Osmanlı ordusunda özellikle Amele Taburlarında görev almışlardı. Bu görevleri esnasında bir kısmı Anadolu'da komiteci Ermenilerin organize ettiği isyanlara katılmış bir kısmı da Doğu Cephesi'nden Rus ordusuna firar ederek Ermeni Gönüllü Birliklerini oluşturmuşlardı. Bu kapsamda Osmanlı Hükümeti, Ermeni askerlerini Anadolu'daki isyan bölgelerinden uzaklaştırmak ve Rus ordusuna firarlarını engellemek için IV.Ordu bölgesine sevk etmeye karar vermişti.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Bolşevik İhtilali ile Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte Rus Kafkas Cephesi'nde bulunan Ermeni Gönüllü Birliklerindeki bir kısım Ermeni asker, Suriye-Filistin Cephesi'ne geçmiş ve burada İtilaf kuvvetleri tarafından teşkil edilmiş olan Ermeni Lejyonuna katılmışlardı. Ayrıca bu lejyona Anadolu'daki çeşitli Osmanlı birliklerinden

164 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 42-43.

165 Véou, *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*, 46.

166 İlter, "Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu", 431.

167 AYTEKİN, *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu*, s. 162.

IV.Ordu bölgesine sevk edilmiş olan Ermeni askerler de firar etmişlerdi. Nitekim bu askerler, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'yu işgale başlayan İtilaf kuvvetlerine yardımcı kuvvetler olarak askerî destek vermişlerdi. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda başlayan Ermeni askerlerin yolculuğu, önce Ermeni Gönüllü Birliklerinde sonra da Doğu Lejyonunda bitmişti. Görüldüğü üzere Ermeni soykırım iddiaları içerisinde yer alan Ermeni erkekler, Osmanlı ordusunda askere alındıktan sonra *katledilmemiş*, birçoğu firar ederek İtilaf kuvvetlerinde yardımcı kuvvet olarak görev almışlardı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

MSB ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu-Dosya-Klasör-

Fihrist-Eki: 1329-1-85, 1329-806-1-26, 1329-1-28, 2811-26-28, 2820-69-1-20, 2811-26-28-3, 2820-69-1-12, 2904-429-1-74, 4-23A-7, 2811-26-33, 69-2-22(23), 2828-100-20-5, 2825-90-25-2, 2828-100-20, 1329-806-1-14, 1329-806-1-7, 329-806-1-6, 329-806-1-10, 1329-806-1-17, 1329-806-1, 1329-806-1-8, 2288-14-4-1, 1329-1-86, 1329-806-1-65, 1329-806-1-85, 1329-806-1-29, 1329-806-1-30, 1329-806-1-68, 1329-806-1-70, 1329-1-108, 2540-58-9, 1329-1-150, 1329-1-155, 329-1-128, 1329-806-1-81, 1329-1-91, 1329-806-1-84, 1329-1-96, 1329-1-105, 1329-1-112, 1329-1-132(133-135), 1329-1-135(136-146), 1329-1-151, 1329-1-156, 1329-1-217, 2810-24-2, 510-494-1990-23, 2828-100-20-4, 310-1260-9, 310-1260-1, 310-1260-3-3, 310-1260-3, 520-2024-3-1, 359-1023-3-8, 359-1023-3-9, 2910-455-9, 510-494-1990-9.

MSB ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu-Kutu-Gömlek-Belge: 98-66, 8-50-1.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi:

DH-İ-UM-EK-16-21, DH-SN-THR-35-48-7, DH-SN-THR-35-48-6, DH-ŞFR-55-A-160-1-1, DH-ŞFR-44-43-1-1, DH-EUM-2ŞB-74-73.

Telif ve Tetkik Eserler:

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi 1906-1918. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, (1995).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi 31, Sayı 81, Aralık 1982.

Atnur, İbrahim Ethem. *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921).* Ankara: TTK Yayınları, 2001.

Aytekin, Halil, *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı,* Ankara: TTK Yayınları, 2000.

- Ayaydın, Rıdvan. *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826- 1914)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2011.
- Bal, Halil. "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 5, (2004):25-51.
- Başak, Tolga. "İngiltere'nin Kafkasya Politikası ve Ermeni Sorunu (1917-1918)". *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 45, (2013): 93-126.
- Başak, Tolga. "Katliamlar Üzerine İnşa Edilen Siyasi Bir Proje: Ermenilerin Erzurum'da Bağımsızlık İlanı (1918)", *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Erzurum*, c.I, Y. Aslan ve T. Başak (Editörler), Erzurum: ER-VAK Kültür Yayınları, (2019): 183-233.
- Belen, Fahri. *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*. c.IV. Ankara: Genelkurmay Basımevi, (1966).
- Beşikçi, Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- Beyoğlu, Süleyman. "Ermeniler Amele Taburlarında". *Yeni Türkiye Dergisi Ermeni Özel Sayısı*, c.IV/ 60, (2014): 1-17.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, (1999).
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*. c. II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, (1993).
- Çaykırın, Güzin. "Geçici Sevk ve İskân Kanunu Sonrası Osmanlı Hükümetinin Osmanlı Ordusunda Görevli Ermeni Asker ve Ailelerine Yönelik Uyguladığı Politikalar". *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 63, (2019): 115-132.
- Çaykırın, Güzin. "Millî Mücadele'ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan'a Destek Faaliyetleri (1918-1922)". *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32, (2020).
- Çaykırın, Güzin. *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*. Ankara: Hece Yayınları, 2021.

Çiçek, Kemal. “VIII. Taşnak Kongresi: Ermenilerin Karar Anı”. *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, (2014): 63-72.

Ermeni Partilerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri. Ankara: ATASE Yayınları, 2003.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliamın Belgeleri 1914-1919. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.

Güçlü, Yücel. “Milli Mücadele Yıllarının Öncesinde ve Sırasında Adana Vilayetindeki Ermeniler”. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S.145, (Kış 2021) 188-210.

Günay, Nejla. “Kıbrıs’ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu’da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1/1, (2007) 115-126.

Günay, Nejla. *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*. Ankara: ATAM Yayınları, 2015.

Günay, Nejla. “Yeniköy Anlaşması’nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı’nda Rus-Ermeni İş Birliği”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S. 8(16), (2015): 63-93.

Günay, Nejla. “Ermenilerin Tehcir Edilmesi Kararında Etkili Olan Faktörler ve Maraş-Zeyton Ermenilerinin Tehciri”. *Belleten*, c. 73, (2009): 555-580.

Günay, Nejla. “Mondros Mütarekesi Öncesinde Doğu Anadolu’yu Ermeni Yurdu Yapma Çalışmaları ve Kafkas Cephesinde Yaşanan Siyasi ve Askerî Gelişmeler”. *I.Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı -Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu*. yay.haz. Hüseyin Tosun, Ankara: ATAM Yayınları, 2021: 389-427.

Günay, Nejla. Adana, Antep, Maraş ve Urfa’da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri”. *Türkiye Günlüğü Dergisi*. S.145, (Kış 2021) 7-16.

Günay, Nejla. “Fransız İşgaline Karşı Maraş Şehir Merkezinde Yürütülen Mücadele ve Maraş Kahramanları”. *Milli Mücadele’nin Güney Cepheleeri*. Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç. Ankara: Cedit Neşriyat, 2021.

Ղամբարյան, Արմենուհի. “Հայաստանի Անկախության Էրզրումի Հռչակագիրը [Ermenistan’ın Erzurum Bağımsızlık Bildirgesi]”. *Պատմա-Բանասիրական Հանդես*, 2, (2018): 258-263.
<https://artsakhlib.am/2019/09/04/հայաստանի-անկախության-էրզրումի-հռչակ/> (Erişim Tarihi: 18.05.2020).

Hagopian, M. *Türkiye Ermenistanı’nın Kaybı*. çev. S.F. Gökçaylı. Basılmamış daktilo metni (ATASE Kütüphanesi) (1967).

Խանուսյանը , Գոհար. “Հայ Կամավորական Շարժումն Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի Տարիներին “[Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeni Gönüllü Hareketi].
<http://www.arevelk.am/en/content/5/1458/> Հայ-կամավորական-շարժումն-Առաջին-Համաշխարհային-պատերազմի-տարիներին.html (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Hasanlı, Cemil. “Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914- 1916)”. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S.50, (2015): 151-187.

Hatipoğlu, Süleyman. “Çukurova’da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)”. *Bellekten*, LXVI /247, (Aralık 2002): 943-965.

İlter, Erdal. “Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D’Orient)nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/3, (1989): 421-436.

Karagöz, Mevlüt. “Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menzilinde Amele Taburları”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, c.15/ 30, (2019):379-415.

Kemal, Cemal. “Nablus Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal”. *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51 (Bahar 2013): 618-651.

Keser, Ulvi. *Kıbrıs-Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu*. Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 2007.

Վիրակոսյան, Ջ. *Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արեւմտահայությունը [Birinci Dünya Savaşı ve Batı Ermenileri]*. Երեւան: Հայաստան, 1967.

Korucu, Serdar. *Sancak Düştü*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2021.

Köksal, Osman. *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkat (29 Nisan 1330) Osmanlı Devleti'nde Askeralmada Son Durum*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987.

Kurt, Deniz ve Korkmaz, Erdal. “Askerî Arşiv Belgeleri Işığında Suriye-Filistin Cephesi’ndeki Nablus ve Katma Muharebeleri’nin Harp Prensipleri Açısından Analizi”. *9. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*. Ankara: ATAM Yayınları, 2021.

Lewy, Gunter. *1915 Ermenilerine Ne Oldu?*. çev. C. Elitez. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Lüleci, Abdullah. “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Topraklarında Ermeni Casusluk Faaliyetleri ve Devletin Aldığı Tedbirler (1914-1918)”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, S. 9/1, (2014): 249-268.

Մանճիկեան, Յ. (*Խմբագիր*). *Յուշամատենան Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան, Երեք Հատորով, 1890-1990*[*Ermeni Devrimci Daşnaksutyun Hatırası Albüm-Atlas, Üçüncü Cilt, 1890-1990*]. *Գոյամարտ 1914-1925*. Բ. Հատոր. Լոս Անճելըս Քալիֆորնիա: Հրատարակութիւն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Արեւմտեան Ամերիկայի Կենրոնական Կոմիտէի, (2001).

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. Ankara: TTK Yayınları, 2017.

Mutlu, Cengiz. *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2007.

Նուշերվանյան, Նարինե. “Հայ Գաղթականության Տեղաբաշխումը Հայոց Ցեղասպանությունից Հետո [Ermeni Soykırımından Sonra Ermeni Nüfusunun Dağılımı]”. *Պատմություն և Մշակույթ Հայագիտական Հանդես*, (2018): 271- 282
<https://artsakhliv.am/2019/11/09/hay-gaghthականության-տեղաբաշխումը-հայ/> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

Öğün, Tuncay. *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi: Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık, 2004.

Özdemir, Zekeriya. *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Palabıyık, Serdar. “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)”. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 30, (2008).

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=574> Erişim tarihi: 26.05.2021.

Perinçek, Mehmet. *Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belgede Ermeni Meselesi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.

Պողոսյան, Ս., Սարյան, Ա., Ստեփանյան, Խ. և Հովհաննիսյան, Է. *Հայոց Պատմություն [Ermeni Tarihi]*. Երեվան: Արսիանի Անվան Հայկական Պետական, 2009.

Պողոսյան, Սամվել և Ղուկասյան, Գենյա. “Հայկական Պետականության Վերականգնման Խնդիրը Եվ Կամավորական Շարժումը Առաջին Աշխարհամարտի Տարիներին [Birinci Dünya Savaşı’nda Ermenistan’ın Restorasyonu ve Gönüllü Hareketi Sorunu]”. *Մերոպ Մաշտոց համալսարանի «Լրատու»*, 1 (2020): 57-65.

Renouvin, Pierre. *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*. çev. Ö. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, (2004).

Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917). çev. ve yay. haz. Natalia Chernichenkina. Erzincan: Erzincan Üniversitesi Yayınları, 2015.

Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev. M. Harmancı. İstanbul: E Yayınları, 2000.

Saral, Ahmet Hulki. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*. c.IV. Ankara: Gnkur. Basımevi, 1966.

Sarıay, Yusuf. “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, S. 1/2, (2008): 69-105.

Selvi, Haluk. “Anadolu’dan Kafkasya’ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan”, *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar*. c.I. Ankara: ATASE Yayınları, 2003.

Sezer, Cemal. “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya’daki Faaliyetleri”. *OTAM*, S. 38, (2015): 157-175.

- Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. c.1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Suny, Ronald Grigor. *Ancak Çölde Yaşayabilirler*. çev. E. Kılıç. İstanbul: Aras Yayınları, 2016.
- Şamsutdinov, Abdula Mardanoviç. *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. çev. A.Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitap, 1999.
- Toksoy, Nurcan, *Revan'da Son Günler Türk Yönetiminden Ermeni Yönetimine*. Ankara: Orion Yayınevi, 2007.
- Tosun, Ulvi Ufuk. "Erzincan ve Erzurum'da Ermeni Vahşeti (1918)". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19/1, (2015): 1-10.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. c.I. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. c.III, Kısım VI. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971.
- Véou, Paul du. *Kilikya Faciası (1919-1922) Siyasi ve Askerî Olaylar*. çev. R. Gögen, "Kilikya Faciaları" adıyla basılmamış daktilo metni (ATASE Kütüphanesi) (1938).

İnternet Kaynakları:

- "Ermeni Soykırımı," Genocide Museum http://www.genocide-museum.am/trk/armenian_genocide.php, (Erişim Tarihi: 06.02.2021).
- "ՀԱՅ ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ՋՈԿԱՏՆԵՐԸ Կոմկապյան ճակատում 1914-1918թթ." ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԵՍ. 5 Mayıs 2012. <http://www.hayzinvor.am/13009.html> (Erişim Tarihi: 14.05.2021).

Yayın Geliş Tarihi: 28.06.2021

Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):

Çakı, Caner. "Ermenistan'ın Karabağ İşgaline Karşı Azerbaycan Propagandasında Müzik ve Milliyetçilik: "Karabağ'ın Sesi" Şarkısı Üzerine İnceleme." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 70 (2021): 141-164.

Araştırma Makalesi

ERMENİSTAN'IN KARABAĞ İŞGALİNE KARŞI AZERBAYCAN PROPAGANDASINDA MÜZİK VE MİLLİYETÇİLİK: "KARABAĞ'IN SESI" ŞARKISI ÜZERİNE İNCELEME

(THE MUSIC AND NATIONALISM IN AZERBAIJAN PROPAGANDA
AGAINST ARMENIA'S INVASION OF KARABAKH: AN EVALUATION
OF THE "VOICE OF KARABAKH" SONG)

Caner ÇAKI*

Öz: Geçmişten günümüze pek çok ülke, müziği propagandanın amaçlarına hizmet etmesi için kullanmıştır. Milliyetçi duyguların güçlendirilerek, kitlelerin savaşa hazırlanması da bu propaganda amaçlarından biri olmuştur. 2020 Dağlık Karabağ Savaşı'nda da Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ı işgal eden Ermeni güçlerine karşı Azerbaycan'da milliyetçi duyguların ön plana çıkarılması ve savaşa yönelik kamuoyunun güçlendirilmesi sürecinde müzikten propaganda amacıyla yararlanmıştır. 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan ve Ermeni güçleri arasında başlayan çatışmalardan kısa bir süre önce Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'nın desteğiyle hazırlanan "Karabağ'ın Sesi" adlı klip yayınlanmıştır. Karabağ'ın Ermeni güçleri tarafından işgalini konu alan klip üzerinden Azerbaycan, hem Dağlık Karabağ mücadelesinin uluslararası alanda meşruluğunu kanıtlamak hem de ulusal kamuoyunda milliyetçilik duygusunu güçlendirmek amacıyla klipten propaganda

* ORCID: 0000-0002-1523-4649
Dr., Bağımsız Araştırmacı, caner_caki@hotmail.com

amacıyla yararlanmıştır. Çalışmada Azerbaycan'ın Karabağ mücadelesini tanıtan "Karabağ'ın Sesi" adlı klip incelenerek, Azerbaycan'ın müzik yoluyla propaganda boyutunda gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyunda Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ işgalini ne şekilde yansıttığı ve Azerbaycan kamuoyuna Dağlık Karabağ'la ilgili hangi mesajları verdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada klipte yer alan görsel kodlar ABD'li dilbilimci Charles Sanders Peirce'in ve şarkının sözel kodları da İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün göstergebilim kavramları ışığında analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgularda şarkı üzerinden Dağlık Karabağ'ı işgal eden Ermeni işgal güçlerinin sivilleri katlederek savaş suçu işleyen birlikler olarak tanıtıldığı, diğer yandan Azerbaycan kamuoyunda Dağlık Karabağ'ın işgalinin Azerbaycan'ın ulusal matemi olarak sunulduğu ortaya çıkmıştır. Bu şekilde şarkı üzerinden milliyetçilik duyguları ön plana çıkarılarak, Azerbaycan ordusunun Karabağ'a müdahalesine destek istendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Azerbaycan, Karabağ, Propaganda, Müzik

Abstract: From past to present, many countries have used music as a tool for their purposes of propaganda. One of the aims of such propaganda was to strengthen nationalist feelings and prepare the masses for war. In the 2020 Nagorno-Karabakh War, Azerbaijan used music for the purpose of propaganda in order to bring nationalist sentiments to the fore in Azerbaijan and strengthen the public opinion towards the war against the Armenian forces that occupied Nagorno-Karabakh. Shortly before the clashes that broke out between Azerbaijani and Armenian forces on September 27, 2020, a music video called "The Voice of Karabakh" was published with the support of the Ministry of Defense of the Republic of Azerbaijan. Azerbaijan used the video for propaganda purposes, both to prove the legitimacy of the Nagorno-Karabakh conflict in the international arena and to strengthen the sense of nationalism in the national public opinion through the clip about the occupation of Karabakh by Armenian forces. By examining the video called "The Voice of Karabakh", which publicized Azerbaijan's Karabakh conflict, this study attempts to reveal how Azerbaijan presented the occupation of Nagorno-Karabakh by the Armenian forces in both national and international public opinion and what messages it gave to the Azerbaijani public opinion about Nagorno-Karabakh through musical propaganda. For this purpose the visual codes in the clip were analyzed in the light of the semiotics concepts of the US linguist Charles Sanders Peirce while the verbal codes of the song were examined in the light of the semiotics concepts of the of the Swiss linguist Ferdinand de Saussure. In the findings of the study, it was revealed that the Armenian occupation forces, who occupied Nagorno-Karabakh, were

Ermenistan'ın Karabağ İşgaline Karşı Azerbaycan Propagandasında Müzik ve Milliyetçilik: "Karabağ'ın Sesi" Şarkısı Üzerine İnceleme

---

presented as units that committed war crimes by murdering civilians, on the other hand, the occupation of Nagorno-Karabakh was presented as Azerbaijan's national mourning in the Azerbaijani public opinion through the song. In this way, it was concluded that support was requested for the intervention of the Azerbaijani army to Karabakh, by emphasizing the nationalist sentiments through the song.

Keywords: *Armenia, Azerbaijan, Karabakh, Propaganda, Music*

Giriş

Ermenistan'ın *de jure* olarak Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ'ı işgal etmesinden sonra iki ülke arasındaki gerilim artmış ve işgal, iki ülke arasında günümüzde de süre gelen sınır çatışmalarının yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Azerbaycan, Ermenistan'ın topraklarını işgal etmesine karşılık ulusal ve uluslararası kamuoyunda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu vurgulayan söylemlere yönelmiştir. Diğer yandan Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın işgaline karşı ulusal kamuoyunda milliyetçi duyguların ön planda tutulduğu propagandaya girişmiştir. Bu aşamada müzik, Azerbaycan'ın milliyetçi propagandasında önemli bir rol üstlenmiştir. Karabağ'ın işgalini konu çeşitli şarkılar yayınlanmış, yayınlanan şarkılarda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu vurgulanmıştır. Bunlardan biri de 2020 Dağlık Karabağ Savaşı'ndan kısa bir süre önce Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'nın desteğiyle hazırlanan *Qarabağın Səsi* (Karabağ'ın Sesi) adlı klip olmuştur¹. Karabağ'ın Sesi adlı klip üzerinden Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın Ermeni işgaline vurgu yaparak kamuoyunda milliyetçi duyguları canlı tutmaya çalışmıştır.

Dağlık Karabağ üzerine çeşitli akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde: Cornell, Türkiye ve Dağlık Karabağ'daki çatışmayı²; Mooradian ve Druckman, 1990-95 yılları arasında Dağlık Karabağ sorununu³; Pashayeva, Rusya-Gürcistan savaşının ardından Dağlık Karabağ çatışmasını⁴; De Waal, Dağlık Karabağ barış sürecini⁵; Gamaghelyan, kimlik ve siyaset boyutunda Dağlık Karabağ çatışmasını⁶; Ambrosio, Dağlık Karabağ sorunu çözümünde Barack Obama yönetimi altındaki barış çabalarını⁷; German, Kafkasya'da güvenlik sorunları boyutunda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ çatışmasını⁸; Kasim, Dağlık Karabağ çatışması,

1 "Karabağ'ı Sesi Klipi," Azərbaycan Savunma Bakanlığı, Erişim 27 Haziran 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=jtTiEJ4GIs>.

2 Svante E. Cornell, "Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance," *Middle Eastern Studies* 34, no. 1, (1998): 51-72.

3 Moorad Mooradian and Daniel Druckman, "Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95," *Journal of Peace Research* 36, no. 6, (1999): 709-727.

4 Gulshan Pashayeva, "The Nagorno Karabakh Conflict in the Aftermath of the Russia-Georgia War," *Turkish Policy Quarterly* 8, no. 4, (2009): 55-69.

5 Thomas De Waal, "Remaking the Nagorno-Karabakh Peace Process," *Survival* 52, no. 4, (2010): 159-176.

6 Phil Gamaghelyan, "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship," *International Negotiation* 15, no. 1, (2010): 33-56.

7 Thomas Ambrosio, "Unfreezing the Nagorno-Karabakh Conflict? Evaluating Peacemaking Efforts under the Obama Administration," *Ethnopolitics* 10, no. 1, (2011): 93-114.

8 Tracey German, "The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security Issues in the Caucasus," *Journal of Muslim Minority Affairs* 32, no. 2, (2012): 216-229.

Hazar petroleri ve bölgesel güçleri⁹; Janssen, Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ çatışmasına etkisini¹⁰; Kasim, Dağlık Karabağ çatışmasına yönelik Amerikan politikası ve çözüme yönelik çıkarımları¹¹; Uzer, bölgesel ve dünya siyasetinde Dağlık Karabağ'ı¹²; Halbach, Dağlık Karabağ'ın Doğu Avrupa'daki diğer etnik çatışmalarla karşılaştırılmasını¹³; Welt, Türk-Ermeni normalleşmesi ve Karabağ sorununu¹⁴; Baumann vd., Dağlık Karabağ ihtilafı sırasında ve sonrasında Kafkasya'da arazi kullanımı değişikliğini¹⁵; Blank, ABD politikası, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ çatışmasını¹⁶; Minasyan, Güney Kafkasya bölgesel güvenlik sorunları bağlamında Dağlık Karabağ çatışmasını¹⁷; Abushov, Dağlık Karabağ sorununa yönelik Rus dış politikasını¹⁸; Atanesyan, Dağlık Karabağ Çatışması konusunda barış gazeteciliğinin sınırlarını¹⁹ incelemiştir.

Müzik ve milliyetçilik üzerine de çeşitli akademik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda: Vassberg, milliyetçiliğin aracı olarak müziği²⁰; Manuel, devrimci Küba'da milliyetçilik ve popüler müziği²¹; Al-Tae, popüler müzik, milliyetçilik ve Ortadoğu'da barış arayışını²²; Melo, Brezilya müziğinde

- 9 Kamer Kasim, "The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers," in *The Politics of Caspian Oil* ed. Bülent Gökay (London: Palgrave Macmillan, 2001): 185-198.
- 10 David Janssen, "The Impact of the European Union on the Nagorno-Karabakh Conflict," *Turkish Policy Quarterly* 11, no. 1, (2012): 155-163.
- 11 Kamer Kasim, "American Policy toward the Nagorno-Karabakh Conflict and Implications for its Resolution," *Journal of Muslim Minority Affairs* 32, no. 2, (2012): 230-244.
- 12 Umut Uzer, "Nagorno-Karabakh in Regional and World Politics: A Case Study for Nationalism, Realism and Ethnic Conflict," *Journal of Muslim Minority Affairs* 32, no. 2, (2012): 245-252.
- 13 Uwe Halbach, "A Case Sui Generis: Nagorno-Karabakh in Comparison with Other Ethnic Conflicts in Eastern Europe," in *Europe's Next Avoidable War* ed. Michael Kambeck, Sargis Ghazaryan (London: Palgrave Macmillan, 2013): 43-60.
- 14 Cory Welt, "Turkish-Armenian Normalisation and the Karabakh Conflict," *Perceptions: Journal of International Affairs* 18, no. 1, (2013): 207-221.
- 15 Matthias Baumann, Volker C. Radeloff, Vahagn Avedian and Tobias Kummerle, "Land-use Change in the Caucasus during and after the Nagorno-Karabakh Conflict," *Regional Environmental Change* 15, no. 8, (2015): 1703-1716.
- 16 Stephen Blank, "US Policy, Azerbaijan, and the Nagorno-Karabakh Conflict," *Mediterranean Quarterly* 26, no. 2, (2015): 99-114.
- 17 Sergey Minasyan, "The Nagorno-Karabakh Conflict in the Context of South Caucasus Regional Security Issues: An Armenian Perspective," *Nationalities Papers* 45, no. 1, (2017): 131-139.
- 18 Kavus Abushov, "Russian Foreign Policy towards the Nagorno-Karabakh Conflict: Prudent Geopolitics, Incapacity or Identity?," *East European Politics* 35, no. 1, (2019): 72-92.
- 19 Arthur Atanesyan, "Media Framing on Armed Conflicts: Limits of Peace Journalism on the Nagorno-Karabakh Conflict," *Journal of Intervention and Statebuilding* 14, no. 4, (2020): 534-550.
- 20 David E. Vassberg, "Villa-Lobos: Music as a Tool of Nationalism," *Luso-Brazilian Review* 6, no. 2, (1969): 55-65.
- 21 Peter Manuel, "Marxism, Nationalism and Popular Music in Revolutionary Cuba," *Popular Music* 6, no. 2, (1987): 161-178.
- 22 Nasser Al-Tae, "Voices of Peace and the Legacy of Reconciliation: Popular Music, Nationalism, and the Quest for Peace in the Middle East," *Popular Music* 21, no. 1, (2002): 41-61.

milliyetçiliği²³; Hudson, popüler müzik ve Sırp milliyetçiliğini²⁴; Turino, milliyetçilik ve Latin Amerika müziğini²⁵; Brincker, milliyetçiliğin inşasında klasik müziğin rolünü²⁶; Sanga, Tanzanya’da müzik ve milliyetçiliği²⁷; Goble, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD müzik eğitiminde milliyetçiliği²⁸; Rancier, çağdaş Kazak popüler müzik videolarında modern milliyetçiliği²⁹; Slavková, Yugoslavya’da popüler müzik ve milliyetçiliği³⁰; Kaminsky, halk müziği ve sağcı milliyetçiliği³¹; Skinner, Mali’de müzik, milliyetçilik ve devletçiliği³²; Parfitt, müzik ve İrlanda milliyetçiliğini³³ ele almıştır.

Çalışmada Ermenistan’ın işgali altındaki Dağlık Karabağ’a yönelik Azerbaycan propagandasında milliyetçilik duygularının ön plana çıkarılmasında müziğin ne gibi bir rol üstlendiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışma kapsamında Karabağ’ın Sesi adlı klip, milliyetçilik propagandası özelinde incelenmiştir. Çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

- Klipteki görsel ve yazılı kodlar üzerinden propaganda boyutunda hangi milliyetçi söylemlere yer verilmiştir?
- Şarkıdaki sözel kodlarda Karabağ’ı işgal eden Ermeni güçleri nasıl yansıtılmaktadır?

-
- 23 James Melo, “Geniuses in the Forest? Nationalism in Brazilian Music,” *Review: Literature and Arts of the Americas* 35, no. 64, (2002): 46-50.
- 24 Robert Hudson, “Songs of Seduction: Popular Music and Serbian Nationalism,” *Patterns of Prejudice* 37, no. 2, (2003): 157-176.
- 25 Thomas Turino, “Nationalism and Latin American Music: Selected Case Studies and Theoretical Considerations,” *Latin American Music Review* 24, no. 2, (2003): 169-209.
- 26 Benedikte Brincker, “The Role of Classical Music in the Construction of Nationalism: An Analysis of Danish Consensus Nationalism and the Reception of Carl Nielsen,” *Nations and Nationalism* 14, no. 4, (2008): 684-699.
- 27 Imani Sanga, “Music and Nationalism in Tanzania: Dynamics of National Space in Muziki wa injili in Dar es Salaam,” *Ethnomusicology* 52, no. 1, (2008): 52-84.
- 28 J. Scott Goble, “Nationalism in United States Music Education during World War II,” *Journal of Historical Research in Music Education* 30, no. 2, (2009): 103-117.
- 29 Megan Rancier, “Resurrecting the Nomads: Historical Nostalgia and Modern Nationalism in Contemporary Kazakh Popular Music Videos,” *Popular Music and Society* 32, no. 3, (2009): 387-405.
- 30 Markéta Slavková, “Echoing the Beats of Turbo-Folk: Popular Music and Nationalism in ex-Yugoslavia,” *Lidé Města* 12, no. 2, (2010): 419-439.
- 31 David Kaminsky, “Keeping Sweden Swedish: Folk Music, Right-Wing Nationalism, and the Immigration Debate,” *Journal of Folklore Research: An International Journal of Folklore and Ethnomusicology* 49, no. 1, (2012): 73-96.
- 32 Ryan Thomas Skinner, “Cultural Politics in the Post-Colony: Music, Nationalism and Statism in Mali, 1964—75,” *Africa: Journal of the International African Institute* 82, no. 4, (2012): 511-534.
- 33 Richard Parfitt, ““Oh, What Matter, When for Erin Dear We Fall?”: Music and Irish Nationalism, 1848–1913,” *Irish Studies Review* 23, no. 4, (2015): 480-494.

- Klipteki görsel kodlarda Azerbaycan ve Türkiye dostluğu ne şekilde sunulmaktadır?

Çalışma, Azerbaycan propagandasında Dağlık Karabağ'ın işgalinin ve Dağlık Karabağ'ı işgal eden Ermeni güçlerinin nasıl sunulduğunu açıklaması ve Dağlık Karabağ özelinde milliyetçilik, propaganda ve müzik arasındaki ilişkiselliği yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışmada elde edilen bulguların, Azerbaycan ve Ermenistan üzerine iletişim, müzik, tarih, uluslararası ilişkiler ve tarih alanlarında çalışma yürüten araştırmacılar için kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

1. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ İşgaline Genel Bakış

1980'li yılların sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Dağlık Karabağ'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu çatışmalar Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etmesinden sonra da sürmüştür. 1988 yılında iki toplum arasında başlayan çatışmalar 1994 yılında Ermeni güçlerinin hukuksal olarak Azerbaycan toprakları sayılan Dağlık Karabağ'ı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Gerçekleşen çatışmalar, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı olarak adlandırılmış ve savaş sırasında her iki taraftan da çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. 5 Mayıs 1994 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te Azerbaycan ve Ermenistan arasında Bişkek Protokolü olarak adlandırılan bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Savaş sırasında Ermeni güçlerinin Hocalı'ya yapılan saldırısında çok sayıda sivil hayatını kaybetmiş ve yaşanan olay Hocalı Katliamı olarak tarihe geçmiştir. Çok sayıda insanın hayatını kaybetmesi ve zorla yerinden edilmesi nedeniyle savaş, tüm Azerilerin ortak hafızasına yerleşmiştir. Dağlık Karabağ, Azeri televizyon, radyo ve gazetelerinde neredeyse günlük bir konu, devlet okullarında ders kitaplarında çalışma konusu, pek çok Azeri edebi ve şiirsel yazının ana teması, aileler ve arkadaşlar arasında sıkça konuşulan bir konu olmuştur. Ve Azerbaycan genelinde, Hocalı Katliamı'nı anan ve savaşta hayatını kaybeden tüm Azerileri onurlandıran anıtlar, savaşın acımasızlığının ve insan acılarının sembolik hatırlatıcıları olarak hizmet etmektedir³⁴.

İki taraf arasında imzalanan ateşkese rağmen yer yer çatışmalar sürmüştür. 27 Eylül 2020 tarihine gelindiğinde ise çatışmalar farklı bir boyuta taşınmış, Azerbaycan ordusunun Ermenistan'ın işgali altındaki topraklarda ilerlemesiyle

34 Mehrangiz Najafzadeh, "Ethnic Conflict and Forced Displacement: Narratives of Azeri IDP and Refugee Women from the Nagorno-Karabakh War," *Journal of International Women's Studies* 14, no. 1, (2013): 166-167.

birlikte 2020 Dağlık Karabağ Savaşı (diğer adıyla İkinci Dağlık Karabağ Savaşı) meydana gelmiştir. Ermeni Silahlı Kuvvetleri tüm cephe hattı boyunca taarruz operasyonlarına yönelmiş, ancak Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, bölgede yeni bir güvenlik ortamına yol açan karşı saldırı başlatmıştır³⁵. Ermeni güçleri işgal ettikleri topraklarda Azerbaycan ordusuna karşı genel bir başarı sağlayamamıştır. Bu aşamada Azerbaycan, savaş sırasında Ermeni güçleri tarafından işgal edilen toprakların bir kısmı geri almayı başarmıştır. Azerbaycan ordusu, bölgenin en büyük şehirlerinden biri olan Şuşa'yı ele geçirmesinden sonra 9 Kasım 2020 tarihinde taraflar arasında Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve antlaşma 10 Kasım 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2. Propaganda Ekseninde Milliyetçilik ve Müziğin İlişkisi

1789 Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa genelinde milliyetçi söylemlerin güç kazanması, propaganda boyutunda müzik ve milliyetçiliğin ilişkiselliğinin de önemini arttırmıştır. Ülkelerin milli marşlarında milliyetçi söylemlere yer verilerek, düşmanlara karşı kazanılan zaferlere vurgu yapılmıştır. Düşman ülkeler birbirlerine karşı kamuoyunu harekete geçirebilmek için müzik yoluyla milliyetçi duyguları ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Örneğin 19. yüzyılda Almanya ve Fransa arasındaki milliyetçi söylemlerin ifadesinde müzik önemli bir propaganda aracı olarak hizmet etmiştir. Bunlar içerisinde 1840 yılında Max Schneckenburger'ın yazdığı ve daha sonra Karl Wilhelm'in bestelediği "Die Wacht am Rhein" adlı eser, Alman milliyetçiliğinin en önde gelen propaganda şarkılarından biri olmuştur. Savaş zamanlarında özellikle müziğin milliyetçi propagandadaki rolü artmaktadır. Nitekim ülkeler, müziği milliyetçilik propagandasında kullanarak kitlelerin milliyetçi duygularına hitap edebilmekte, bu sayede savaş yanlısı kamuoyu oluşturmaya, savaşın meşrulaştırılmasını sağlamaya veya halkın savaş çabalarını arttırmaya çalışabilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı müziğin, milliyetçilik propagandasında etkin bir şekilde kullanıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde özellikle Nazi Almanyası ve İtalya'da milliyetçi hükümetlerin iktidarda bulunması, milliyetçi şarkıların propaganda amaçlı ön plana çıkmasına yol açmıştır. Adolf Hitler'in liderliğindeki Nazi Almanyası'nın milliyetçilik propagandasında *Deutschlandlied* ve *Horst-Wessel-Lied* adlı şarkılar yaygın olarak kullanılmıştır. Bunun yanında *Die*

35 Khayal Iskandarov and Piotr Gawliczek, "The Second Karabakh War as a War of New Generation," *Journal of Scientific Papers «Social development and Security»* 11, no. 2, (2021): 92.

Hitlerleute, Unser Rommel, Panzerlied, Sieg Heil Viktoria, Vorwärts! Vorwärts! ve *Deutschland Erwache* gibi şarkılar da Nazilerin milliyetçilik propagandasında ön plana çıkmıştır. Benito Mussolini liderliğindeki İtalya'da da *Giovinazza* adlı eser, sözleri değiştirilerek milliyetçilik propagandasında kullanılmıştır. Şarkı, milliyetçilik propagandasının dışında aynı zamanda Mussolini'nin kült liderlik propagandasına da hizmet etmiştir. Şarkıda İtalya'nın geçmişindeki milliyetçilik ruhunu, 20. yüzyılda Mussolini'yle tekrar doğduğu yansıtılmıştır³⁶. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra propaganda bağlamında milliyetçi müzikler güçlü etkisini yitirmiştir. Yine de ülkeler arasında yaşanan krizlerde ve ülkelerin birbirlerine yönelik güç gösterilerinde müzik, milliyetçilik propagandasını desteklemek amaçlı kullanılmaktadır.

Türkiye'de modern anlamda müziğin milliyetçilik propagandasında kullanımının tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Buna karşılık Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra milliyetçi müziğin önemi daha da artmıştır. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıkması ve İtilaf Devletleri tarafından dayatılan Sevr Antlaşması'nın geçerliliğini kaybetmesinden sonra Türkiye'de Kurtuluş Savaşı'nın zaferlerinin konu edildiği ve milliyetçi söylemlerin ön planda olduğu şarkılar bestelenmiştir. Hazırlanan bu şarkılar, Türkiye'nin elde ettiği zaferlerin yıldönümlerinde geniş kitleler tarafından seslendirilmiştir. Türkiye'de son olarak Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında propaganda boyutunda milliyetçi şarkılar ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin garantör ülke olarak adaya müdahalesi sürecinde artan milliyetçilik, Türkiye'de milliyetçi şarkıların hazırlanmasına yol açmıştır³⁷.

3. Yöntem

Çalışmada "Karabağ'ın Sesi" adlı şarkı nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilim yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Göstergebilim alanındaki ilk çalışmalar 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'li dilbilimci Charles Sanders Peirce (1839-1914) ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (187-1913) tarafından birbirinden habersiz olarak yapılmıştır. Her iki dilbimicinin göstergebilimin kurucuları olarak kabul edilmesi ve aynı zamanda her iki dilbilimci tarafından göstergebilimin ilk kavramlarının ortaya konulmasından dolayı çalışmada klibin Peirce ve Saussure'ün göstergebilim kavramları

36 Derya Karaburun Doğan, "Faşizm Propagandasında Müziğin Rolü: Mussolini İtalyası Örneği," *Folklor/Edebiyat* 25, no. 97, (2019): 242.

37 Sadık Çalışkan ve Derya Karaburun Doğan, "Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türkülerin Propaganda Amaçlı Kullanılması: "Kıbrıs'a Çıktık" Türküsü Üzerine İnceleme," *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20, no. 2, (2020): 158.

özeline incelenmesi kararlaştırılmıştır. Saussure'ün göstergebilim anlayışında gösterenin gösteren ve gösterilen olmak üzere iki anlamı mevcuttur³⁸. Gösteren, kavramın insanların akıllarına gelen ilk anlamını içermektedir. Gösterilen ise gösterenin öznel, kültürden kültüre değişen anlamını ifade etmektedir. Peirce ise gösterenin anlamını gösterge, yorumlayıcı ve nesne olmak üzere üç temelde incelemektedir. Nesnenin, uzlaşısı sonucunda belirli bir gösterge anlamı meydana gelmektedir. Bu anlam da yorumlayıcıdan yorumlayıcıya değişebilmektedir. Örneğin, kırmızı bir ev denildiğinde her insanın aklına aynı boyutta, aynı özelliklere sahip ev gelmeyebilmektedir. Bu aşamada gösterenin yorumlayıcıların zihinlerinde bıraktıkları anlam aynı olmayabilmektedir. Peirce, göstergeleri, görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge ve simge olmak üzere üçe ayırmaktadır. Görüntüsel gösterge, gösterenin doğrudan insanların zihinlerinde oluşan ilk algısını açıklamaktadır. Belirtisel gösterge ise belirli bir olayın başka bir olayın varlığı üzerinden açıklanmasını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle belirtisel göstergede bir durumun varlığı, başka bir durumun varlığını işaret edebilmektedir³⁹. Simge ise aralarında belirli bir anlam ilişkisi olmayan bir kavramın başka bir kavramın yerine kullanılmasıdır. Bu aşamada bir kavramın başka bir kavramı simgelemesi insanlar arasındaki uzlaşısı sonucu belirlenmektedir.

Çalışmada klipte yer alan görsel kodlar ABD'li dilbilimci Charles Sanders Peirce'in görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge ve simge ve şarkının sözel kodları da İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün gösteren ve gösterilen kavramları ışığında incelenmiştir.

4. Bulgular ve Yorum

Çalışmanın bu kısmında ilk olarak klibin görsel kodları, ardında da şarkının sözel kodları analiz edilmiştir.

4. 1. Karabağ'ın Sesi Klibindeki Görsel Kodların Göstergebilimsel Analizi

Çalışmanın bu kısmında Karabağ'ın Sesi klibindeki görsel kodlar beş sekans içerisinde incelenmiştir.

38 İlhami Sığircı, *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 41.

39 John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş* Çev., Süleyman İrvan. 5. Basım. (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017), 133.

4. 1. 1. Karabağ'ın Sesi Klibinin Birinci Sekansı

Görüntüsel gösterge boyutunda incelendiğinde birinci sekansta dağlarla kaplı bir alanda, bir bileğinde Türkiye ve diğer bileğinde de Azerbaycan bayrağı olan bir çocuğun elindeki taşları büyük bir kayaya vurduğu görülmektedir. Ardından klipte siyah giysiler içerisindeki müzisyenler ve açıklama yapan bir erkeğe yer verilmektedir. Daha sonra şarkıcılar, şarkıyı seslendirmektedir. Şarkıcılar, şarkıyı söylerken arka planda Ermeni güçleri tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarının isimleri ve işgal edildikleri tarihler gösterilmektedir.

Görüntüsel Gösterge	Şarkının ağıt şeklinde söylenmesi
Belirtisel Gösterge	Şarkının ağıt şeklinde söylenmesi, Azerbaycan halkının Dağlık Karabağ'ın işgaline duyduğu üzüntüyü yansıtmaktadır
Simge	Ağıt, kederi simgelemektedir

Tablo 1. Birinci Sekans

Belirtisel gösterge üzerinden ele alındığında birinci sekansta şarkının ağıt şeklinde söylenmesi, Azerbaycan halkının Dağlık Karabağ'ın işgaline duyduğu üzüntüyü yansıtmaktadır. Birinci sekansta simge olarak ağıt kullanılmaktadır. Ağıt, kederi simgelemektedir. Bu şekilde Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ'ı işgalinden yıllar geçmiş olmasına karşılık Azerbaycan halkının üzüntüsünün hala sürdüğü mesajı verilmektedir.

Şekil 1: Birinci Sekans

4. 1. 2. Karabağ'ın Sesi Klbinin İkinci Sekansı

Görüntüsel gösterge boyutunda ele alındığında ikinci sekansta klipteki müzisyenlerin ve şarkıcıların bazılarının siyah giysiler içerisinde olduğu yansıtılmaktadır. Diğer yandan şarkı, şarkıcılar tarafından ağıt şeklinde seslendirilmektedir.

Görüntüsel Gösterge	Siyah giysilerin giyilmesi
Belirtisel Gösterge	Siyah giysilerin giyilmesi Azerbaycan halkının Ermeni kuvvetlerinin Dağlık Karabağ'a işgaline yönelik üzüntüsünü yansıtmaktadır
Simge	Siyah giysiler, matemi simgelemektedir

Tablo 2. İkinci Sekans

Belirtisel gösterge üzerinden incelendiğinde ikinci sekansta siyah giysilerin giyilmesi Azerbaycan halkının Ermeni kuvvetlerinin Dağlık Karabağ'a işgaline yönelik üzüntüsünü yansıtmaktadır. İkinci sekansta simge olarak siyah giysiler kullanılmaktadır. Siyah giysiler, matemi simgelemektedir. Birinci sekansta olduğu gibi ikinci sekansta da Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ'ı işgaliyle nedeniyle Azerbaycan halkında oluşan üzüntüye vurgu yapılmaktadır.

Şekil 2: İkinci Sekans

4. 1. 3. Karabağ'ın Sesi Klipinin Üçüncü Sekansı

Görüntüsel gösterge boyutunda incelendiğinde üçüncü sekansta klipin başında açıklamalarda bulunan ve siyah giysi içerisinde olan erkeğin beyaz bir giysi içerisinde olduğu görülmektedir. Klipteki erkek ellerini açarak Türk milletine seslenmektedir.

Görüntüsel Gösterge	Siyah giysi yerine beyaz giysinin giyilmesi
Belirtisel Gösterge	Siyah giysi yerine beyaz giysinin giyilmesi, Azerbaycan halkının mateminin bittiğini (ya da biteceğini) göstermektedir
Simge	Beyaz giysi, mutluluğu simgelemektedir

Tablo 3. Üçüncü Sekans

Belirtisel gösterge boyutunda ele alındığında üçüncü sekansta siyah giysi yerine beyaz giysinin giyilmesi, matemin bittiğini (ya da biteceğini) göstermektedir. Üçüncü sekansta simge olarak beyaz giysi kullanılmaktadır. Beyaz giysi, mutluluğu simgelemektedir. Klip üzerinden Azerbaycan ordusunun Ermeni güçlerinin işgali altındaki Dağlık Karabağ'a müdahale etmesiyle Azerbaycan halkının mateminin son bulacağına yönelik mesaj verilmektedir.

Şekil 3: Üçüncü Sekans

4. 1. 4. Karabağ'ın Sesi Klbinin Dördüncü Sekansı

Görüntüsel gösterge boyutunda ele alındığında dördüncü sekansta beyaz giysi içerisindeki erkek açıklama yaparken bu sırada Türkiye ve Azerbaycan bayrakları taşıyan iki askerin arkasından silahlı askerlerin geldiği gösterilmektedir. Askerler, şarkının “Orada seni bekleyenler var, senden umut edenler var. Kalk ayağa bir defalık söyle sözünü, darda kalan Karabağ'ın koyma yolda sen gözünü” bölümünü seslendirmektedir.

Görüntüsel Gösterge	Bir gurup askerin önünde Türkiye ve Azerbaycan bayraklarının taşınması
Belirtisel Gösterge	Türkiye ve Azerbaycan bayraklarının taşınması, Türkiye ve Azerbaycan halklarının dostluğuna vurgu yapmaktadır
Simge	Türkiye ve Azerbaycan bayrakları, Türkiye ve Azerbaycan halklarını simgelemektedir

Tablo 4. Dördüncü Sekans

Belirtisel gösterge üzerinden incelendiğinde dördüncü sekansta Türkiye ve Azerbaycan bayraklarının taşınması, Türkiye ve Azerbaycan halklarının dostluğuna vurgu yapmaktadır. Dördüncü sekansta simge olarak Türkiye ve Azerbaycan bayrakları kullanılmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan bayrakları, Türkiye ve Azerbaycan halklarını simgelemektedir. Klip üzerinden Ermeni güçleri tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ mücadelesinde, Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğu mesajı verilmektedir.

Şekil 4: Dördüncü Sekans

4. 1. 5. Karabağ'ın Sesi Klbinin Beşinci Sekansı

Görüntüsel gösterge boyutunda incelendiğinde beşinci sekansta klbin başında ellerindeki taşları kayaya vuran çocuğun, elindeki taşları bırakıp bir bileğinde Türkiye, diğer bileğinde Azerbaycan bayrağı olan iki elini birleştirdiği görülmektedir. Şarkının sonunda da "Karabağ, Azerbaycan'dır!" yazısı çıkmaktadır.

Görüntüsel Gösterge	Bileklerinde Türkiye ve Azerbaycan bayrakları bulunan çocuğun ellerini birleştirmesi
Belirtisel Gösterge	Ellerin birleştirilmesi, Türkiye ve Azerbaycan'ın dostluğunu vurgulamaktadır
Simge	Türkiye ve Azerbaycan bayrakları, Türkiye ve Azerbaycan halklarını simgelemektedir

Tablo 5. Beşinci Sekans

Belirtisel gösterge üzerinden ele alındığında beşinci sekansta ellerin birleştirilmesi, Türkiye ve Azerbaycan'ın dostluğunu vurgulamaktadır. Beşinci sekansta simge olarak Türkiye ve Azerbaycan bayrakları kullanılmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan bayrakları, Türkiye ve Azerbaycan halklarını simgelemektedir. Bu şekilde Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ mücadelesinde Türkiye ve Azerbaycan'ın birlik içerisinde olduğu mesajı verilmektedir.

Şekil 5: Beşinci Sekans

4. 2. “Karabağ’ın Sesi” Şarkısı’nın Sözel Kodlarının Göstergibilimsel Analizi

Çalışmanın bu kısmında “Karabağ’ın Sesi” şarkısının sözel kodları dört bölüm içerisinde incelenmiştir.

4. 2. 1. Birinci Bölüm

Şarkının birinci bölümünde siyah giysi içerisindeki erkek müzik eşliğinde “Duysun dünya haktan gelen sesimizi, evlatlarını kaybeden toprağını, düşman beşikteki çocuğu, ninni söyleyen annemizi vurdu, yaşlıları katletti” sözlerini söylemektedir. Gösteren boyutunda şarkının sözlerinde evlat, düşman, beşikteki çocuk, ninni söyleyen anne ve yaşlılar ön plana çıkmaktadır.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Evlat	Dağlık Karabağ işgalinde hayatını kaybeden Azerbaycan halkı
İnsan	Düşman	Dağlık Karabağ’ı işgal eden Ermeni güçleri
Eylem	Beşikteki çocuğun, ninni söyleyen annenin vurulması, yaşlıların katledilmesi	Dağlık Karabağ’ı işgal eden Ermeni güçlerin insanlık suçu işlemesi

Tablo 6. Birinci Bölüm

Gösterilen açısından şarkının sözlerinde evlat, Dağlık Karabağ işgalinde hayatını kaybeden Azerbaycan halkı temsil etmektedir. Düşman, Dağlık Karabağ’ı işgal eden Ermeni güçleri yansıtmaktadır. Diğer yandan beşikteki çocuğun, ninni söyleyen annenin vurulması, yaşlıların katledilmesi de Dağlık Karabağ’ı işgal eden Ermeni güçlerin insanlık suçu işlemesini açıklamaktadır.

4. 2. 2. İkinci Bölüm

Siyah giysi içerisindeki erkeğin sözlerinden sonra klipteki şarkıcılar şarkının tekrar eden “Ey Türk oğlu seni çağıran biri var. Bekleyenler var, senden umut edenler var. Kalk ayağa bir defalık söyle sözünü, darda kalan Karabağ’ın koyma yolda sen gözünü” nakaratını seslendirmektedir. Gösteren açısından şarkının sözlerinde çağıran biri, ayağa kalkma, sözün söylenmesi, darda kalma ve gözün yolda koyulması ön plana çıkmaktadır.

Ermenistan'ın Karabağ İşgaline Karşı Azerbaycan Propagandasında Müzik ve Milliyetçilik: "Karabağ'ın Sesi" Şarkısı Üzerine İnceleme

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Çağırın biri	Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan halkı
Eylem	Ayağa kalmak	Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'ın müdahalesi
Eylem	Bir defalık sözün söylenmesi	Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'ın müdahalesi
Eylem	Karabağ'ın darda kalması	Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali
Eylem	Gözün yolda koyulması	Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan halkının Azerbaycan ordusunun müdahalesini beklemesi

Tablo 7. İkinci Bölüm

Gösterilen boyutunda şarkının sözlerinde çağırın biri, Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan halkını temsil etmektedir. Ayağa kalmak ve bir defalık sözün söylenmesi, Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'ın müdahalesini açıklamaktadır. Karabağ'ın darda kalması, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalini yansıtmaktadır. Diğer yandan gözün yolda koyulması da Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan halkının Azerbaycan ordusunun müdahalesini beklemesini temsil etmektedir.

4. 2. 3. Üçüncü Bölüm

Klipteki şarkıcılar, şarkının tekrar eden nakaratı arasında "Şuşa'nın üzerindeki yoğun sis, göğe yükselen annelerin yakarışıdır. Orada gökyüzünde, şimşek, yüksek sesle – 'canım sana feda!' diyen askerimizin sesidir. Hocalı'nın tepesindeki kuş sürüsü, öldürülen annelerin ninnilerini, çocuk şarkılarını söylüyor. Karabağ'ın yalın ayak atları kayaları ateşler. Camilerin minareleri yanmaya terk edildi. Düşmanlar mezarlarımızdan isimleri silerken" sözlerini seslendirmektedir. Gösteren boyutunda şarkının sözlerinde yoğun sis, yakarış, anneler, çocuklar, cami minareleri ve mezarlar ön plana çıkmaktadır.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Doğa	Şuşa'nın üzerindeki yoğun sis	Ermeni güçlerin Şuşa'yı işgali
Eylem	Göğe yükselen annelerin yakarışı	Azerbaycanlı kadınların, Dağlık Karabağ'ın işgaline yönelik üzüntüsü
İnsan	Öldürülen anneler ve çocuklar	Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgali sırasında hayatını kaybeden Azerbaycanlı siviller
Eylem	Camilerin minarelerinin yanması	Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgali sırasında camilerin zarara uğraması
Eylem	Mezarlardan isimlerin silinmesi	Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgaliyle Azerbaycanlıların bölgedeki izinin silinmesi

Tablo 8. Üçüncü Bölüm

Gösterilen açısından şarkının sözlerinde Şuşa'nın üzerindeki yoğun sis, Ermeni güçlerin Şuşa'yı işgalini temsil etmektedir. Göğe yükselen annelerin yakarışı, Azerbaycanlı kadınların, Dağlık Karabağ'ın işgaline yönelik üzüntüsünü açıklamaktadır. Öldürülen anneler ve çocuklar, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgali sırasında hayatını kaybeden Azerbaycanlı sivilleri yansıtmaktadır. Camilerin minarelerinin yanması, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgali sırasında camilerin zarara uğramasını temsil etmektedir. Diğer yandan mezarlardan isimlerin silinmesi de Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgaliyle Azerbaycanlıların bölgedeki izinin silinmesini açıklamaktadır.

4. 2. 4. Dördüncü Bölüm

Klibin başında siyah giysi içerisindeki erkek, klibin sonunda beyaz giysi içerisinde “O seslerden damarlarda akan kanlar, çoşup çağlar. Büyük bir uçurum tarafından, dağlar tarafından, “Çıdır Düzü” tarafından, soğuk pınarların şarkılarından çağrılıyorsun. Han'ın kızı Natavan, Gocha Han tarafından söylenen eski mugam sesi bizi yalnız Karabağ'a çağır, Ey Türk oğlu kalk ayağa, Karabağ, Azerbaycan'ındır” sözlerini söylemektedir. Gösteren boyutunda şarkının sözlerinde kanın çoşup çağlaması, çağırılma ve ayağa kalkma ön plana çıkmaktadır.

**Ermenistan'ın Karabağ İşgaline Karşı Azerbaycan Propagandasında
Müzik ve Milliyetçilik: "Karabağ'ın Sesi" Şarkısı Üzerine İnceleme**

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Eylem	Kanın coşup çağlaması	Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a müdahaleye hazır olması
Eylem	Çağırılma	Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a müdahalesinin istenmesi
Eylem	Ayağa kalkma	Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'ın müdahalesi

Tablo 9. Dördüncü Bölüm

Gösterilen açısından şarkının sözlerinde kanın coşup çağlaması, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a müdahaleye hazır olmasını temsil etmektedir. Çağırılma, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a müdahalesinin istenmesini açıklamaktadır. Diğer yandan ayağa kalkma da Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'ın müdahalesini yansıtmaktadır.

Sonuç

Çalışmada incelenen Karabağ'ın Sesi adlı klipte Azerbaycan'ın, milliyetçilik söylemini Azerbaycan üzerinden değil doğrudan Türk kimliği üzerinden inşa ettiği ortaya çıkmıştır. Klipteki sözel kodlar Türklük kimliği üzerinden Dağlık Karabağ sorununa vurgu yapmış, görsel kodlarda ise Azerbaycan ve Türkiye özelinden milliyetçilik söylemi inşa edilmiştir. Azerbaycan propagandası, Dağlık Karabağ sorununda Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğu mesajını kitlelere vermiştir. Her ne kadar Türkiye, 2020 Dağlık Karabağ Savaşı'na doğrudan katılmamış, yalnızca Azerbaycan'ı desteklemişse de klipte Türkiye ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a ortak müdahalede bulunacağına yönelik algı meydana gelmiştir. Klip üzerinden Türkiye ve Azerbaycan'ın Türklük kimliği ön plana çıkarılarak, Türkiye ve Azerbaycan'ın dostluğuna ve Dağlık Karabağ mücadelesinde birlikte hareket ettiğine vurgu yapılmıştır. Bu aşamada Azerbaycan propagandası, Türkiye gibi bölgesinde ön planda olan bir devletin Dağlık Karabağ mücadelesinde Azerbaycan'ın yanında olduğunu ileri sürerek, Dağlık Karabağ mücadelesinde Azerbaycan'ın güçlü bir pozisyonda olduğuna yönelik mesaj vermiştir.

Klipteki şarkı, ağıt şeklinde seslendirilerek, Azerbaycan halkı üzerinde Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ'ı işgaline yönelik hüznün duygusu meydana getirilmeye çalışılmıştır. Klipte Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgali sırasında insanlık suçu işledikleri ileri sürülmüş ve işgal ettikleri topraklarda yol açtıkları yıkıma vurgu yapılmıştır. Azerbaycan propagandası, Dağlık Karabağ'ın işgalinin yol açtığı matemin Azerbaycan halkı üzerinde hala sürdüğünü

aktarmıştır. Müzikle ortaya konulan hüzün duygusu, Azerbaycan ordusunun klipte yer almasıyla dağılmış, Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ' a müdahaleye hazır olduğu mesajı verilmiştir. Bu aşamada Azerbaycan'daki Dağlık Karabağ' a yönelik matemin, Azerbaycan' ın Dağlık Karabağ' a müdahalesiyle son bulacağına yönelik algı meydana getirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak Azerbaycan propagandasının klip üzerinden hüzün duygusu oluşturarak, Ermeni güçlerinin Dağlık Karabağ' ı işgali sırasında Azerbaycan halkının yaşadığı acıları canlı tutmaya çalıştığı, bu şekilde Azerbaycan' ın işgali altındaki topraklarını kurtarmaya yönelik Azerbaycan kamuoyunda güçlü bir destek bulmayı amaçladığı ileri sürülebilmektedir. Diğer yandan klipte Türkiye ve Azerbaycan' ın birlikte sunulmasıyla Azerbaycan' ın Dağlık Karabağ sorununda yalnız olmadığı aynı zamanda Dağlık Karabağ' ın işgaline karşı mücadelenin yalnızca Azerbaycan' ın değil Türkiye' nin de içinde olduğu Türk halkının bir mücadelesi olduğu mesajlarının klip üzerinden verilmeye çalıştığı belirtilebilmektedir. Böylece Dağlık Karabağ' a yönelik Azerbaycan ordusunun müdahalesinde milliyetçilik duygusunun ön plana çıkarılarak kitlelerin harekete geçirilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, Dağlık Karabağ mücadelesinde Azerbaycan propagandasının müzik ve milliyetçilik arasındaki ilişkiselliğini yansıtması bakımından önem taşımaktadır. Buna karşılık gelecek çalışmaların propaganda boyutunda Dağlık Karabağ' ın işgalini konu alan farklı şarkılar üzerinden milliyetçilik söylemlerini incelemesi, konunun daha kapsamlı olarak ele alınması imknını sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abushov, Kavus. "Russian Foreign Policy towards the Nagorno-Karabakh Conflict: Prudent Geopolitics, Incapacity or Identity?." *East European Politics* 35, no. 1 (2019): 72-92.
- Al-Tae, Nasser. "Voices of Peace and the Legacy of Reconciliation: Popular Music, Nationalism, and the Quest for Peace in the Middle East." *Popular Music* 21, no. 1 (2002): 41-61.
- Ambrosio, Thomas. "Unfreezing the Nagorno-Karabakh Conflict? Evaluating Peacemaking Efforts under the Obama Administration." *Ethnopolitics* 10, no. 1 (2011): 93-114.
- Atanesyan, Arthur. "Media Framing on Armed Conflicts: Limits of Peace Journalism on the Nagorno-Karabakh Conflict." *Journal of Intervention and Statebuilding* 14, no. 4 (2020): 534-550.
- Azərbaycan Savunma Bakanlığı. "Karabağ'ı Sesi Klibi." Erişim 27 Haziran 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=jtTiEJ4GIs>.
- Baumann, Matthias, Radeloff, Volker C., Avedian, Vahagn, & Kuemmerle, Tobias. "Land-use Change in the Caucasus during and after the Nagorno-Karabakh Conflict." *Regional Environmental Change* 15, no. 8 (2015): 1703-1716.
- Blank, Stephen. "US Policy, Azerbaijan, and the Nagorno-Karabakh Conflict." *Mediterranean Quarterly* 26, no. 2 (2015): 99-114.
- Brincker, Benedikte. "The Role of Classical Music in the Construction of Nationalism: An Analysis of Danish Consensus Nationalism and the Reception of Carl Nielsen." *Nations and Nationalism* 14, no. 4 (2008): 684-699.
- Cornell, Svante E. "Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance." *Middle Eastern Studies* 34, no. 1 (1998): 51-72.
- Çalışkan, Sadık and Doğan, Derya Karaburun. "Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türkülerin Propaganda Amaçlı Kullanılması: 'Kıbrıs'a Çıktık' Türküsü Üzerine İnceleme." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20, no. 2 (2020): 157-172.

- De Waal, Thomas. "Remaking the Nagorno-Karabakh Peace Process." *Survival* 52, no. 4 (2010): 159-176.
- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev., Süleyman İrvan. 5. Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017.
- Gamaghelyan, Phil. "Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship." *International Negotiation* 15, no. 1 (2010): 33-56.
- German, Tracey. "The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security Issues in the Caucasus." *Journal of Muslim Minority Affairs* 32, no. 2 (2012): 216-229.
- Goble, J. Scott. "Nationalism in United States Music Education during World War II." *Journal of Historical Research in Music Education* 30, no. 2 (2009): 103-117.
- Halbach, Uwe. "A Case Sui Generis: Nagorno-Karabakh in Comparison with Other Ethnic Conflicts in Eastern Europe." In *Europe's Next Avoidable War*, edited by Michael Kambeck, Sargis Ghazaryan, 43-60. London: Palgrave Macmillan, 2013.
- Hudson, Robert. "Songs of Seduction: Popular Music and Serbian Nationalism." *Patterns of Prejudice* 37, no. 2 (2003): 157-176.
- Iskandarov, Khayal and Gawliczek, Piotr. "The Second Karabakh War as a War of New Generation." *Journal of Scientific Papers «Social development and Security»* 11, no. 2 (2021): 91-99.
- Janssen, David. "The Impact of the European Union on the Nagorno-Karabakh Conflict." *Turkish Policy Quarterly* 11, no. 1 (2012): 155-163.
- Kaminsky, David. "Keeping Sweden Swedish: Folk Music, Right-Wing Nationalism, and the Immigration Debate." *Journal of Folklore Research: An International Journal of Folklore and Ethnomusicology* 49, no. 1 (2012): 73-96.
- Karaburun Doğan, Derya. "Faşizm Propagandasında Müziğin Rolü: Mussolini İtalyası Örneği." *Folklor/Edebiyat* 25, no. 97 (2019): 229-244.
- Kasim, Kamer. "The Nagorno-Karabakh Conflict, Caspian Oil and Regional Powers." In *The Politics of Caspian Oil*, edited by Bülent Gökay, 185-198. London: Palgrave Macmillan, 2001.

- Kasim, Kamer. "American Policy toward the Nagorno-Karabakh Conflict and Implications for its Resolution." *Journal of Muslim Minority Affairs* 32, no. 2 (2012): 230-244.
- Manuel, Peter. "Marxism, Nationalism and Popular Music in Revolutionary Cuba." *Popular Music* 6, no. 2 (1987): 161-178.
- Melo, James. "Geniuses in the Forest? Nationalism in Brazilian Music." *Review: Literature and Arts of the Americas* 35, no. 64 (2002): 46-50.
- Minasyan, Sergey. "The Nagorno-Karabakh Conflict in the Context of South Caucasus Regional Security Issues: An Armenian Perspective." *Nationalities Papers* 45, no. 1 (2017): 131-139.
- Mooradian, Moorad, & Druckman, Daniel. "Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95." *Journal of Peace Research* 36, no. 6 (1999): 709-727.
- Najafizadeh, Mehrangiz. "Ethnic Conflict and Forced Displacement: Narratives of Azeri IDP and Refugee Women from the Nagorno-Karabakh War." *Journal of International Women's Studies* 14, no. 1 (2013): 161-183.
- Parfitt, Richard. "'Oh, What Matter, When for Erin Dear We Fall?': Music and Irish Nationalism, 1848-1913." *Irish Studies Review* 23, no. 4 (2015): 480-494.
- Pashayeva, Gulshan. "The Nagorno Karabakh Conflict in the Aftermath of the Russia-Georgia War." *Turkish Policy Quarterly* 8, no. 4 (2009): 55-69.
- Rancier, Megan. "Resurrecting the Nomads: Historical Nostalgia and Modern Nationalism in Contemporary Kazakh Popular Music Videos." *Popular Music and Society* 32, no. 3 (2009): 387-405.
- Sanga, Imani. "Music and Nationalism in Tanzania: Dynamics of National Space in Muziki wa injili in Dar es Salaam." *Ethnomusicology* 52, no. 1 (2008): 52-84.
- Sığırcı, İlhami. *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Skinner, Ryan Thomas. "Cultural Politics in the Post-Colony: Music, Nationalism and Statism in Mali, 1964-75." *Africa: Journal of the International African Institute* 82, no. 4 (2012): 511-534.

- Slavková, Markéta. "Echoing the Beats of Turbo-Folk: Popular Music and Nationalism in ex-Yugoslavia." *Lidé Města* 12, no. 2 (2010): 419-439.
- Turino, Thomas. "Nationalism and Latin American Music: Selected Case Studies and Theoretical Considerations." *Latin American Music Review* 24, no. 2 (2003): 169-209.
- Uzer, Umut. "Nagorno-Karabakh in Regional and World Politics: A Case Study for Nationalism, Realism and Ethnic Conflict." *Journal of Muslim Minority Affairs* 32, no. 2 (2012): 245-252.
- Vassberg, David E. "Villa-Lobos: Music as a Tool of Nationalism." *Luso-Brazilian Review* 6, no. 2 (1969): 55-65.
- Welt, Cory. "Turkish-Armenian Normalisation and the Karabakh Conflict." *Perceptions: Journal of International Affairs* 18, no. 1 (2013): 207-221.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araŐtırmaların yayınlanması, akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartıŐmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuŐtur.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 70 sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenlerin, uzmanların lisansüstü öğrencilerinin Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araŐtırmalarına ilişkin makaleleri bulunmaktadır. Ermeni Araştırmaları dergisinin bütün sayılarına <https://avim.org.tr/tr/Dergiler/Ermeni-Arastirmalari#sayilar> adresinden ulaŐılabilir.

Ermeni Araştırmaları dergisi EBSCO ve TRDİZİN tarafından taranmaktadır.

Bu makale çağırısı **71. sayı** içindir. Makale son gönderim tarihi **25 Şubat 2021**'dir.

Yayın İlkeleri ve Yayın Politikası

Ermeni Araştırmaları Dergisi yılda 3(üç) defa, Nisan, AĞustos ve Aralık aylarında, yayınlanır. Derginin dili Türkçedir.

Dergiye gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıŐ ve yayımına karar verilmemiŐ, orijinal çalışmalar olmalıdır.

Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dille **Chicago Stilinin 17. sürümüne** uygun olarak yazılmış olmalıdır. Dergi tarafından belirlenen yazım kurallarına uygun olmayan makaleler değerlendirmeye alınmamaktadır. (Yazım kuralları için bkz. <http://dergipark.gov.tr/erma/writing-rules>)

Dergi *Ermenistan siyaseti, Ermenistan tarihi, Ermenistan'da kültür ve sosyopolitik gelişmeler, Ermenistan'ın bölgesel ve uluslararası politikaları, Ermenistan-Türkiye ilişkileri, Ermenistan-İran ilişkileri, Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri, Ermenistan-ABD İlişkileri, Ermenistan-AB ilişkileri* gibi konu başlıkları altındaki çalışmalar kabul etmektedir.

Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar amaç, kapsam, içerik, yöntem, yazım kurallarına uygunluk açılarından mümkün olan en kısa sürede ön değerlendirmeden geçirilerek, yayın kurulu incelemesine gönderilir.

Yayın kurulunca uygun bulunan yazılar bilimsel yetkinlikleri açısından değerlendirilmek üzere alanında uzman en az 2 (iki) hakeme gönderilir. Yayınlanma kararı alınan çalışma, yayın sırasına alınır. Takip edilen Hakem sistemi çift kör hakem sistemidir. Hakem raporları gizlidir. (Ermeni Araştırmaları dergisi ilgili hakem raporlarını 5 yıl süreyle saklar.) Yazarlar, yayın kurulu ve hakemlerin raporlarını dikkate almak zorundadırlar. Kabul edilen eserin yayınlanma süreci, eserin alındığı tarihten itibaren 2-8 ay sürmektedir.

Dergiye makale gönderimi ücretsizdir. Yayına kabul edilen makaleden de hiç bir ücret talep edilmez.

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları dergisinde yayımlanan makalelerde belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

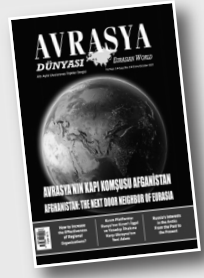
Dipnot ve kaynakça yazımında Chicago Manual of Style'a uyulması gerekmektedir. Bu kuralların güncel haline şu bağlantıdan erişilebilir. http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır.
2. Makalelerin, Dergipark sistemi üzerinden iletilmesi gerekmektedir. E-posta yolu ile gönderilen makaleler dikkate alınmayacaktır.
3. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir. Yayın kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
5. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
6. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,15 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Ana başlıklar 12 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların MS Word formatında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5.000 ve azami 10.000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Gönderilen yazıların başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir:
  - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
  - Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
  - Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
  - Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
  - Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. (Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır)
6. Yazar adı, sağ köşeye, koyu, 12 punto olarak yazılmalı; dipnot verilerek unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Makaleye konulacak ekler varsa kaynakçadan sonra her birine ayrı numara verilerek konulmalıdır. İçerikleriyle ilgili açıklama ekin alt kısmına 10 punto ile yazılmalıdır.
8. Makale sonunda, Araştırmacıların Katkı Oranı beyanı, varsa Destek ve Teşekkür Beyanı, Çatışma Beyanına yer verilmelidir.

SİPARİŞ FORMU

Sayın Okuyucularımız

Sürelî yayınlarımız tüm arşiviyle AVİM websitesi ve Dergipark sistemi üzerinden açık erişime sunulmaktadır.

Dergi arşivimiz ve açık erişime sunulan diğer tüm yayınlarımız için www.avim.org.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Diğer taraftan, yayınlarımızı basılı olarak edinmek isteyen okuyucularımız için abonelik ve diğer kitap ücretleri aşağıdadır.

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

☐ Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık	Yıllık 135 TL
☐ Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 90 TL
☐ Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı	Yıllık 60 TL
☐ Avrasya Dünyası / Eurasian World Dergisi - 6 Aylık	Yıllık 100 TL

Kitaplar

☐ Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) Derleyen: Ömer Engin LÜTEM	15 TL
☐ Armenian Diaspora - Diaspora, State and the Imagination of the Republic of Armenia / Turgut Kerem TUNCEL	35 TL
☐ Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR	25 TL
☐ Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus	20 TL
☐ Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine / Bilâl N. ŞİMŞİR	20 TL
☐ Ermeni Sorunuyla İlgili İngiliz Belgeleri (1912-1923) / British Documents on Armenian Question (1912-1923) / Tolga BAŞAK	30 TL
☐ Türk Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2020 / Editör: Alev Kılıç	40 TL
☐ Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet, Toplum ve Siyaset / Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler / Editörler: Ayşegül AYDINGÜN - İsmail AYDINGÜN	40 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazyayincilik@gmail.com

Hesap Numarası: Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

Avasya | Yayınlarımız | Etiketler | Kadrosuz | Etiketlerimiz | İletişim

Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar

AVİM'DEN YENİ BİR KİTAP: GÜRCİSTAN'DAKİ MÜSLÜMAN TOPLULUKLAR: AZİNLİK HAKLARI, EĞİTİM, İYİ YAŞAM

Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye'de yaşayan müba arastirmacıların editörlüğünde yayımlanan Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Eğitim, Sosyal Hayatı ve Yaşam Kalitesini İnceler.

YORUMLAR

DEMOKRATİK DEĞERLERİN GÖZLEMLİĞİNDE DİNİ KUTUPLAMA VE SİYASİ ETKİSİ
Prof. Arslan...
15.07.2016

SÖZBİTEN DİSİPLİNİ BAKAN YAĞCI DİNİN SÖZBİTENİNİ SÖZKİSİNİ ANMAĞI HAKKINDA YAPTIĞI AÇIKLAMAYA DAİR BİR YORUM
Başında yer alan habere göre...
15.07.2016

VARSOVA 2016 NATO ZİRVESİ VE DAĞLIK KARAHİG SORUNU
03 Temmuz 2016 tarihinde...
14.07.2016

1 TEMMUZ TARİHLİ FRANZIZ PAZA TERAZİSİ VE OLASI SONUÇLARI
1 Temmuz günü Fransızın İtalya...
14.07.2016

PAPA FRANZUVA EKİMLERİNİN KİN BASTIRILMASI
Roma Patrik Kilisesinin rahibi...
29.06.2016

ANALİZLER

LAGAN BARIS
23 Mart 1900 tarihinde...
27.06.2016

NAZİLERİN YAKUUDİ
23 Mart 1900 tarihinde...
27.06.2016

POSTUM MCCARTHY'NİN
24.11.2015

RAPORLAR - KONFERANS KİTAPLARI

MONGOLIA ON THE EVE OF THE 15TH ASIA...
January 2016

11. ASYA - AVRUPA ZİRVESİ ÖZETİ
02.06.2016

PROJECTIONS FOR THE FUTURE OF TURKISH...
April 2015

AVİM DÜZENLEME

AVİM BİLDİRİ

KRİM TATARLARINDAN DERS ALMALIYIZ
Prof. Dr. Ana ATUN
13.07.2016

ALMAN YENİNİN AMACI NE? - TÜRKİYE GAZETESİ - 05.06.2016

THE GERMANIC DISEASE IN GERMANY AND TURKEY - AM OBJECTIVE PERSPECTIVE - NEW ERA (Mumbai) - 24.06.2016
Joseph OCSICHO
20.06.2016

ALMAN PARLAMENTİNİN TÜRKİYE'Yİ SÖZLE ERMENİ SOYKIRIMININ İZLENİMİNE HAZIRLANIYOR - (1)
Dr. Sükru M. ELEKÇİOĞLU
02.06.2016

ALMAN PARLAMENTİNİN TÜRKİYE'Yİ SÖZLE ERMENİ SOYKIRIMININ İZLENİMİNE HAZIRLANIYOR - (2)
Dr. Sükru M. ELEKÇİOĞLU
02.06.2016

DUYURULAR

15 TEMMUZ 2016 TARİHİNDE İZMİR'DE YAPILAN TÜRKİYE'Yİ SÖZLE ERMENİ SOYKIRIMININ İZLENİMİNE HAZIRLANIYOR
AVİM

AVİM MÜDÜRÜ KULAKSIZI TWEETLER

AVİM GAVİM ÜZELERİ MAKALE GÖZETİMİ ERMENİ AMACI İZLENİMİNE HAZIRLANIYOR
KARAR 2016
WWW.ORG.INFO/UYUMUNMASA

